

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2009

6

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

NDG pastatai-ekranai

NDG kupolas

Paulo Paperio nuotr.

Nacionalinės dailės galerijos eksterjeras. Eglės Juocevičiūtės nuot.

Vilniuje atidaryta Nacionalinė dailės galerija pristato muziejinę modernios lietuvių dailės sampratą ir pirmąją savo parodą „Spalvų ir garsų dialogai. M.K. Čiurlionio ir amžininkų kūryba“.

Straipsnį apie šios galerijos architektūrą ir „traumatofiliško pobūdžio“ kolekciją skaitykite p. 49

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Leonidas DONSKIS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Rūta STANEVIČIŪTĖ
Tomas KIAUKA
Darius KUOLYS
Šarūnas NAKAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS Jr. (JAV)
Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Europos istorijos

Europos Rytų ir Vakarų istorijos apžvelgtos Vilniuje / 2
Martin M. SIMECKA. Dar nelaisvi. *Kodėl istorija po 1989-jų neturi apsiriboti vien mūsų pačių diagnoze* / 6
Virginijus SAVUKYNAS. Gintaro Beresnevičiaus „precedentika“. *LDK idėja XXI a. globalizacijos fone* / 9

Paveldas ir paminklai

Jūratė MARKEVIČIENĖ. Lėtinė oficialiosios paveldosaugos aleksija, arba „Ko nesuprantu – tas neegzistuoja“ / 13

Nuomonės apie nuomones

Audrius DAUKŠA. Paviršutiniškumo kaina / 24
Valdas SELENIS. Apie „lietuvių ieškojimą Lietuvos istorijoje“ ir tautinę politiką / 26

Kūryba ir kūrėjai

Herkus KUNČIUS. Šešėliai „Versalyje“ / 31
Kristina STANČIENĖ. Velnias ir angelas dabar ir senovėje / 47
Eglė JUOCEVIČIŪTĖ. Nacionalinė dailės galerija praeities neneigs ir neslėps / 49
Kęstutis ŠAPOKA. Neries krantinės žaizdos / 53
Daiva ŠABASEVIČIENĖ. Konservatyvumo radikalumas / 59
Kęstutis ŠAPOKA. Migruojančios tapatybės / 63
Vlada KALPOKAITĖ. Čechovo gubernijos žemėlapiai / 66

Iš pasaulio ir į pasaulį

Tautvydas BAJARKEVIČIUS. Lyginamoji ekvilibristika ir institucinė kritika / 70
Arvydas VALIONIS. Latvijos kultūros kanonas / 75

Iš rankraščių ir archyvų

Iš Stasio Lozoraičio laiškų, rašytų karo metais (1942–1945) / 78

Iš kultūros istorijos

Laisvės kovų poezija / 85

Retrospektyva

Leonas STEPANAUSKAS. Kai Kalvarija buvo didelė, o Starapolė–Marijampolė visai maža / 87

Apie knygas

Vita GRUODYTĖ. Prancūzai Lietuvos istorijoje (1009–2009) / 89

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Kai „žvaigždės“ ima mąstyti / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Linas KATINAS. Be pavadinimo. 2009. Iš parodos „68. Ir ačiū Dievui“ galerijoje „Meno niša“. Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Claire FONTAINE. Visraktis (Ciurichas), 2009. Iš parodos „Kintančios tapatybės. (Šveicarijos) menas dabar“ Vilniuje, ŠMC

Spausdiname *Eurozine* redaktorių parengtą Vilniuje vykusio 22-ojo Europos kultūros žurnalų susitikimo apžvalgą. Manome, kad žvilgsnis iš toliau – iš Vienos – į mūsų šalies sostinėje pirmą kartą vykusį šį neeilinį renginį, leis skaitytojams objektyviau jį įvertinti. Skelbiame ir Martino M. Simeckos, čekų žurnalo *Respekt* redaktoriaus, intriguojantį straipsnį „Dar nelaisvi“, parengtą šiame forume skaityto pranešimo pagrindu. Kituose *Kultūros barų* numeriuose supažindinsime su gyvas diskusijas sukėlusiu Jeilio universiteto istorijos profesoriaus Timothy'o Snyderio programiniu pranešimu ir kitais Europos viešosios erdvės plėtrai aktualiais įvairių šalių intelektualų svarstymais.

EUROPOS RYTŲ IR VAKARŲ ISTORIJOS APŽVELGTOS VILNIUJE

Europos kultūros žurnalų 22-asis susitikimas Vilniuje buvo sėkmingas ir plačiai nuskambėjęs įvykis, kuriame dalyvavo per aštuoniasdešimt kultūros žurnalų atstovų nuo Islandijos iki Bosnijos, nuo Airijos iki Baltarusijos, Lietuvos sostinėje aptarusių „Europos istorijas“. Iš tokių renginių dalyvių nedažnai tenka išgirsti, kad tai, kas vyko, privertė juos permąstyti savo požiūrius, tačiau būtent taip, pasak kai kurių dalyvių, atsitiko šių metų susitikime, – jie turėjo omenyje Timothy'o Snyderio ištis originalų pagrindinį pranešimą, kuris gali sukelti revoliuciją Europos karo ir pokario istorijos

suvokime. Kasmetiniai *Eurozine* tinklo susitikimai visuomet esti draugiški ir stimuliuojantys, tačiau vilniškis renginys buvo išskirtinis tiek pranešimų lygiu, tiek šeiminingų svetingumu, tiek renginio atmosfera.

Savo įžanginėje kalboje prezidentūroje, kadenciją baigiantis Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus priminė auditorijai, kad Rytų europiečiams 1945 metų gegužės 8-oji primena ne vien nacistinės Vokietijos sutriuškinimą: „Kalbamės istorinę dieną – gegužės aštuntąją, Europai primenančią Antrojo pasaulinio karo pabaigą ir grįžimą kurti ci-

vilizuoto ir kultūringo gyvenimo. Deja, ši data kartu yra ir suskaldytos, prievarta padalytos Europos simbolis. Istorinė 1945-ųjų gegužės aštuntoji Lietuvai, kaip ir daugeliui Rytų Europos valstybių, reiškė ne pergalę prieš prievartą ir smurtą, o tik smurtautojo pasikeitimą. Tuo pačiu laiku istorija Lietuvai buvo dar kartą paversta politikos ir ideologijos tarnaitė, dangstančia neteisybę ir nusikaltimus, iškreipiančia faktus, šmeižiančia pavergtų kraštų laisvę ir jos gynėjus. Šiandieną, praėjus daugiau nei šešioms dešimtims metų, akivaizdu, kad pergalė, neturinti tiesos ir moralės pamato, – jokia pergalė, o istorija, paremta klastotėmis, – jokia istorija.“

Eurozine vyriausiasis redaktorius Carlas Henrikas Fredrikssonas palietė kitą kontroversišką stygą, atkreipdamas dėmesį, kad salėje trūksta Turkijos žurnalo *Varlik* atstovų, kurių prašymas duoti Lietuvos vizą susidūrė su neįveikiamu raudonos juostos barjeru. Šis incidentas, teigė Fredrikssonas, verčia kelti klausimą, ar, prabėgus dviem dešimtims metų po komunizmo žlugimo, valstybių požiūriuose įvyko koks nors poslinkis dėl esminių žmogaus laisvių.

Vieno iš šio forumo organizatorių, *Eurozine* partnerio – *Kultūros barų* žurnalo atstovas Almantas Samalavičius pabrėžė, kad Vilnius yra ypač tinkama vieta pokalbiams apie Europos istorijas, nes daugelį šimtmečių jame kryžiausi įvairių kultūrų, įvairių etninių bendruomenių keliai. Daugiatautės LDK tradicijos – puikus kontekstas vertinti sudėtingiems XX a. istoriniams kataklizmams.

VEKS direktorius Rolandas Kvietkauskas pasidžiaugė, kad Europos kultūros žurnalų susitikimas vyksta būtent Vilniuje – šių metų Europos kultūros sostinėje.

Po to žodis buvo suteiktas Antoninui J. Liehmui, *Lettre Internationale* tinklo steigėjui, buvusiam Čekoslovakijos literatūros žurnalo *Literarni noviny* redaktoriui. Prelegentas kalbėjo apie didėjančią atotrūkį tarp to, ką jis pavadino „išlavinta kultūra“, ir „masinės kultūros“. Pirmoji niekada nepajėgė išlaikyti savęs komerciniu požiūriu ir dar mažiau vilčių, kad pajėgs tai padaryti ateityje. Priklausomybė nuo

finansavimo šaltinių, Liehmo teigimu, negatyvi tuo, kad kultūra verčiama tarnauti jos rėmėjų tuščiagarbiškumui ir savimeilei. Iššūkis jaunajai kultūros kūrėjų kartai, – sakė aštuoniasdešimt penkerių metų amžiaus leidybos legenda, – yra būtinybė sukurti tarptautinę organizaciją, kuri aprėptų visas meninės veiklos sritis, nuo muzikos, teatro iki leidybos. „Kai šis milžinas prabils, – pabrėžė jis, – politikams teks įsiklausyti.“

Vėliau konferencija persikėlė į Vilniaus universiteto, įkurto 1579 m. ir istoriškai vienos svarbiausių Rytų Europos aukštojo mokslo įstaigų, Teatro salę. Jeilio istorikas Timothy's Snyderis šeštadienio rytą pradėjo pagrindiniu pranešimu, kuris paremtas vienu jo netrukus pasirodysiančios knygos „Krauju aplaistyta žemė“ skyriumi. Konferencijos dalyviai, žinantys Snyderio pirmeivišką veiklą, jau iš anksto tikėjosi ko nors įdomaus ir išgirdo tai, ką galima laikyti visiškai nauja XX a. Europos masinių žudynių interpretacija, kvestionuojančia nusistovėjusį istorinį konsensą. Snyderis teigė, kad redukuoti dualistinę karo ir pokario Europos atmintį iki „Osvencimo“ ir „Gulago“ reiškia iškreipti dviejų istorinių patirčių geografiją. Holokausto simbolis – Osvencimas – nuslepia tai, kad didžioji dalis Rytų Europos žydų buvo nužudyti ne dujų kameroje, o sušaudyti ir numarinti badu. Taip pat pamirštama, kad žydų holokaustas buvo dalis nacių plano kolonizuoti Rytų Europą slavų ir žydų gyventojų sąskaita.

„Osvencimas“ perkelia nacių sukeltų kančių patirtį „pernelyg toli į Vakarus“, o „Gulagas“ sovietinio režimo nusikaltimus perkelia „pernelyg toli į Rytus“. Būtent nacionalinėms mažumoms, kurios buvo apkaltintos „buržuazinių nacionalistų“ maištu Sovietų Sąjungos viduje, teko pakelti didžiąją stalininių represijų naštą. Skirtingai nuo nacių koncentracijos stovyklų mirtininkų, Sibiro lagerių kaliniai (bent dalis jų) vis dėlto sugrįžo atgal. Pertvarkant istorinį požiūrį, teigė Snyderis, ateina laikas suprasti, kad Gulagas buvo toks pat žiaurus, koks, mūsų manymu, buvo holokaustas, tačiau pastarasis – dar žiauresnis. Be to, naujam skirstymui į aukas ir bu-

delius kliudo tai, kad abu režimai apskaičiuotai iškreipė šias sąvokas arba priversdami priešo belaisvius atlikti kruviną darbą už juos (naciai), arba valydami savo gretas (sovietai).

Istorikė iš Peterburgo universiteto Dina Čiapajeva pritarė Snyderio požiūriui, kad Rusijos atminties politikoje įsitvirtinę Didžiojo Tėvynės karo mitai, tačiau nesutiko, kad Gulagas neatstovauja tikrajai sovietinei patirčiai. Pasak jos, Rusijos visuomenė iki šiol apibūdina „zona“ su savo kriminaline hierarchija.

Filosofas ir politologas Leonidas Donskis iš Kaucho Vytauto Didžiojo universiteto, reaguodamas į nacių ir sovietų režimų palyginimą, pabrėžė, kad nacionalsocializmo ideologija buvo iracionali, o komunistinė sistema sukurta remiantis racionalių utopinių principų, numatančiu ir jos piliečių gerove. Ši skirtis lėmė ir skirtingą dviejų totalitarinių režimų vertinimą.

Antrojoje konferencijos dalyje, pavadintoje „1989-ųjų dilema“, buvęs Rytų Vokietijos disidentas, o dabar Vokietijos federalinio pilietinio ugdymo biuro Multimedijos departamento direktorius Torstenas Schillingas priminė, kaip greitai jo kolegos Vakaruose nustojo domėtis VDR praeitimi. Jie manė, kad nugriovus Berlyno sieną buvo susitvarkyta ir su praeitimi, todėl laikas judėti į priekį. Schillingas pabrėžė, kaip svarbu užtikrinti, kad diktatūros traumų atminimas išliktų visuomenės sąmonėje. Kai viešumai atveriami *Stasi* archyvai, pasak jo, būtina įtraukti kiek įmanoma daugiau žmonių, užuot „atvėrimo“ procesą patikėjus išimtinai profesionalių istorikų kompetencijai.

Kalbėdamas apie čekų ir slovakų patirtį po 1989-ųjų žurnalistas, buvęs Slovakijos laikraščio *SME*, dabar čekų žurnalo *Respekt* redaktorius Martinas M. Simecka užsiminė apie itin pragmatiską reformų, pradėtų Rytų Europoje po komunizmo žlugimo, pobūdį, konformistinę jų prigimtį [žemiau pateikiame visą jo pasisakymą – red.].

Rumunija dažnai apibūdinama kaip viena iš tų postkomunistinių šalių, kuriose abejingumas arba

apatija komunistinei praeičiai yra bene labiausiai išreikšta. Kodėl taip yra, padėjo suprasti *Dilema Veche* redaktorius Mircea Vasilescu: „Nacionalinė *Securitate* archyvų tyrimo taryba buvo įkurta 1999 m. ir iškart susidūrė su esmine kliūtimi, kuria tapo jos statuto punktas (kurį, kaip paaiškėjo, įterpė senatorius, vėliau demaskuotas kaip slapta *Securitate* bendradarbis), apibrėžiantis, kas yra „politinė policija“. Taigi taryba galėjo atskleisti tik tuos bendradarbiavimo su komunistų slaptosiomis tarnybomis atvejus, kurie buvo susiję su „politine policija“, bet šiuokštu neliesti tų, kurie bendradarbiavo, esą „gindami nacionalinį interesą“. Turime reikalą su metaforų karalija: iš įvairių bendradarbiavimo su *Securitate* formų tikrai labai sunku išskirti „politines“. [...] 2003 metais Rumunijos premjeras Adrianas Nastase arogantiškai paskelbė, kad žmonės labiau domisi ateitimi, o ne tuo, ką gali pateikti tyrinėtojai, „atkakliai laižantys archyvus“. Šiandien Rumunijos visuomenė tarsi patvirtina, kad jis teisus. Neturime tinkamų įstatymų, kurie padėtų pagaliau susitvarkyti su nesena praeitimi, todėl kasdien susiduriame su įžūlia buvusių *Securitate* pareigūnų arba partijos aktyvistų, dabar tapusių kapitalistais ir demokratijos advokatais, arogancija. Į visus klausimus jie atsako, esą ir dabar daro tai, ką darė visada, t.y. „gina nacionalinį interesą“. Prelegentas pateikė ne vieną tokio „gynimo“ pavyzdį.

Šeštadienio popietę vienu metu vyko du seminarai. Vienam iš jų, pavadintam „Estetika po 1989-ųjų“, pirmininkavo Wojciechas Przybylskis (*Res Publica Nowa*, Lenkija) ir su kolegomis Walteriu Famlieriu (*Wespennest*, Austrija), Mareku Seckaru (*Host*, Čekija) ir Samueliu Abrahamu (*Kritika & Kontext*, Slovakija) aptarė kultūros žurnalų būklę Vidurio ir Rytų Europoje dabartinėmis sąlygomis. Antrame seminare Irina Ščerbakova, atstovaujanti Rusijos nevyriausybinei organizacijai „Memorial“, kalbėjo apie šios asociacijos pastangas pakeisti požiūrį į istoriją, nes oficiali Rusijos istorijos versija nepateikia jokių alternatyvų neosovietiniam Didžiojo Tėvynės karo mitui. Putino ideologijos užhipnotizuotai jaunajai

kartai aštuntojo ir devintojo dešimtmečių disidentų kalba darosi vis svetimesnė. Dabartinis režimas Rusijoje, pasak Ščerbakovos, yra daugiau negu Stalino režimo nostalgija – greičiau jo tęsia.

Pradėdama sekmadienio seminarą „Žydų gyvenimas ir mintis Rytų Europoje“ Jeilio istorikė Marci Shore aptarė vieną iš žydų politikos Europoje XX a. pirmojoje pusėje aspektų. Anuo metu vyravo konfliktas tarp socialistų, proizraelietišκών sionistų, prieš asimiliaciją pasisakančio Bundo ir sovietinio bolševizmo. Tai turėjo įtakos Rytų Europos žydų likimui. Konfliktai, sukelti šių priešpriešų, tęsiasi ir šiandien: Izraelio persikėlėlių palikuonys ir tie, kurie išvengė nacių, niekina Europos žydus už tai, kad šie liko „persekiojotų žemėje“.

Teatologė Irena Veisaitė, iškili etninio ir nacionalinio susitaikymo šalininkė, papasakojo, kaip ją, dar vaiką, lietuviai išgelbėjo nuo nacių. Kolektyvinėje lietuvių atmintyje, tęsė ji, holokaustas susietas su sovietinėmis represijomis. Tiek lietuviai, tiek žydai, įsikibę mitų ir stereotipų, užuot paisę istorinių faktų, nepajėgė normaliai bendrauti tarpusavyje. Tačiau jaunesnė istorikų, mokytojų ir žurnalistų karta dalyvauja niuansuotos žydų istorijos Lietuvoje kūrime – smerkia antisemitizmo pasireiškimus, atmeta požiūrį į lietuvius kaip nacių „pakalikus“.

„Nužudyti daugybę žmonių užtenka keleto, tačiau reikia daugelio, kad išgelbėtų vieną žmogų“, – itin taikliai pabrėžė Veisaitė.

Rusijos ir D. Britanijos romanistas Zinovijus Zinikas pristatė save kaip sekuliarizuotą Rusijos žydą, kuris tapo „žydu“ tik emigravęs į Izraelį aštuntajame dešimtmetyje ir išmokęs hebrajų kalbą. Zinikas pasakojo, kaip *unheimliche* patirtis Berlyne jam padėjo išsiaiškinti dvigubą Maskvoje gimusio savo senelio tapatybę – dirbdamas Lietuvoje gydytoju, šis rašė raportus NKVD. Taip Zinikas baigė savo meditaciją apie „įgytą tapatumą“, teigdamas, kad jis svarbus XX a. žydų patirčiai.

Po diskusijų buvo parodytas Lietuvos ir Vokietijos gamybos meninis filmas „Getas“, pasakojantis apie Vilniaus geto istoriją, jo teatro trupę ir dvipras-

mišką geto policijos vado Jacobo Genso heroizmą.

Paraleliniame seminare „Neįmanoma bendrija“ Romanas Schmidtas, neseniai pasirodžiusios studijos apie Maurice'o Blanchot pastangas (deja, žlugusias) įsteigti transnacionalinę avangardinę žurnalą autorius, kartu su Emmanueliu Alloa pateikė unikalios medžiagos ir filosofinių įžvalgų apie potencialų ir kartu potencialiai pavojingą daugiakalbį leidybos projektą.

Konferencijos „Europos istorijos“ uždarymo vakaras vyko XVIII a. neoklasicistiniuose Verkių rūmuose Vilniaus pakraštyje. Po sveikinimo žodžių, kuriuos tarė Lietuvos kultūros ministras Remigijus Vilkaitis, kalbėjo poetas Kornelijus Platelis, Lietuvos meno kūrėjų asociacijos prezidentas, savaitraščio *Literatūra ir menas* vyriausiasis redaktorius. Cenzūros laikais, pasak Platelio, metaforiška poezijos kalba buvo bene vienintelis būdas kalbėti apie istoriją, filosofiją ir religiją. Žlugus komunizmo sistemai, lietuviai pajuto, kad yra atkirsti nuo bendros europinės kultūros, grindžiamos racionalumu, tolerancija ir autoironija. Lietuvių rašytojai manė, kad jų „migloti pranešimai“ ir „sąmojingos metaforos“ gali būti suvokiamos ir kitiems. Deja, jie klydo: nesugebėjimas kalbėti racionaliai, taip pat iracionalus nepasitikėjimas valstybe, tapo kliuviniu. „Ezopinis viešas diskursas, kuris buvo puikiai pažįstamas mūsų auditorijai, virto aliuziniu, ezopiniu politinių viešųjų ryšių kampanijų diskursu“. Nepaisant to, kaip parodė ir ši *Eurozine* konferencija, racionalus ir nedogmatiškas istorijos ir kultūros diskursas yra įmanomas, o jį plėtoti – svarbiausia kultūros žurnalo priedermė. ■

© eurozine

DAR NELAISVI

Kodėl istorija po 1989-ųjų neturėtų apsiriboti vien mūsų pačių diagnoze

Kai kurie iš jūsų veikiausiai pamenate vakariečių lūkesčius po aksominės revoliucijos – tikėtasi, kad Vidurio Europa praturtins Vakarų naujomis idėjomis, vertybėmis ar išvalgomis, kurių šie stokojo, gal net pateiks „trečiojo kelio“, besidriekiančio tarp kapitalizmo ir socializmo, viziją. Šios viltys buvo grindžiamos prielaida, kad vidurio europiečių patirtis, įgyta kančių, kurias sukėlė komunizmas, metais, visus pavers geresniais žmonėmis – jautresniais, smalsesniais ir intelektualėniais. Šiandien toji viltis atrodo pernelyg patetiška, nes tapo akivaizdu, kad vakariečių supratimas apie Vidurio Europą iš tikrųjų buvo naivus. Postkomunistinės visuomenės taip ir neįgavo drąsos pranešti kokią nors prasmingą žinią Vakarams, be to, skubėjo kuo greičiau prisitaikyti prie didžiojo ideologinio konflikto nugalėtojų. Jos gavo labai aiškias nuorodas, kaip kurti demokratiją ir rinkos ekonomiką, – mūsų politinio elito vadovėliais tapo Kopenhagos kriterijai ir Vašingtono sutartis.

Reikėjo nuveikti tiek daug, kad pritrūko laiko apmąstymams, o jo – vienintelio – tikrai netrūko komunistinio režimo metais. Prisimenu, koks nerimas apėmė dėl to, kad turtinga autorių kalba, kuria skonėjausi savilaidos leidiniuose, nyksta, jiems skubotai rašant tekstus laikraščiams. Tačiau gal procesų, kurie tada prasidėjo, net ir nebuvo įmanoma apmąstyti, paprasčiausiai todėl, kad mūsų sąmonė dar nebuvo tam pasirengusi. Žvelgdami atgalios, matome, kad 1989-ųjų

revoliucija vyko dramatiškų globalių transformacijų fone, o pagrindinis jų katalizatorius buvo visai ne komunizmo įveika. Plintant globalizacijai, komunizmo žlugimas tik prisidėjo prie pergalingos *laissez faire* kapitalizmo euforijos. Tačiau, žlugus komunizmui, Vakarai staiga prarado „rytinį“ veidrodį, kuris vertė juos atrodyti gražiau ir elgtis geriau, jausti moralinę atsakomybę už tai, kas įvyko pokariu. Galbūt mes įtarėme, kad taip bus, tačiau neturėjome laiko tuo rūpintis. Be to, mums Vakarai visada buvo konstanta – juk tai atrodė taip artima mūsų svajonėms.

Taigi XX a. dešimtajame dešimtmetyje stengdamiesi kuo greičiau sukurti kapitalizmą, nė nepastebėjome, kad visiškai išnyko ir teisingumo, ir atsakomybės jausmas. Manėme, kad tai, kas dedasi, yra normalu, atseit kapitalizme visada viskas buvo būtent taip. Todėl leidome plėšikauti vidury baltos dienos, vadindami tai privatizacija, tikėjome, kad tai irgi yra integrali Vakarų kapitalizmo dalis. Net šiandien, kai daugelis vakariečių tiki, kad „neregima ranka“ degradavo iki invalido strampo, atsisakome pripažinti, kad neteisingai supratome kapitalizmo idėją ir kad įdiegėme tik dalinę jos versiją – tą, kuri viena koja šluba.

Visa tai mus liečia kur kas labiau, negu norėtume tai pripažinti. Dabartinė globalinė krizė susijusi ne tik su tuo, kiek milijardų reikėtų perpumpuoti į ekonomiką, kad vėl sukaupytume turtą, – ji vis glaudžiau siejasi su

socialiniais procesais, ir tai padarys gerokai didesnę įtaką pasauliui negu komunizmo žlugimas. Postkomunistiniame pasaulyje šitai mažai kas supranta. Nuo Vakarų mes skiriamės dar ir tuo, kad vangiai ir nerangiai apmąstome savo pačių aklumą. Šitai tinka ir mūsų apmąstymams apie tai, kaip pastaruosius du dešimtmečius kūrėme kapitalizmą, ir komunizmo suvokimui.

Galbūt šis nerangumas pagrįstas tam tikra logika – mes paprasčiausiai nenorime užleisti savo vietos didžiųjų praėjusio amžiaus įvykių lygoje. Neseniai Vienoje vykusio seminario diskusijose Timothy's Gartonas Ashas pasakė, kad 1989 metai buvo didžiausias Europos istorijos įvykis. „Ar galėtumėte pasiūlyti kokią nors kitą datą?“ – paklausė jis, pastebėjęs keletą klausiančių žvilgsnių. Gartonas Ashas yra teisus: kad ir kiek naršytume po Europos istoriją, tinkamesnės datos nerasime.

Tačiau tai buvo prieš dvi dešimtis metų ir mes negalime šlovinti istorijos vien todėl, kad to norime. Iš tikrųjų turėtume būti dėkingi istorijai, davusiai mums tuos du dešimtmečius, kad galėtume pasirengti sunkesniems laikams. Pavyzdžiui, laimė, kad NATO išsiplėtė prieš dešimtį metų, kai Rusija buvo dar pernelyg silpna, kad sustabdytų aljanso plėtrą. Mums ne mažiau pasisekė, kad ES plėtra prasidėjo ekonominės euforijos metais. Jei krizė būtų ištikusi 2000-aisiais, iki šiol veikiausiai dar vis belstumėmės į Briuselio duris, nes Vakarai rūpintųsi juos pačius užgriuvusiomis problemomis.

Vidurio Europa niekada neturėjo tokios politinės laisvės, kokia naudojasi dabar. Jei Europa ir pasaulis neįklimps chaose – o toks pavojus yra gerokai realesnis, negu norėtume pripažinti, – po keleto dešimtmečių galėsime sakyti, kad Vidurio Europos tautų pasiekimai iš tikrųjų yra stulbinantys.

Tačiau šio proceso, kad ir koks nepaprastas jis būtų, priimtį vis dėlto yra daugiau ar mažiau konformistinė. Suprantama, buvo įvairių, kartais net labai karštų, diskusijų dėl raidos krypties tinkamumo, tačiau šių diskusijų ribas visada nustatydavo Vakarai ir jų vertybės. Diskusijos buvo pragmatiškos, bandyta surasti kuo trumpesnę susiliejimo su Vakaraus kelią, sparčiausią ir efektyviausią būdą, kaip priartinti ateitį ir atsikratyti praeities. Šiuo požiūriu net su komunistinio režimo palikimu buvo pasielgta pragmatiš-

kai: vadinamoji „liustracija“, bent ankstyvoji jos stadija, buvo įrankis pokyčiams skatinti. Jos tikslas – ne analizuoti neseną praeitį, bet tiesiog užkirsti kelią buvusiems slaptųjų tarnybų agentams ir informatoriams, kad jie nedarytų įtakos ateičiai.

Jei Vakarai pirmaisiais mėnesiais po revoliucijos Vidurio Europoje iš tikrųjų tikėjosi praturtėti intelektualiai, tos viltys buvo susijusios būtent su mūsų turima unikalia totalitarizmo patirtimi – ji galėjo sustiprinti laisvės vertę. Tačiau netrukus tapo aišku, kad Vidurio Europai nepavyko kolektyviniu mastu išreikšti ir perteikti šios patirties esmės. Vietoj to ji paprasčiausiai pasiūlė keletą didžiųjų asmenybių, tokių kaip Václavas Havelas ar Bronislawas Geremekas.

Tad iki šiol esame skolingi ir Vakarams, ir sau patiesiems. Kad grąžintume tą skolą, būtina tinkamai apdoroti, perprasti ir artikuliuoti unikalią mūsų patirtį. Tai skamba paradoksaliai, nes esame tiesiog užversti informacija apie praeitį. Žinome kone viską apie nusikalstamą režimo prigimtį, daug prirašyta apie aukas, dokumentuoti jų pasakojimai. Bet vis dėlto iki šiol nesutariame, kokia iš tikrųjų buvo toji praeitis. Neapsisprendžiame, ar šį režimą vadinti totalitariniu, ar diktatūra, nesutariame, kaip elgtis su dokumentais, kuriuos jis paliko, – ar laikyti juos tikrais liudijimais, ar traktuoti kaip dalį didžiojo melo, kuris buvo visos sistemos variklis. Skaitydamas Peterio Esterhazy'o „Papildytą leidimą“, kuriame jis pasakoja apie tai, kaip jo mylimas iš aristokratų kilęs tėvas ištisus tris dešimtmečius rašė siaubingus skundus slaptajai policijai, suprantį tokių dokumentų paskelbimo apvalomąją funkciją. Kita vertus, nesunku suprasti ir aistringus Adamo Michniko argumentus, raginančius neatsiduoti slaptosios policijos protokolų malonei.

Manychiau, diskusijos, vykstančios pastaruosius du dešimtmečius, rodo, kad iki šiol nesame laisvi. Visi mes, kurie bent dalį suaugusio žmogaus gyvenimo praleidome valdant komunistams, esame taip ryškiai paženklinę praeities, kad galbūt niekada nepajėgsime jos aptarti natūralia laisvo pasaulio kalba. Žinoma, įstengsime atskirti drąsius nuo bailių, aukas nuo budelių, bet vis tiek nenustatysime, kurie buvo,

o kurie nebuvo laisvi. Komunistinis režimas paprasčiausiai nepripažino laisvo žmogaus kategorijos. Nepaklusnumas, pasipriešinimas ar bandymai gyventi paralelinį gyvenimą kitapus sistemos buvo veikiau laisvės ilgesio ženklai, bet jie netapatūs laisvei. Štai kodėl mes galime ir turėtume liudyti būtąjį laiką, dėl tokios savo drąsos daugelis verti susižavėjimo ir pagarbos. Tačiau tai neleidžia mums tvirtinti, kad šią istorijos dalį galime interpretuoti laisvai ir be jokių prietarų. Šiuo atžvilgiu esame panašūs į pacientus, kurie patys nusistato diagnozę ir pasiskiria gydymą.

Ginčai dėl istorijos pastaruosius du dešimtmečius buvo greičiau kova dėl teisės interpretuoti istoriją. Dėl šios teisės varžėsi buvę Stalino kaliniai, disidentai, atsiradę po sovietinės invazijos, pragmatikai iš vadinamosios „pilkosios zonos“, komunistai, net saugumiečiai ir jų agentai. Žinoma, egzistuoja tam tikras socialinis susitarimas, kad teisė interpretuoti istoriją priklauso aukoms, o ne budeliams. Ši teisė suvokiama kaip atpildas už kančias ir pagarba sudėtingiems likimams, ypač tų, kuriuos pavadinčiau „mano tėvo karta“. Jaunystėje jie žavėjosi komunizmu, septintąjį dešimtmetį tapo aistringais reformatoriais, aštuntuoju ir devintuoju dešimtmečiais buvo drąsūs disidentai. Jų gyvenimas sudaro čekų istorijos stuburą, nes jie buvo tiek jos dalyviai, tiek kūrėjai, tiek griežti kritikai. Kas kitas galėtų tiek daug žinoti apie komunizmą ir visas jo raiškos formas? Tad kas gi kitas turėtų didesnę teisę interpretuoti komunistinį režimą? Ši karta sukūrė didingą kolektyvinį *œuvre* – puikius analitinius veikalus ir pasaulinio lygio romanus, kaip dalį savirefleksijos pastangų, neturinčių precedento visoje Čekijos istorijoje. Tačiau čia slypi ir kabliukas: šios kartos *œuvre* toks monumentalus, kad tampa jos pačios monumentu. O monumentų tikslas, kaip žinome, yra pateikti stilizuotą, blogiausiu atveju – net mitologizuotą istorijos versiją. Tai nėra interpretacija be prietarų.

Pastaruosiu metu, ypač kai diskutuojama apie institucijas, kurios buvo daugelyje šalių įkurtos tam, kad tyrinėtų neseną praeitį, vis dažniau pasigirsta balsų, kad jose dirbantys jauni istorikai neturi as-

meninės komunistinio režimo patirties, todėl negali suprasti esminių iššūkių ir sudėtingų kompromisų, kuriuos daryti režimas vertė beveik kiekvieną. Nerimaujama, kad būsimų kartų istorikai matys praeitį šių dienų akimis, t.y. akimis tų, kurie pažįsta tik demokratiją. Manoma, kad šie žmonės rašys apie praeitį laisvės kalba, kuri neturi užuojautos ir nesupranta totalitarinės priespaudos laikais išpuoselėtos metakalbos niuansų. Kitaip tariant, visi, turėję kokių nors reikalų su režimu, bus traktuojami vienodai.

Nepritariu tokiam susirūpinimui. Tikiu, kad praeitį galima tinkamai interpretuoti tik vienu vienu būdu – žvelgiant į ją iš nesukompromituotų laisvės idealų požiūrio taško. Ir vieninteliai, kurie gali tą padaryti teisėtai, nes nėra saistomi ryšių su praeitimi, yra jaunesnės kartos žmonės. Net jeigu jauni istorikai iš pradžių bus neteisūs, net jei į jų darbą kišis politikai (panašu, kad šiandien tai vyksta Lenkijoje). Troškimas kontroliuoti istorijos interpretavimą yra suprantamas, tačiau beprasmis. Žvelgiant iš biologinio požiūrio taško, jis yra dar ir naivus. Po dvidešimties metų šių laikų jaunesnės kartos istorikams jau nebereikės mūsų leidimo, kaip interpretuoti istoriją.

Žinoma, rizikos, kad istorija gali pasirodyti kitokia, negu norėtume ją matyti, baimė pažįstama ir Vakarams. Prancūzams prireikė pusės amžiaus, kad ryžtųsi prabilti apie Viši režimą, švedai tik dabar pripažino, kad aštuntajame dešimtmetyje jų šalyje vyravo oficiali praktika sterilizuoti žmones, kurie neprisitaiko prie visuomenės. Tačiau esu įsitikinęs: prieš diskutuodami apie tai, ar Vidurio Europa turi kokių nors vertybių, kurias galėtų pasiūlyti Vakarams, pirmiausia išdrįskime pamatyti tai, kas akivaizdu. O akivaizdu, kad per du dešimtmečius nesugebėjome surasti savyje tokios drąsos. ■

© Martin Simecka

© eurozine

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

GINTARO BERESNEVIČIAUS „PRECEDENTIKA“

LDK idėja XXI a. globalizacijos fone

Viena originaliausių ir netikėčiausių pastarojo meto idėjų – Lietuvos imperijos darymas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atgaivinimas. Gintaras Beresnevičius užsiminė apie tai straipsnių rinkinyje „Ant laiko ašmenų“¹, detaliau aptarė knygoje „Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys“², vėliau plėtojo publicistiniuose tekstuose.

Savaime suprantama, provokuojanti idėja nebuvo sutikta choru šaukiant *bravo*. Intelektualiniai, ypač akademiniai, sluoksniai Beresnevičių už šias knygas net kaltino šarlatanizmu. Tačiau tarp žurnalistų, viešųjų ryšių, rinkodaros, reklamos specialistų ši idėja tapo itin populiari. Vien tai verčia įdėmiau pasižiūrėti, ką Beresnevičius iš tikrųjų norėjo pasakyti ir pasakė savo rašiniiais, be to, kodėl taip radikalčiai skiriasi specialistų požiūris ir platesnės visuomenės atstovų – pavadinkime juos tiesiog skaitančiaisiais – nuomonė. Beresnevičiaus publicistiką, kaip ir mitus, galima skaityti dvejopai: jei žvelgsime paviršutiniškai, atrodys, kad tai nelogiškas, chaotiškas pasakojimas, tačiau jei pasinersime į gelmines struktūras, esmė atsivers savaime. Čia tikriausiai ir slypi „akademikų“ priešiškusis tokiui publicistikai, tai paaiškina ir jos populiarumą tarp platesnių visuomenės sluoksnių. Mitus irgi reikia mokėti iššifruoti, jei norime suprasti jų reikšmes, tačiau intuityvios pagavos lygmenyje tos reikšmės išsąmoninamos be pagalbinių akademinio diskurso atributų.

Mitologijos moderniaame pasaulyje

Beresnevičius visų pirma buvo religijotyrininkas, mitologas. Jis rėmėsi Rudolfo Otto šventybės samprata, Mirce Eliade's mitologijos tyrinėjimais. Beje, Eliade tyrinėjo ne tik įvairias senojo pasaulio mitologijas, bet ir aiškinosi, kaip mitologinio pasaulio likučiai veikia šiuolaikinį mąstymą ir kultūrą (popkultūra turi nusi-stebėtinai daug bendra su mitologijomis).

Šį klotą galima atpažinti ir Beresnevičiaus tekstuose. Norėdamas paaiškinti dabartį, jis labai dažnai nukreipia žvilgsnį į mitologiją. Pavyzdžiui, aiškindamas sovietinę klišę „gniloj zapad“ pasitelkė mitologinius vaizdinius, pagal kuriuos tiek slavų, tiek baltų mitologijose Vakarai siejami su vandenimis, pelkėmis, pragaru (senuosiuose lietuviškuose raštuose krikščioniškas pragaras būdavo įvardijamas kaip *paskandos*)³.

Tačiau yra ir aspektas. Jau Roland'as Barthes'as kalbėjo apie moderniąsias mitologijas, t.y. mitus, kurie funkcionuoja šiandien ir kurie neturi sakralinio matmens. Mitologijos sąvoka dabar taikoma tiek politikos, tiek rinkodaros tyrinėjimuose, siekiant geriau suprasti realybę.

Beresnevičius irgi kalbėjo apie moderniąsias mitologijas: „Pati istorija sugeba veikti dabartį tada, kada ji mitologizuojama ir ideologizuojama, kada ji pateikiama kaip deramų precedentų aibė (istorija – gyvenimo mokytoja)“⁴.

Mitai daug kam reikalingi, o pirmiausia – kuriant tautą. Juk tauta – tai didis mitas apie tam tikros žmonių bendruomenės ryšius. Kodėl turėčiau jausti bendrumą su kitu asmeniu, gyvenančiu kur nors Raseiniuose? Vien todėl, kad abu esame lietuviai? O kas yra lietuviai? Tie, kurie kalba lietuviškai? Tačiau, kol nebuvo įteisinta lietuvių kalba, kurią Jonas Jablonskis sunormino suvalkiečių tarmės pagrindu, žemaičių ir, sakykim, dzūkų dialektai buvo labai skirtingi. Tas iš dalies dirbtinis darinys – lietuvių kalba, kurią dabar vartojame – stipriai apnaikino kitas tarmes.

XIX a. didieji mūsų atgimimo šaukliai darė ne ką kita, o kūrė mitus, iš kurių atsirado didysis pasakojimas apie lietuvių tautą, kuria verta didžiuotis.

Tie mitai buvo galingi, jie ir padarė mus lietuviais. Jų įkvėpti sukūrėme Lietuvos valstybę 1918 m. ir puoselėjome ją du nepriklausomybės dešimtmečius. Pasak Beresnevičiaus, „nuo 1918 iki 1940-ųjų Lietuvos „precedentika“ aiškiai orientavosi į Simono Daukanto išryškintą „kunigaikščių epochą“⁵. Po karo daugelis lietuvių, vedami šio mito, išėjo į mišką. Taigi Daukantas, Basanavičius, Kudirka ir kiti sukūrė galingus pasakojimus, kurie mūsų bendruomenę veikia jau daugiau kaip šimtą metų. Visai nesvarbu, kad savo amžininkams jie atrodė keistuoliai – Jonas Basanavičius sirgo psichine liga, Kudirka buvo nepritapęs provincijos gydytojas. Charizmatinėmis asmenybėmis jie tapo vėliau – atsiminimuose, rašytojų raštuose, mokykliniuose vadovėliuose. Tauta, kurią jie sukūrė, iš dėkingumo juos šiek tiek sudievinio.

Pagaliau ir Sąjūdis, ir išsivadavimas iš Sovietų imperijos buvo pagrįstas tais pačiais XIX a. veikėjų sukurtais mitais. Beresnevičius patikslina: „Sąjūdinė Lietuva“ rėmėsi tarpukario Lietuva⁶. Tačiau po to Nepriklausomybės mitas subliūško, štai kodėl 1992 m. rinkimus netikėtai laimėjo su šiuo mitu menkai susijusi politinė jėga – LDDP. Įdomi Beresnevičiaus mintis apie ląstelių mitologijas, t.y. apie tai, kad kiekviena grupė turi savo mitologiją ir jos varžosi tarpusavyje: „Taigi šiandieninė lietuviška mitologija yra gana įdomiai išplėtotą: joje užprogramuotas visiškas nuolatinis nesusikalbėjimas tarp genčių ir kitokių mitologinių grupių, ideologinis „visų karas prieš visus“ ir individo laisvės eliminavimas.“⁷

Galima sakyti, kad mus ištiko tautinės mitologijos krizė. Ar mes dar turime mitų, kuriais tikėtume? Atrodo, tokių nebeliko.

Ar daug ką mums sako Lietuvos kaip miškų krašto mitas, taip gražiai aprašytas Daukanto, Maironio ir Baranasko? Turbūt nieko, nes miškas dabar yra prekė, gerai parduodama Vakaruose. Jei šalia yra ežeras, knieti jį kuo greičiau privatizuoti. Tiesa, dar turime Vytauto Didžiojo mitą, bet nelabai žinome, kaip jį panaudoti. Juk nevarysime į Juodąją jūrą žirgo girdyti. Be to, šis mitas kažin ar tinka tautai, siekiančiai integruotis į Vakarų Europą. Juk šio mito vektorius tįsta priešinga kryptimi – į Rytus.

Netikime, kad lietuvių būdą geriausiai simbolizuoja Rūpintojėlis, kaip kadaise sakė poetas Jonas Aistis. Tiesa, mes susirūpinę, dejuojantys ir kenčiantys. Bet sutaurinti ir nuteikti kūrybiškumui kančia galėjo tikriausiai tik XIX a. romantikus. Kurį laiką šis mitas buvo gyvybingas (nors ir šventvagiškas – krikščionybės simbolis buvo nacionalizuotas ir paskelbtas lietuvių įvaizdžiu, mat poetams jūzlumo visuomet užteko). Bet dabar šis mitas trukdo mums gyventi – jis kausto mūsų veiksmus, varžo, neleidžia veikti.

Beje, prieš keturiasdešimt metų Algirdas Julius Greimas apie mitus ir ideologijas taip kalbėjo: „Jeigu priimsime tezę, kad niekada teisybės negalima pasakyti, kad mitų negalima atsikratyti, kad ideologija yra prilipusi prie žmogaus, kad ji yra žmogaus būties būtinybė, tada tiek asmeniui žmogui, tiek žmogui visuomenininkui lieka tik vienas kelias – tai sąmoningo mitų ir ideologijų kūrimo problematika. Galima ieškoti ir reikia ieškoti, kaip demitifikuoti vieną ideologiją, bet su sąlyga, kad turi ir gali duoti naują ideologiją, leidžiančią žmogui arba tautai gyventi.“⁸

Štai šiame kontekste geriausiai atsiskleidžia Beresnevičiaus įnašas: jis ne tik naudoja mitologinę medžiagą, aiškindamas architepus, kurie valdo šiandienos lietuvių sąmonę, ne tik kalba apie modernias mitologijas ir jų krizę, bet ir pats kuria mitą, kuris įprasmintų dabartinę lietuvių tautos egzistenciją.

Bricolage efektas

Claude'as Levi-Straussas analizuodamas, kuo mitinis mąstymas skiriasi nuo racionalaus mąstymo, pasiūlė *bricolage*

colage terminą. Pasak antropologo, racionalus mąstymas eina nuo vienos struktūros prie kitos, o mitinis mąstymas struktūras kuria iš „daiktų“, kurie yra po ranka: upė, kelias, kiškis... Kitaip tariant, mitinis mąstymas, panaudodamas įvairių taksonomijų skirtumus, jas sujungia. Taip sukuriamas mitas. Toks mąstymas nėra blogesnis – jis puikiai išsprendžia jam keliamus uždavinius, tačiau jis yra kitoks.

Levi-Straussas rašo: „Be to, tarp mūsų vis dar gyvuoja tokia veiklos rūšis, kurios dėka mes galime techniniame lygmenyje pakankamai aiškiai įsivaizduoti tai, kas spekuliatyviame lygmenyje galėjo tapti mokslu, kurį aš būčiau linkęs vadinti ne tiek primityviu, kiek „pirminiu“. Prancūzijoje ši veikla vadinama meistravimu (*bricolage*). Seniau žodis *bricoler* buvo vartojamas kalbant apie žaidimą su kamuoliu arba biliardą, medžioklę arba jodinėjimą, bet visada reiškė netikėtą judesį, pavyzdžiui, atšokusį kamuolį, pasiklydusį šunį arba arklių, kuris išsuka iš tiesaus kelio, kad išvengtų kliūties. Ir mūsų laikais meistrautojas yra tas, kuris viską daro pats, savo rankomis ir naudodamas, priešingai negu tam tikros srities meistras [specialistas], visokias, dažnai atsitiktines priemones. Mitiniam mąstymui būdinga išreikšti save heteroklitinėmis priemonėmis, kurių skaičius, nors gana didelis, vis dėlto yra ribotas.“⁹

Beresnevičius elgėsi kaip tas meistrautojas. Jis vartojo terminus, kuriuos socialiniai ir humanitariniai mokslai jau seniai yra sukritikavę. Kalbėjo apie tautos charakterį (kas tai yra? XX amžiaus pradžioje dar buvo madinga apie tai kalbėti, bet po nacizmo tvano tai jau politiškai nekorektiška), įrodinėjo kažkokias lietuviams įgimtas savybes. Nė vienas rimtas mokslininkas tokių sąvokų nebevartoja. Beresnevičius tai žinojo, bet vis tiek pjaustė mūsų praeitį būtent šiomis sąvokomis, o paskui drąsiai braižė ateities vizijas.

Senuosius mitus apie garbingą praeitį Beresnevičius paradoksaliai supynė su naujomis ateities vizijomis. Esame įpratę manyti, kad tie, kurie žvalgosi į praeitį, nori joje pasilikti, todėl gąsdina nutautėjimo ir dvasinumo praradimo pavojais. O čia viskas apversta aukštytyn kojomis. Beresnevičius į praeitį žvelgia kuo giliau, kad nubrėžtų kuo platesnes ateities perspektyvas.

Taigi iš esmės jis naudoja *bricolage* efektą (beje, tai daryti jis galėjo ir sąmoningai, nes, be abejo, puikiai žinojo

ši Levi-Strausso palyginimą). Beresnevičius kūrė mitus, bet rėmėsi ne lokio, miško ar kiškio įvaizdžiais, o tuo, kas po ranka intelektualui – psichoanalizės, religijotyros, politologijos sąvokomis, ir pynė jas kaip meistrautojas, tuo keldamas kai kurių meistrų (specialistų) pasibaisėjimą. Tačiau – prisiminkime Levi-Straussą – toks būdas nėra žemesnis ar blogesnis, jis tiesiog kitoks.

Kitokia yra ir Beresnevičiaus publicistika: paėmęs įvairias teorijas, faktus, jis kūrė iš jų naują mitą, nubrėžiantį mūsų tautos trajektoriją, laužė įsisenėjusias sampratas, stereotipus, bet jų nedemistifikavo, o keitė juos naujais. Antanas Kulakauskas savaitraštyje *Panorama* (nr. 34) rašo: „Šiandien gal dar sunku patikėti, kad Gintaro Beresnevičiaus kūrybos palikimas Lietuvos istorinei savikūrai ir raiškai Europoje bei pasaulyje gali reikšti ne mažiau, netgi daugiau nei Simono Daukanto kūryba XIX amžiuje.“ Kodėl sunku patikėti?

Iš esmės Beresnevičius daro tai, ką XIX a. pabaigoje darė Simonas Daukantas. Šis istorikas to meto stereotipus taip pat apvertė aukštytyn kojomis. Lietuvos kaip miškų krašto įvaizdį, kuris europiečiams asocijavosi su barbariškumu, Daukantas pavertė Lietuvos didybės simboliu. Šis apvertimas pasirodė labai įtaigus, nes šią miško metaforą vėliau naudojo Baranauskas, Maironis ir daugelis kitų kultūrininkų. Lenkai lietuvius nuo seno pravardžiavo „batviniais“. Šią paplitusią pravardę Daukantas išaiškino taip: lietuviai karo žygiuose valgydavo batvinius ir jiems to pakakdavo, nes jie buvo stiprūs vyrai. Šios naujos interpretacijos tapo naujai kuriamos lietuvių tautos pamatu. Beresnevičius irgi siūlė naujas sampratas, naujus tautos veiklos modelius.

Algirdas Julius Greimas teigė, kad mums, lietuviams, reikia naujų mitų. Demitologizacija yra labai reikalinga, tačiau palikti žmogų be jokių mitų būtų pernelyg žiauru. XIX a. nacionaliniai mitai – Vytautas Didysis, lietuvių kalbos senumas ir grožis, geltonkasės lietuvaitys – jau seniai demitologizuoti. Kitaip tariant, mums reikia naujų tapatybės šaltinių ir naujų jų pagrindžiančių mitų, tačiau niekas jų nepasiūlo. Pirmasis to ėmėsi Gintaras Beresnevičius.

LDK regiono idėjos atgaivinimas, manyčiau, padėtų spręsti lietuvių tapatybės problemas. Lietuviai savo tapatybę galėtų apsvarstyti iš naujo, matydami save ne

bekraštės Europos, kurios vis siekiame, sieksime ir kažin ar pasieksime, kontekste, bet mažesniame, kultūriškai ir istoriškai jaunesniame regione. Antra, LDK laikotarpis galėtų tapti dabartinių lietuvių „aukso amžiumi“, kad pakeistų „prarastą sovietinį rojų“.

Žinoma, šiuo metu tokia vizija skamba utopiškai. Tačiau panagrinėkime atidžiau: bent daliai visuomenės (tebūnie tai dalis elito) tokios idėjos yra patrauklios.

Istorikai jau seniai įrodinėja, kad LDK palikimas nėra vien lietuvių kalba rašytas. Kaip savo paveldą pradedame suvokti ir kitomis kalbomis parašytus kūrinius, į mūsų akiratį įtraukiama kitų LDK gyvenusių tautų kūryba.

Ištrūkti iš kultūrinių rėmų, kuriuos apibrėžia vien lietuvių kalba, nori ne tik istorikai. Apie LDK kaip galimą Lietuvos veikimo erdvę Gintaras Beresnevičius aistringai kalbėjo savo knygoje ir straipsniuose¹⁰. O jo veikalo populiarumas rodo, kad žmonėms ši idėja patinka.

Lietuviai ilgisi kitokios tapatybės ir kitų erdvių negu tos, kurios užbrėžė XIX a. didžiojo tautos naratyvo kūrėjai. Na, tūralu, kad atsisigręžiamo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą – juk į ką daugiau mums atsiremti?

Tokia nostalgija nėra tuščia ar atsitiktinė. Tai susiję su Europos Sąjungos plėtra. Europa yra pernelyg didelė ir pernelyg įvairi, kad būtų visiems vienodai sava (nekalbu apie Šaltojo karo metus, kai Europos Sąjunga buvo atsvara Sovietų Sąjungai).

Tačiau negalima užsisklęsti vien nacionalinės valstybės viduje. Pasaulis globalizuojasi, štai kodėl senieji valstybiniai multikultūriniai dariniai, kur sugyveno kelios tautos, šandien tampa tokie aktualūs. Čia nekalbama apie svajones atkurti LDK. Turimas omenyje tam tikro regiono atgaivinimas ir veikimas jame. Tai galėtų įprasminti dabartinę mūsų veiklą, suteikti jai kryptį. XIX–XX a. sandūroje veiklos kryptį brėžė įsivaizduojami pagoniškos Lietuvos kunigaikščių darbai, o šiandien ne mažiau patrauklus orientyras galėtų būti daugiakultūrė ir įvairiatautė XVI–XVII a. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Tikėtina, kad besiplečianti ir besivienijanti Europa pritars tokiam naujų, senomis istorinėmis tradicijomis paremtų regionų atgaivinimui, nes šie istoriniai dariniai, kuriuose sugyveno skirtingos tautos ir kultūros, puikiai atitinka šiandienos pasaulį, kuris dėl emigra-

cijos procesų darosi vis magesnis. Be to, atsiveriant sienoms, gyventi pagal senus nacionalizmo modelius nebeįmanoma. Senieji istoriniai dariniai galėtų naujoms formoms suteikti istoriškumo pojūtį. Tikėtina, kad kaip tik dabar „išrandami“ ir konstruojami nauji regionai. Tipologiškai panašūs procesai vyko XIX a., kai buvo konstruojamos „įsivaizduojamos bendruomenės“ – tautos. Dar sykį pabrėžiu: šiuo atveju kalbame tik apie naujo regiono konstravimą, šis procesas tikrai nesibaigs naujos valstybės atsiradimu (o juk žinome, kad nacionalizmo rezultatas – nacionalinių valstybių atsiradimas). Svarbiau yra tai, kaip kultūriškai įprasminamos erdvės – kurios tampa savos, o kurios iš jų taip ir laikomos svetimomis.

Aišku, toks projektas galbūt yra utopinis, tačiau iš pradžių viskas primena utopiją. Juk ar XIX a. pradžioje, net viduryje kas nors galėjo svajoti apie Lietuvos valstybę? Lietuviškomis senienomis besidomintys asmenys išsilavinusiam to meto „elitui“ kėlė pašaipą. „Litvomanus“ to meto visuomenė laikė marginalais. Tačiau tie marginalai sukūrė dabartinę modernią tautą ir Lietuvos valstybę.

Tokiame kontekste perskaityta Gintaro Beresnevičiaus eseistika neatrodo kaip „nesąmonių kratyns“, priešingai – tai pastangos formuoti modernią lietuvių mitologiją, atliepiančią globalizacijos iššūkius. Todėl nenuostabu, kad šios mintys jau užvaldė tiek daug protų. ■

¹ G. Beresnevičius, Ant laikų ašmenų, Vilnius: *Aidai*, 2002.

² G. Beresnevičius, Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys, Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*, 2003.

³ G. Beresnevičius, Ant laiko ašmenų, p. 39.

⁴ Ten pat, p. 48.

⁵ Ten pat, p. 50.

⁶ Ten pat, p. 52.

⁷ Ten pat, p. 65.

⁸ A.J. Greimas, Iš arti ir iš toli, Vilnius: *Vaga*, 1991, p. 362.

⁹ C. Levi-Strauss, Laukinis mąstymas, Vilnius: *Baltos lankos*, 1997, p. 29.

¹⁰ Plačiausiai jo idėjos išdėstytos šiose knygoje: G. Beresnevičius, Ant laiko ašmenų, Vilnius: *Aidai*, 2002; G. Beresnevičius, Imperijos darymas. Lietuviškos ideologijos metmenys, Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*, 2003.

Jūratė MARKEVIČIENĖ

LĖTINĖ OFICIALIOSIOS PAVELDOSAUGOS ALEKSIJA, arba „KO NESUPRANTU – TAS NEEGZISTUOJA“

Kultūros ministerijos aukštas pareigūnas neseniai viešai pareiškė: *kultūrinis tapatumas nelaikytinas* teisiniu pagrindu Lietuvos paveldui saugoti, nes ši sąvoka yra... akademinė ir jam visiškai nesuprantama. Bandymas priminti LR Konstitucijos preambulę, Lietuvos ratifikuotas UNESCO ir Europos Tarybos konvencijas (pavyzdžiui, *Dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo*¹, *Nematerialaus kultūros paveldo apsaugos*² ir *Europos architektūros paveldo apsaugos*³) nepakeitė tvirto įsitikinimo, kad tai, ko pareigūnas nežino, nesuvokia, esą apskritai neegzistuoja. Nuostatai, kad kultūrinio tapatumo puoselėjimas *nėra* pagrindas kultūros paveldui saugoti, 2009 m. birželio 5 d. posėdyje balsavimu pritarė ir Valstybinė kultūros paveldo komisija – Seimui atskaitinga kolegiali „Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės ekspertė bei patarėja kultūros paveldo valstybinės politikos ir jos įgyvendinimo klausimais“⁴.

Deja, oficialioji paveldosauga dažnokai leidžia sau „nežinoti“, „nesuprasti“, o „nesuprastas“ paveldas nyksta ir yra naikinamas. Labiausiai nukenčia sudėtingos struktūros – miestų ir kaimų kraštovaizdžiai, architektūros kompleksai, ypač dvarai. Statytojų savivalės čia nedaug, priešingai – beveik viskas daroma pagal įstatymus, viskas suderinta, sprendimai priimti, leidimai duoti... Kaip atsiranda tokie viską leidžiantys teisės aktai? Kodėl pareigūnai nedvejodami deda savo parašus? Apskritai, kas, kaip ir kodėl saugoma pagal Lietuvos įstatymus? Kodėl valstybinių institucijų ir visuomeni-

nių organizacijų išvalgos ir požiūriai į paveldosaugą skiriasi taip, tarsi būtų kalbama apie skirtingas šalis?

Ideologiniame lygmenyje tarsi niekas neabejoja, kad paveldas visuomenei reikalingas. Ratifikuojamos tarptautinės konvencijos, priimami nacionaliniai įstatymai, steigiamos valstybinės įstaigos. Jei visa tai daroma, jei veikia tikslinės institucijos, vadinasi, turėtų egzistuoti ir tikslai. Ko siekia Lietuvos valstybinė paveldo apsaugos sistema ir ko tikisi visuomenė? Atsakymas „išsaugoti paveldą“ pernelyg abstraktus. Pirmiausia reikėtų atsakyti, „ką“ ir „kodėl“ reikia saugoti, nes tik tada bus galima apibrėžti, „kaip“ visa tai saugosime. Paveldo apsaugos klausimas visų pirma yra vertybinis. Tačiau ar Lietuvos valstybė turi vieningą politiką ir strategiją paveldo atžvilgiu? Ar valdžios institucijos – nuo aukščiausių iki žemiausių, nuo teisėkūros iki administravimo – vieningai siekia to paties? Ar sutampa bendrieji visuomenės ir valstybinių institucijų tikslai?

Sistemiškai žiūrint, jie turėtų sutapti visais lygmenimis. Tačiau jau pagrindiniame – kultūros ir kultūros paveldo teisinio reguliavimo – lygmenyje ryškėja tam tikros vertybinės prieštaros. Teorinė žiūra, kuri turėtų atsakyti į klausimus, „ką“ ir „kodėl“ saugoti bei puoselėti, sunkiai dera su praktine, apibrėžiančia, „kaip“ tą daryti.

Lietuvos paveldo apsaugos paradoksai

Kad paveldosauga šlubuoja, matyti iš vis sparčiau nykstančių ir naikinamų kultūros objektų. Reikėtų ne-

delsiant imtis veiksmų, kad situacija pagerėtų, tačiau oficialiosios paveldosaugos padangėje **niekas nesikeičia** nuo 1994-ųjų, kai susiformavo dabartinė valstybinė paveldo apsaugos sistema.

Prieš vienuolika metų *Archiformoje* (1998, nr. 2) konstatavau keletą *priežasčių*, dėl kurių mūsų paveldo apsauga smarkiai atsilieka nuo tarptautinės teorijos ir šiuolaikinės praktikos. Pirmiausia tai simbolinis praeities suvokimas, paveldo apsaugos tapatinimas su muziejiškumu ir įsitikinimas, kad paveldas – tai senienos, o ne dabarties ir ateities kultūros ištekliai; antra – menka humanitarinė visuomenės savivoka, vietos bendruomenių silpnumas ir miesto tradicijų stoka; trečia – tai, kad gamtos ir kultūros paveldo apsauga nesusieta tarpusavyje. Be to, pereinamuoju laikotarpiu Lietuva, kaip ir visos pokomunistinės šalys, suabsoliutino privačią teisę sumenkindama viešąją – visuomeninę, bendruomeninę – interesą. Dėl tradicijų stokos nebuvo sukurtas nei metodologinis, nei profesinis, nei etinis, nei

vertybinis moderniosios paveldosaugos pagrindas, prastai rengiami specialistai. Nesiseka aprėpti sudėtingesnių istorinių formų, ypač laike ir erdvėje kintančių sistemų, pavyzdžiui, miestų.

Po keleto metų išryškėjo ir kiti *specifiniai aspektai*: nesama nuoseklaus teorinio diskurso, todėl pirmauja praktinė žiūra, įsigali grupiniai interesai; kultūra ir paveldas marginalizuojami, priskiriami „gyvenimo puošmenoms“ – prabangai, elitinei veiklai ir maloniam laisvalaikiui „anapus kasdienybės“; fiziniai daiktai tapatinami su jų įvaizdžiais; paveldas garbinamas (arba niekinamas), užuot bandžius jį suprasti ir su juo sugyventi, ir pan.

Kas pasikeitė per *pastarąjį dešimtmetį*? Atsirado daugiau privačių asmenų, kurie turi lėšų ir, įsigiję paveldo objektus (daugiausia dvarus), norėtų juos atkurti, užuot neatpažįstamai modernizavę. Pastebimai subrendo visuomenė – vietos bendruomenės jau suvokia ir gina vertybes, nuo kurių oficialioji paveldosauga vis dar yra nusišukusi. Todėl greta klasikinio politikų raginimo „šviesti visuomenę“ pasigirsta siūlymų „šviesti politikus ir valdininkus“. Visuomeninių sąjūdžių paskelbtus tekstus palyginę su oficialiais paveldosaugos dokumentais, įsitikinsime, kad aiškindami tuos pačius paveldo apsaugos (arba jo nesaugojimo) procesus vieni ir kiti nurodo skirtingas, net priešingas to priežastis. Be to, visuomenė dažnai žvelgia kur kas giliau, negu įstengia oficialioji paveldosauga.

Kas rūpi visuomenei?

ICOMOS Lietuvos nacionalinio komiteto mokslinėje konferencijoje *Kultūros paveldas ir visuomenė XXI a., nacionaliniai ir tarptautiniai aspektai* (Vilnius, 2006 m. gruodžio 5 d.) raginta teisę į kultūros paveldą pripažinti viena iš prigimtinių žmogaus teisių; užtikrinti visuomenės dalyvavimą kultūros paveldo apsaugos (ypač

Naujasis Užupis tarp Krivių ir Polocko gatvių. Reklamoje rašoma: „Užupio valda – vienas moderniausių naujos kartos statybos pavyzdžių. Šiuolaikiniai architektūros sprendimai puikiai dera prie unikalių Užupio architektūros“. 2007 m. Nuotrauka iš interneto portalo „Miestai ir architektūra“

teritorijų kaitos) procese; atsižvelgiant į globalizacijos spartinamą kultūrinę niveliaciją, labiau saugoti ir gerbti etninių regionų paveldą.

LR Seime 2007 m. gegužės 18 d. vykusio forumo *Paveldas ir visuomenė* rezoliucijoje konstatuota, kad paveldo ir jo apsaugos padėtis yra kritinė, o problemos sisteminės, todėl siūlyta nedelsiant tobulinti teisėkūrą ir teisėsaugą. Valstybinė kontrolės sistema veiktų rezultatyviau ir skaidriau, jei ji būtų nepriklausoma, todėl būtina įsteigti Kultūros paveldo inspekciją, atskaitingą Seimui ir Prezidentui, atkurti 2005 m. panaikintą visuomeninių inspektorių statusą, Valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimus laikyti privalomais, užtikrinti visuomenės teisę ginti viešąjį paveldosaugos interesą teisme. Raginta į Lietuvos teisinę sistemą ir paveldosaugos praktiką integruoti Europos konvencijų nuostatas; įteisinti, kad poveikį aplinkai ir sprendinių pasekmes būtų privaloma įvertinti visais atvejais, kai numatoma keisti istorinę ir (arba) tradicinę kultūrinę bei gamtinę aplinką; užtikrinti, kad rengiami teisės aktai būtų suderinti tarpusavyje; užkirsti kelią korupcijai. Reikalauta įteisinti asmeninę valstybės tarnautojų, ekspertų ir paveldo objektų savininkų atsakomybę už sprendimus ir veiksmus, dėl kurių padaryta žala kultūros paveldo vertybėms; įtvirtinti nepriklausomą ekspertavimo sistemą; viešojo intereso gynimo funkcijų neatiduoti į privačių suinteresuotų asmenų rankas; be išlygų taikyti Lietuvos įstatymais numatytą atsakomybę už kultūros ir gamtos paveldo vertybių naikinimą, jų žalojimą; pagaliau sukurti deramą kraštovaizdžio ir istorinių želdynų apsaugos sistemą⁵.

*Alternatyvi kultūros paveldo komisija*⁶ ir *Piliečių santalka* 2008 m. internete keturiomis kalbomis paskelbė atvirą laišką „Dėl paveldo naikinimo Lietuvos miestuose“⁷, gausiai iliustruotą tokio naikinimo pavyzdžiais, ir surinko daugiau kaip 7000 parašų. Laiške, adresuotame UNESCO ir aukščiausiems Lietuvos pareigūnams, kartojami panašūs reikalavimai. Visuomeniniai sąjūdžiai nuolat nurodo, kad didžiausią grėsmę paveldui kelia teisėkūros spragos ir menka teisėsauga (nevykdomi įstatymai), paveldo interesų nepaisantys politikai, korumpuoti, neatsakingi pareigūnai ir ekspertai, visuomenės interesus agresyviai ignoruojančios nekilnojamojo turto plėtros bendrovės.

Archeologiniai radiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje, Valdovų rūmų kieme 2007 m. vasarą. Senieji mediniai grindiniai pašalinti šioje vietoje vykdant naujas statybas. Jūratis Markevičienės nuotrauka

Visuomenės galimybė dalyvauti priimant sprendimus vis dar yra fiktyvi.⁸

Kas rūpi oficialiajai paveldosaugai?

Paradoksalu, bet valdžios institucijos paprastai nurodo visai kitas priežastis: netobulus įstatymus (bet nepaaiškina, kodėl beveik per dvidešimt metų jie nepatobulinti), nedarinių valdymą (bet nenurodo, kas neleidžia sutarti), neišsilavinusią, tačiau įkyrią visuomenę (esą ji iškelia problemas, bet neparengia išsamių teisės aktų ir kitų baigtinių projektų), kompetentingų specialistų stygių (atseit jų trūksta todėl, kad valstybinė tarnyba yra nepatrauklus ir sunkus darbas).

Reaguodama į forumo *Paveldas ir visuomenė* 2007 m. priimtą rezoliuciją, Valstybinė kultūros paveldo komisija pripažino, kad „vienas aktualiausių paveldosaugos sistemos tobulinimo uždavinių yra atlyginti visuomenei žalą, kuri padaroma įvairiais neteisėtais veiksmais, neteisingsais sprendimais ar neveikimu sužalojus kultūros paveldą ar sumenkinus jo vertę“, nurodė kitus neatidėliotinai spręstinus uždavinius: pagrįsti ekonominę paveldo apsaugos motyvaciją; prireikus į lietuvių kalbą iš naujo išversti netiksliai išverstus tarptautinių konvencijų tekstus; nustatyti ir pašalinti neetiketikus tarp ES direktyvų, tarptautinių konvencijų ir Lietuvos įstatymų; panaikinti teisinės spragas, kurios leidžia

pelnytis pažeidžiant viešąjį interesą, kliudo užtikrinti skaidrumą ir viešumą paminklosaugos srityje⁹.

Praėjo pusantrų metų, bet šie darbai taip ir nepradėti. Valstybinė kultūros paveldo komisija, dar pernai į savo metinę darbotvarkę įtraukusi klausimą „Dėl paveldosaugos politikos ir strategijos“, 2009 m. kovo 27 d. posėdyje jo nebesvarstė¹⁰, esą „*paveldo apsaugos politikos ir strategijos klausimais yra pakankamai Valstybės ir Komisijos dokumentų*“, todėl, užuot analizavusi padėtį, nutarė apsiriboti dar viena konferencija ir išleisti galiojančių teisės aktų rinkinį. Visuomenės siūlymas suteikti Komisijai daugiau galių, kad jos sprendimai būtų privalomi, balsų dauguma irgi buvo atmetas – nutarta nekeisti Komisijos įstatymo, esą jis netrukdo dirbti...

Apie ką nekalbama?

Oficialioji paveldosauga iš esmės nenagrinėja problemų, kurios kyla dėl korupcijos, dėl neišmanymo, aplaidumo ir abejingumo, dėl interesų konfliktų, profesinės etikos nepaisymo, dėl įteisintos galimybės turto valdytojui „nusipirkti“ ne tik tyrėjus ir ekspertus, bet netgi teisės aktus, dėl teisinio neišprusimo ir nihilizmo, dėl plėtros korporacijų spaudimo, dėl spekuliacijos nekilnojamuoju turtu ir pan. O juk šie procesai ne tik skatina paveldo naikinimą, bet ir ardo gyvenamąją aplinką, blogina gyvenimo kokybę, naikina viešąsias erdves, trukdo formuotis bendruomenėms ir didina socialinę atskirtį. Nekalbama ir apie sociokultūrinius aspektus, esą visa tai – ne paveldo apsaugos reikalas, nors daugelyje šalių paveldas siejamas su socialine sanglauda, užimtumu ir pan.

Fragmentuotas valdžios institucijų požiūris į paveldą yra ne tik atsilikęs nuo šiuolaikinių sampratų, bet ir neleidžia užtikrinti sudėtingų sisteminių objektų – kultūrinio karkaso, istorinių vietovių, istorinio kraštovaizdžio – apsaugos. Kukliai nutylimos ir problemos, už kurias tiesiogiai atsakinga vykdomoji valdžia: nėra bendro viešojo archyvo, vieningos duomenų bazės (arba integruotų duomenų bazių), paveldas vangiai inventorinamas, nors būtų nesunku, o palyginti ir nebrangu, paspartinti šį procesą pasitelkus vietos žmones, studentus, net gim-

nazistus; merdi architektūros konservavimo ir restauravimo mokslas; nėra autorinės priežiūros, vykdam taikomuosius urbanistinius bei architektūrinius tyrimus ir fiksacijos darbus, nerengiamos mokslinės ataskaitos; nenagrinėjama kitų šalių, susiduriančių su labai panašiais iššūkiais, vertinga patirtis, neorganizuojami nei nacionaliniai, nei tarptautiniai konsiliumai sudėtingoms konservavimo problemoms spręsti, tarkime, kaip išsaugoti ir eksponuoti Vilniaus Žemutinės pilies XIV–XVII a. archeologines liekanas. Paveldas aukojamas tylomis.

Minėtos sisteminės spragos per keliolika metų ne tik neišnyko, bet dar labiau išplito. Todėl jas tenka laikyti *apraiškomis*, o ne priežastimis. Už šių *antrinių* dalykų glūdi *pirminės*, gilesnės, bet sykiu ir paprastesnės *priežastys* – korupcija, egotizmas ir aleksija.

Aleksijos padariniai

Korupcija ir egotizmas yra pernelyg bendri dalykai, kad galėtume juos priskirti kuriai nors vienai gyvenimo sričiai. O štai *aleksija*, regis, vis labiau kamuoja būtent oficialiąją Lietuvos paveldosaugą.

Psichologijoje *aleksija* yra skaitymo sutrikimas, kai nesugebama išmokti skaityti arba suprasti skaitomo teksto (dalinis, lengvesnis skaitymo sutrikimas vadinamas *disleksija*). Susirgusieji aleksija sunkiai išmoksta raides ir žodžius, tokiems žmonėms sudėtinga pavadinti daiktus, sudėti juos eilės tvarka, skirti kairę pusę nuo dešinės, nustatyti ir įsiminti kokią nors seką, jie yra užmaršūs ir stokoja bendrųjų žinių...

Perkeltine prasme ši sąvoka apibūdina nesugebėjimą (nesvarbu, tikrą ar apsimestinį) rišliai skaityti, nes suvokiamas ne tekstas, net ne sakinyš arba žodis, o tik pabiros raidės „tuščiame“ lape. Vienoje arabų pasakoje neregiai panašiai „nerišliai“ apibūdino dramblių: vienas iš jų palietė uodegos galą ir jam pasirodė, kad dramblys panašus į šluotelę, kitas apsikabino koją ir pamanė, kad dramblys – tai kolona, pačiupinęs ausį jis priminė lotoso lapą, apglėbusiam straublį – storą lyną, o palietusiam šoną – tvirtovės sieną... Šis neregijų eksperimentas labai primena 2004 m. priimtą LR nekilnojamojo kultūros

paveldo apsaugos įstatymą – pagal jį *saugomi* ne *patys paveldo objektai*, o tik jų „vertingosios savybės“¹¹, t.y. mūsų sugalvoti daiktų požymiai, bet ne patys daiktai...

Savirefleksijos stokojanti (per beveik dvidešimt sistemos gyvavimo metų neatlikta nė viena išorinė veiklos analizė) oficialioji paveldosauga, regis, nesuvokia, kad serga aleksija, dėl kurios atsiranda nemažai keistų, dviprasmiškų, bet paveldo atžvilgiu ne itin „smagių“ paradoksų.

„Nesuprantamas“ paveldas

Paveldosaugos valdininkai aiškina, esą Lietuvos gyvenvietės kūrėsi „atsitiktinai“, todėl beprasmiška kalbėti apie istorinę miestų ir miestelių sistemą, senovės kelių tinklus ir pan. Iki šiol sistemiškai netiriama didžiųjų miestų formos raida. Net sostinės morfologija vis dar „gili paslaptis“, todėl, pradėdant naujas statybas, kai archeologiniai tyrimai yra privalomi, kaskart pasipila „netikėti“ radiniai – aptinkamos namų ir amatininkų dirbtuvių, gatvių grindinio liekanos, laidojimų vietos. Teritorijų planavimo dokumentai tvirtinami, leidimai statyti (tarkime, požeminius garažus) duodami paprastai su nuoroda: ką galima, ko negalima, lems archeologiniai tyrimai. Nors ne tik įstatymai, bet ir sveikas protas reikalauja elgtis priešingai – pirmiau ištirti konkrečią vietą, o tik po to spręsti, kas joje galima, o ko ne. Priešingu atveju radiniai iš anksto pasmerkami, kaip atsitiko ir Vilniaus Žemutinės pilies rūmų seniesiems mediniams grindiniams, mat jie, savo nelaimei, glūdėjo ten, kur anksčiau, kai apie juos dar nieko nežinota, buvo suprojektuoti nauji statiniai. Netikėtumų būtų kur kas mažiau, jei prieš kasdami ištyrinėtume rašytinius ir daiktinius šaltinius.

Deja, net tada, kai turima pakankamai žinių, dažniausiai ne jos lemia, „kaip“ bus pasielgta su paveldo objektu – ar jis bus saugomas, ar perstatomas, ar griauinamas...

Kai kurie paveldo objektai Lietuvoje *nėra saugomi, nes nesąmoningai arba sąmoningai nesuvokiama, kad jie apskritai egzistuoja*. Šiuolaikiniams humanitariniams ir gamtos mokslams neįkyla abejonių, kad kultūra yra universali ir dėsninga sistema, besiskleidžianti laike ir fiziniėje bei socialinėje erdvėje. Visuomenės raida palieka fizinius įspaudus aplinkoje, kur ta visuomenė gyvena, – tai gamtinė sankloda, senųjų prekybinių sausumos ir vandens kelių

tinklas, gyvenviečių, ūkinės veiklos, gynybinės ir sakralinės sistemos. Šių įspaudų visuma sudaro **kultūrinį karkasą**. Tai sudėtinga ir daugiasluoksnė fizinė žmogaus aplinka, kurią galima skaityti kaip senovinę knygą, bet dar svarbiau – tiesiog joje gyventi, nes aplinkos tęstinumas yra visuomenės ir vietos bendruomenių kultūrinės tapatybės pagrindas. Anaipol ne visas jo jungtis galima išsyk išvelgti, nes jos būna fragmentuotos, suardytos ir (arba) asociatyvios, t.y. pagrįstos mūsų žinojimu apie buvusias teritorijų sąsajas, kraštovaizdžių priklausymą tam tikrai sociokultūrinei erdvinei sąrangai. Išmanydami tai, galėsime kultūrinį karkasą išsaugoti, atskleisti, puoselėti, o neišmanydami galutinai jį suniokosime. Lietuvos įstatymai net šios sąvokos neįteisina, nors *gamtinis karkasas* yra saugomas.

Tradiciškai „muziejinė“ oficialioji Lietuvos paveldosauga vengia naujosios paveldo sampratos ir yra atkakliai „prisirišusi“ prie taškinių paveldo objektų, stūkšančių kažin kokiuose anoniminiuose dvimačiuose žemės plotuose (teritorijose). Ypač sunku jai „išvelgti“ **erdvines struktūras**, net ir nedideles.

Pažiūrėkime, kas atsitinka, kai **gatvė** laikoma ne linijine erdve, kurią formuoja abipus stovintys namai, o plokštuma, į kurią statmenai remiasi fasadų juostos. Užuoť buvusi jungtimi, ji tampa skirtimi. Namai, tradiciškai priklausę konkretios gatvės erdvei, „susiejami“ su kitapus jų esančiomis kitų gatvių namų valdomis, imama kalbėti apie vadinamuosius „kvartalus“ (t.y. miesto dalis, kurias riboja kelios gatvės). Iš tikrųjų plokštumoje (plane) kvartalas atrodo kaip vientisas darinys, o namai – kaip jo „atitvarai“. Tačiau senieji miestai ir miesteliai formavosi visai kitaip – plėtojosi pagal gatves, abipus jų buvo statomi namai, o „kvartalai“ buvo tik užnugaris, kur galais viena į kitą rėmėsi tarpusavy nesusijusių gatvių namų valdos. Pripažinus „kvartalo“, o ne gatvės erdvės pirmumą, gatvė tarsi skeliama pusiau – teritorijų ribos brėžiamos ne kitapus fasadų, ne per kvartalo gilumą, bet gatvės viduriu, kiekviena jos pusė priklauso skirtingam „kvartalui“, kiekvienai nustatomi skirtingi apsaugos režimai. Taip tradicinė miesto erdvių sandara pakeičiama nebūtu dariniu, kur gatvės yra „sutartinių“ vienetų (kvartalų) užnugaris, o kadaise buvusios viena nuo kitos atribotos skirtingų gatvių valdos tampa vieninga visuma. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio skiriamoji riba nutiesta Jogailos gatve, kuri iš-

ilgai padalyta į Senamiesčio ir Naujamiesčio puses. Panašiai „pjaustomos“ ne tik gatvių erdvės, bet ir upių slėniai, tarsi krantai būtų ne vienos vagos guolis, o du skirtingi, vienas su kitu nesusiję „daiktai“. Kitas pavyzdys – Vilniaus senamiestis. Jis yra saugomas kaip vietovė, bet atskiri jo namai, gatvės arba gamta – anaip tol ne visada, tarsi ne jie tą vietovę sudarytų. Taip atsitinka, nes Lietuvoje nėra taikomas visuotinai pripažintas vietovės integralumo (vienio) kriterijus.

Visiška „nežinomybė“ yra **didžiuliai istoriniai kraštovaizdžiai**, kur gamta susipina su žmogaus veikla ir byloja apie amžius trukusį jų sugyvenimą. Vilnios slėnyje – bene gražiausiame ir archajiškiausiame Vilniaus kraštovaizdyje – projektuojamas „Architektūros parkas“. Savivaldybė jį pristato kaip „vieną ambicingiausių pastarojo meto projektų, kurį įgyvendinus, nuo Užupio iki Belmonto miško besidriekiantys Vilnios krantai netolimoje ateityje taps išskirtiniu sostinės kvartalu, pastatytu darnios plėtros principais ir išreiškiančiu aukštųjų technologijų ir pažangių socialinių idėjų sąjungą“¹². Paradoksalu, kad didžiuodamasi projektu ir plačiai jį reklamuodama, savivaldybė vengia viešai parodyti konkrečius (tikruosius) jo planus, juos aptikau ne „Architektūros parko“ tinklalapyje, bet visai kitur – interneto svetainėje, skirtoje naujiems investiciniams statybų plėtros projektams Lietuvos miestuose, ir tik anglų kalba¹³. Čia pateikta ir „Architektūros parko“ statybų kaina – beveik 1,2 milijardo litų, ir apimtys: teritorijos plotas 58 ha, stovėjimo aikštelės 6200 automobilių, bendras užstatymo plotas 404 000 kv.m (iš jų komercinių pastatų – 178 000, gyvenamųjų – 205 000, visuomeninių – 21 000 kv.m).

Vadovaujantis *Vilniaus m. bendrojo plano iki 2015 metų* skaičiavimais¹⁴, tai reikštų per 2500 būstų (jei būsto plotas būtų apie 70–80 kv.m). Maždaug tiek tilptų 40-ye dvylikaaukščių namų, panašių į stūksančius kur nors Karoliniškėse arba Pašilaičiuose. Visame Vilniaus senamiestyje, 2001 m. duomenimis, buvo apie 8300 būstų, maždaug 340 000 kv.m naudingo ploto¹⁵; *Vilniaus senamiesčio regeneravimo projekte* (1988–1992) nurodyta, kad 1989 m. Senamiestyje (359 ha teritorijoje) buvo apie 1 497 600 kv.m bendrojo gyvenamųjų ir negyvenamųjų patalpų ploto. Kadangi Senamiestis nėra masinių naujų statybų zona, bendrieji skaičiai ne labai pakito.

Taigi vadinamasis „Architektūros parkas“ – anaip tol ne „kvartalas“, bet ištisas *miestas*, pagal dydį lygus maždaug šeštadaliui Senamiesčio teritorijos, o pagal užstatymo plotą – beveik ketvirtadaliui viso Senamiesčio užstatymo.

Įrodinėjama, kad tankiai sustatyti dviejų–septynių aukštų daugiabučiai namai su keliaaukščiais požeminiais garažais „kurs Senamiesčio dvasią“! Tačiau nutytilima, kad ši archajiška Vilnios slėnio dalis jau šimtmečius saugo ypatingą vietos dvasią, įamžintą poetų ir dailininkų. Sovietmečiu šį vertingą kraštovaizdį buvo pradėta sistemingai naikinti, o jei bus įgyvendintas „Architektūros parko“ projektas, šios savitos slėnio dalies apskritai neliks¹⁶. Projektą inicijavusiai savivaldybei, matyt, nerūpi, kad dalis šios 58 hektarų teritorijos yra Vilniaus senamiestis – pasaulio paveldo vietovė ir Lietuvos kultūros paminklas, o kita dalis – jo apsaugos zona, taigi tokio masto statybas čia draudžia įstatymai. Organizuodama architektūrinės dirbtuvės „Architektūros parko“ koncepcijai parengti, miesto valdžia apie tai nė neužsiminė, projektuotojams suteikė visišką laisvę, tarsi jie kurtų ne pasaulio paveldo vietovėje, o nykioje anonimiškoje urbanistinėje dykroje...

Vilnios slėnio ir Paplaujos kraštovaizdžio likimą pernai svarstė Valstybinė kultūros paveldo komisija¹⁷. Tačiau „valstybės ekspertė“ nesiryžo pateikti ekspertinio įvertinimo, įvardyti akivaizdžių pažeidimų ir jų pasekmių, patarti Vyriausybei, kaip elgtis. Apsiribojo tik neapibrėžtu priminimu Vilniaus savivaldybei ir – viršydama savo kompetenciją – projekto autoriams, kad reikia laikytis ... įstatymų ir bent jau „panaudoti išlikusias kultūros paveldo dalis ir elementus“¹⁸.

Materialusis paveldas – dvasinė vertybė

Atrodytų, elementari tiesa, tačiau daug kam labai sunku ją pripažinti. Neseniai Klaipėdos visuomenė „sukilo“ reikalaudama pagerbti vietą, kur kadaise stovėjo seniausia, gal net XIII a., Šv. Jono katalikų, o vėliau liuteronų bažnyčia ir, kaip manoma, nuo XVI a. veikė kapiinės, kuriose palaidoti žymūs Europos, Prūsijos, Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos kultūros bei politikos veikėjai. Apie

palaidojimus bažnyčioje ir prie jos esančiose kapinėse byloja ir XVII a., ir vėlesni istorijos šaltiniai. Todėl apie šios vietos kultūrinę reikšmę valdžia *negalėjo* nežinoti. Klaipėdiečių iniciatyvinė grupė siūlė įrengti atminties parką, kuriame būtų eksponuojami bažnyčios pamatai, aptikti per kasinėjimus. Tačiau sklypo, esančio valstybės saugomame Klaipėdos senamiestyje, savininkams reikėjo naujo viešbučio, vėliau daugiabučio gyvenamojo komplekso (skambiai pavadinto „Jono namais“¹⁹), todėl jie ėmėsi statybų, teigdami, kad ir senovę deramai pagerbs: palaikai būsią perlaidoti (archeologai aptiko per 180 palaidojimų²⁰), o bažnyčios liekanos išsaugotos – jomis bus galima pasigrožėti naujojo statinio vestibulyje arba laiptinėje. Atsakingos valdžios institucijos, matyt, pritarė tokiai „pagarbai“, nes statyti leido. Iškilė 4 aukštų namas, bažnyčios pamatai buvo iš dalies užpilti, iš dalies sunaikinti, o palaikai iki šiol neperlaidoti.

Vilniaus senamiestyje viešbučio „Kempinskis“ plėtos labui valdžios institucijos paaukojo galimybę atkurti gynybinės sienos dalį – leista ją „panardinti“ į naujojo priestato galinį fasadą.

Nesant sisteminės vertybinės sampratos, kuriami *fragmentuoti teisės aktai*, kuriais remiantis sunku užtikrinti veiksmingą paveldo apsaugą, o dar sunkiau saugoti ir puoselėti paveldą kaip kultūros išteklį, tautos ir vietos bendruomenių tapatumo pagrindą. Lietuvos politikai ir valdininkai paveldo (išskyrus kalbą ir iš dalies etninę kultūrą) vis dar nelaiko kultūrine sistema. Tik retsykais užsimenama, kad jis – tai gyvenimo terpė, žmogų kurianti ir perkurianti aplinka... Iki šiol nėra įteisintos ir tokios pamatinės sampratos kaip *kultūrinis karkasas, istorinis kraštovaizdis, istorinė vietovė*, nenustatyti vertybiniai jų apsaugos pagrindai. Nepastebimas, neįvertinamas, todėl ir nepuoselėjamas ryšys tarp materialiojo ir nematerialiojo paveldo, tarp žmogaus apsupties ir gyvenamosios tradicijų (išskyrus nebent etnografinius kaimus), tarp gamtinės ir antropogeninės – žmogaus sukurtos ir (arba) įprasminotos – aplinkos, tarp paveldo apsaugos ir socialinės raidos.

Paveldas dažnai laikomas vien priemone įvaizdžiui formuoti arba vartojimui (pramogos, turizmas ir pan.) skatinti. Komodifikuotas (preke paverstas) paveldas darosi svetimas bendruomenėms, nustoja buvęs gyvuoju tapatumo pagrindu.

Oficialioji paveldosauga „kukliai“ tyli, kai nekilnojamojo turto plėtos lobistai, palaikomi žiniasklaidos, diegia „pragmatišką“ požiūrį, neva kultūros paveldas yra pažangos stabdys, jo reikia tik nedidelei visuomenės daliai, „pamišusiai dėl senovės ir muziejų“, o ir tiems, kurie protestuoja, esą rūpi ne jį saugoti, bet tyčia trukdyti verslui. Pabrėžiama, kad viešasis interesas yra „tokia kokybė, kurios negali sukurti individas“, todėl šį interesą kiekvienąsyk reikia nustatyti iš naujo „viešų diskusijų, forumų, ekspertinių apklausų ir referendumų metu“²¹. Oficialioji paveldosauga nereaguoja ir į lobistų siūlomą „darnios plėtos“ idėją, nors privalėtų propaguoti paveldo (ir gamtos) apsaugai kur kas priimtinesnę alternatyvą – humanistinę „tvarios raidos“ koncepciją.

Visagalė vykdomoji valdžia

Apsauga visuomet grindžiama taisyklėmis (teisės aktais arba paprotinėmis normomis). Paprastai jas rengia vykdomosios valdžios institucijos, tvirtina vykdomoji arba atstovaujamoji valdžia, o vykdymo kontrolė, vadovaujantis bendruoju valdžių atskyrimo principu, turėtų būti nepriklausoma. Tačiau Lietuvoje ir ji atsiduria vykdomosios valdžios rankose. Šias visuotines savo galias Lietuvos valdininkai ypač gina ir jiems neblogai sekasi.

Konkrečių paveldo objektų likimą iš esmės **lemia vien vykdomoji valdžia** – ministerijų, apskričių, savivaldybių pareigūnai ir tarnautojai. Būtent jie sprendžia, ką ir kaip daryti su paveldu, dažnai „leisdami“ jo nesaugoti net tada, kai to primygtinai reikalauja įstatymai. Panaikinus valstybinę išorės kontrolę, valdininkų veiklos niekas oficialiai nestebi ir neįvertina.

Teisėkūros vingrybės

Panagrinėjus teisės aktus – įstatymus, jų pataisas, vadinamąsias „sąlygas teritorijų planavimo dokumentui rengti“, „sąlygas statiniui projektuoti“, bendruosius, o ypač detaliuosius, teritorijų planavimo dokumentus, – kyla klausimas, **ar tikrai jų rengėjai yra tokie „naivūs“?**

Ypač įdomus „teisinio paslankumo“ pavyzdys yra *Teritorijų planavimo įstatymas*, įsigaliojęs 1996 m. sausio 1 d. ir

Šv. Kazimiero gatvė. Senoji erdvė sunaikinta, nes nauji namai pakeitė užstatymo liniją (ji parodyta tik grindinyje), šiuolaikiniai pastatai disonuoja su tradiciniu gatvės pobūdžiu. 2004 m.

Vytauto Damaševičiaus nuotrauka

per dvylika metų taisytas net septyniolika (!) kartų, kaskart vis labiau jį „liberalizuojant“. Šiuo metu Seimui pateikta naujų pataisų, pagal kurias daugeliu atvejų visai nebereikėtų detaliųjų planų²². Aplinkos ministerijos tinklalapyje neseniai paskelbta *Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymo koncepcija*²³ siūlo dar „originalesnį“ sprendimą: neprivalomi, viešai nesvarstomi ir teismui neskundžiami turėtų būti svarbiausieji šalies planavimo dokumentai – generaliniai, bendrieji ir specialieji planai. Bendra šių pataisų tendencija – kiek įmanoma mažinti reguliavimą, kad sklypo savininkas galėtų daryti ką panorėjęs, nepaisydamas viešojo intereso ir visuomenės, tačiau, žinoma, neapsieitų be valdininkų „malonės“.

Dar „lankstesnis“ yra *Statybos įstatymas*, leidžiantis statybos darbus pradėti be leidimo, jei per dešimt dienų nuo tada, kai įteiktas prašymas, raštu nenurodytos priežastys, kodėl leidimas nebuvo duotas. Tada statytojui pakanka pranešti, kad jis pradeda statybas, o leidimus išduodanti viešojo administravimo institucija *privalo* šį jo raštą įregistruoti kaip statybos leidimą²⁴. Atveriamą puiki landa – korumpuotas valdininkas gali *dešimt dienų specialiai delsti*, ir niekas neįrodys, kad jis taip pasielgė tyčia... Beje, panašias pataisas Aplinkos ministerija siūlo įteisinti ir detaliųjų planų atžvilgiu²⁵.

Kadangi asmeninė valdininkų atsakomybė už panašius „pasirašymus“ arba „nepasirašymus“ vis dar neįteisinta,

nubausti tokį valdininką įmanoma tik pagavus už kyšį imančios rankos. O juk tokius dokumentus paprastai pasirašo ne vienas, bet keli ar net keliolika atsakingų asmenų!

Tiesa, 2008–2012 metų *Vyriausybės programos įgyvendinimo priemonės*²⁶ numatyta užtikrinti *neišvengiamą* valstybės tarnautojų asmeninę atsakomybę, įteisinti gamtos ir kultūros paveldo apsaugos pareigūnų asmeninę atsakomybę už savo veiksmus, net jei jų atsakomybė nustatyta jau po to, kai jie išėjo iš valstybės tarnybos, atitinkamai pakeičiant LR baudžiamąjį kodeksą. Tačiau tai įvyks dar negreitai, jei apskritai kada nors įvyks...

Pagal įstatymus už savo darbą neatsako nei turto valdytojų nusamdyti specialistai-tyrėjai, kurie „nieko neranda“ net ten, kur istorijos šaltiniai nurodo priešingai, nei ekspertai, teigiantys, esą, naujausiais mokslo duomenimis, žmogus nemato toliau kaip du kilometrai, todėl kiek atokiau statomas dangoraižis niekam netrukdytų, o keturių aukštų stiklinis kubas puikiai pratęs senąjį medinių namų rajono urbanistines tradicijas.

Kultūra, paveldas ir žmogaus teisės

Spaudimas kultūros paveldą, o ir visą kultūrą, priskirti pertekliniams, todėl marginaliems visuomenės gyvenimo reiškiniams, daromas ne tik Lietuvoje. Jis stipriai veikia kitas posovietines valstybes, pavyzdžiui, Rusiją, bet juntamas ir Vakaruose. Kyla klausimas, kodėl ne visos šalys vienodai tam spaudimui atsispiria?

Viena iš priežasčių glūdi tarptautinės teisėkūros diskurse apie žmogaus teises – juk kultūros dalykai tokie migloti, „neįrodomi“, beveik neprognozuojami. Kultūra ir paveldas yra žmogaus gyvenimo visuomenėje šerdis, tačiau daugybė aršių konfliktų kyla, net gyvybės aukojamos būtent dėl kultūrinio tapatumo skirtumų.

Helaine Silverman ir Fairchildas D. Rugglesas pabrėžia: „Paveldo praradimus lengva pavadinti nusikaltimu, kurio poveikį jaus daugelis kartų, nes iš jų atimama atmintis, sutraukomos gijos, siejančios su praeitimi ir būtinos formuojant bei palaikant šiuolaikinę tapatybę. Tačiau tapatinti žmogiškąsias ir daiktiškąsias vertes, tiek vienoms, tiek kitoms priskiriant tokius veiksmus kaip genocidas, yra pavojinga, nes žmogaus gyvybė ir daikto

išlikimas priklauso skirtingai būties tvarkai.²⁷ Tarptautinės teisės diskurse kyla abejonių ir dėl to, ar visuomet paveldas yra bendras viešasis gėris. Žmogaus teisių žinovai teigia, kad kultūra ir paveldas anaip tol nėra neutralios sąvokos ir nebūtinai teigiamybė „iš prigimties“, nes paveldas gali ne tik vienyti, bet ir skaldyti, jį galima ir saugoti kaip pamatinę gėrybę, ir naudoti kaip priespaudos įrankį. Būtent tai lėmė, kad Jungtinių Tautų dokumentuose, apibūdinančiuose visuotines žmogaus teises, paveldo vieta ne itin aiškiai apibrėžta²⁸.

Be to, nėra jokių akivaizdžių įrodymų arba tikslesnių skaičiavimų, kiek tiesioginės žalos pavieniai asmenys ir bendruomenės patiria dėl paveldo netekčių (pavyzdžiui, dėl to, kad buvo pastatyti dangoraižiai dešiniajame Neries krante, Senamiesčio apsaugos zonoje, arba kad griaujami senoviniai namai, iškertami šimtamečiai medžiai). Vargu ar įmanoma tokią žalą apskritai pasverti, bet mūsų teismai atkakliai reikalauja įrodyti, kas konkrečiai ir kaip būtent nukentėjo (arba nukentės) dėl paveldo naikinimo, priešingu atveju ieškiniai atmetami, esą žala „neįrodyta“. Kita vertus, kultūrinių sąsajų netektys nebūtinai reiškia fizinį diskomfortą, žmonių ar jų grupių priespaudą, juoba kad ne visada lengva *gyvybinius interesus* atskirti nuo *skonio ir vaizduotės dalykų*.

Taip pat ir dėl šių priežasčių tarptautinė bendruomenė nelinkusi kištis į konkrečių šalių kultūros reikalus – daroma prielaida, kad iš išorės kultūrą reikia ginti tuomet, kai ją naikina priešai okupantai, arba jeigu šalis sutiko, kad jos paveldas būtų priskirtas žmonijos paveldui. Kitais atvejais tautoms – kultūros kūrėjoms ir „savininkėms“ – pačioms paliekama teisė spręsti, ką ir kaip daryti su savo kultūra, jų valia net ją sunaikinti, juk žmonių dėl to (veikiausiai) nežus... Tiesa, dėl neigiamo požiūrio į paveldą gali nukentėti tarptautinis šalies prestižas, bet ne kiekvienai valstybei jis rūpi.

Tikras paradoksas, kad *kultūros* apibrėžimas nepateiktas net kultūros ir paveldo konvencijose. Tai klaidina. Ypač keblu susigaudyti globalizacijos kontekste, kuriame be paliovos kalbama apie *korporacinę* arba *verslo kultūrą*. Čia turima galvoje visai *kita tvarka* – „organizacinė arba socialinė aplinka, kuri skatina ir leidžia iniciatyvas bei inovacijas [...]. Vyriausybės [...] skatina verslo kultūrą, *rinkos prin-*

cipus diegdamos į visas ekonominio ir socialinio gyvenimo sritis. Tai daroma decentralizuojant finansines paslaugas, privatizuojant komunalines įmones ir nacionalines monopolijas, komercializuojant visą viešąjį sektorių²⁹. Akivaizdu, kad taip sutvarkę kultūros paveldo apsaugos sritį, grįžtume maždaug į XIX a. pabaigą...

Kita vertus, šiandieniniame pasaulyje vyksta pamatinis galių persiskirstymas, veikia kultūras unifikuojanti sparti globalizacija, įdiegiamos naujos technologijos, galinčios per labai trumpą laiką neatpažįstamai pakeisti didžiules teritorijas. Todėl tarptautinėje paveldo teisėkūroje stiprėja atoveiksmio (prevencijos) tendencijos – sistemingai didinama paveldo aprėptis, stengiamasi jį kuo labiau integruoti į sociumo gyvenimą, užtikrinti jo politinį prioritetą, taip pat individo ir visuomenės teises į paveldu pagrįstą kultūrinį tapatumą. Pastaraisiais dešimtmečiais priimta nemažai konvencijų, įtvirtinančių visuomenės teises į kultūrą ir paveldą, užtikrinančių materialiojo ir nematerialiojo paveldo išsaugojimą.

Saugiklių ypač reikia tuomet, kai neveikia tradicijos³⁰. Vienas iš naujausių tokių saugiklių yra *Europos Tarybos pagrindinė konvencija dėl kultūros paveldo vertės visuomenei* (vadinamoji *Faro konvencija*, 2005), kuri apibrėžia kultūros paveldą kaip „iš praeities paveldėtų išteklių grupę, kurią, nepriklausomai nuo nuosavybės formos, žmonės laiko nuolatos besiplėtojančių savo vertybių, tikėjimų, žinių ir tradicijų atspindžiu bei išraiška“³¹. Be to, Konvencija įteisina visiškai naują sąvoką – *paveldo bendruomenės*, kurias „sudaro žmonės, vertinantys konkrečius kultūros paveldo aspektus ir norintys, kad šis paveldas būtų palaikomas ir perduodamas ateities kartoms viešųjų veiksmų pagrindu“. Įteisinamas ir *bendras Europos paveldas*, apimantis „visas Europoje esančio kultūros paveldo atmainas, kurios drauge sudaro visiems bendrą atminties, supratimo, tapatumo, sanglaudos ir kūrybiškumo šaltinį“, taip pat „idealus, principus, vertes ir vertybes – visa tai, kas kyla iš patirties, įgytos žengiant pirmyn, mokantis iš praeities konfliktų, ir skatina kurti taikią, stabilią visuomenę, pagrįstą pagarba žmogaus teisėms, demokratija ir įstatymų valdžia“. Panašios vertybinės nuostatos įtvirtintos ir Lietuvos ratifikuotoje *Europos kraštovaizdžio*

konvencijoje. Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos *Orhuso konvencija* įteisina visuomenės teisę visapusiškai dalyvauti, kai priimami sprendimai dėl aplinkos.

Paveldas turi didžiulę sociokultūrinę potenciją ir kuriamąją galią, jame glūdi daugybė galimybių – gyventi santarvėje, bendrauti, džiaugtis, žavėtis, atrasti ir išrasti... Tačiau jo apsauga neįmanoma be sisteminio mąstymo, gebančio išsaugoti, puoselėti ir tęsti kultūrinės sistemas, be suvokimo, kad sutraukydami ryšius tarp dalių naikiname visumą.

Taigi *šalys laisvos rinktis* ir dauguma renkasi tarptautinius standartus atitinkančią modernią apsaugą, nes suvokia, kad paveldas – tai riboti ir nebeatkuriami kultūros ištekliai. Tačiau mūsų oficialioji paveldosauga, regis, laikosi nuomonės, kad Lietuva yra anapus šių globalių procesų, kitame pasaulyje ir (arba) laike...

Europai priimant *Faro konvenciją*, Lietuvoje įsigaliojo naujasis *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas*³². Paveldo prasmės jis apibrėžia gerokai siauriau ir atsiečiau, o saugoti reikalauja tik dėl trijų specifinių tikslų – *mokslinio pažinimo* (taikoma beveik vien archeologijos paveldui), *viešojo pažinimo ir naudojimo* (reikalaujama sudaryti sąlygas dabarties ir ateities kartoms nekilnojamąjį kultūros paveldą pažinti, lankyti, juo naudotis) ir *viešosios pagarbos* (saugomi memorialiniai ir sakraliniai objektai, palaidojimo ir atminimo vietos). Šiuo metu rengiamos minėto įstatymo pataisos, tačiau, kad būtų įrašytas ketvirtas, veikiausiai pagrindinis paveldo saugojimo tikslas – *kultūrinio tapatumo puoselėjimas* – pasipriešino teksto pradžioje minėtas Kultūros ministerijos pareigūnas, kurį balsų dauguma palaikė įstatymo pataisas rengianti darbo grupė, o po to ir Valstybinė kultūros paveldo komisija.

Kodėl prireikė tokios siauros sampratos, nors Lietuva jau yra ratifikavusi beveik visas pagrindines kultūros ir paveldo konvencijas, įteisinusi kur kas aktualesnes sąvokas? Gal tokia „archajiška“ politika – tiesiog nesenos ideologijos palikimas, kurį tylomis puoselėja oficialioji paveldosauga? Nenuostabu, kad taip pateiktas paveldas tiek verslui, tiek vietos savivaldai, tiek ūkinėms ministerijoms dažnai atrodo tik kliūtis kelyje, todėl ją galima ir reikia panaikinti...

* * *

Ne tiek svarbu, ar oficialiosios paveldosaugos aleksija yra tikra, ar apsimestinė, ar valdininkai iš tikrųjų nemato, ar tik nenori matyti esmės. Juk abiem atvejais rezultatas toks pats – paveldas „suplėšomas į gabalus“, nes saugoma ne visuma, ne sistemos, ne gyvenimo terpė, o atsitiktiniai „inkliuzai“, įkalinti tarp vienodų betono ir veidrodinio stiklo dėžių. Vis didėjančios paveldo netektys – tai mokestis už netyčinę ir tyčinę valdininkų aleksiją, už jų „nesupratimą“ ir „nežinojimą“.

Pasaulio praktika rodo – paveldo apsauga neįmanoma, jei jos nereglamentuoja ir neremia valstybė, t.y. visi mokesčių mokėtojai. Tačiau kyla klausimas, ar reikia finansuoti valdininkų korupciją ir aleksiją? Lietuvos politikai *stinga aiškos paveldo vizijos*, kurios pagrindu būtų sukurta nuosekli ir kryptinga strategija, konkreti ir efektyvi taktika. Tačiau kas turėtų tą viziją sukurti, jei aleksijos kamuojamai oficialiajai paveldosaugai stinga ne tik galių, bet ir noro gydytis, t.y. ką nors keisti? ■

¹ UNESCO priimta 2005-10-20. Europos Bendrijos patvirtinimas įsigaliojo nuo 2006-07-25 (Tarybos sprendimas 2006 m. gegužės 18 d. dėl Konvencijos dėl kultūrų raiškos įvairovės apsaugos ir skatinimo sudarymo (2006/515/EB), http://www3.lrs.lt/pls/inter1/dokpaieska.showdoc_l?p_id=51421). Lietuvos Respublikos ratifikavimas įsigaliojo nuo 2007-03-18. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=290101&p_query=tapatyb%EBs&p_tr2=2>

² UNESCO priimta 2003-10-17, Lietuvos Respublikos ratifikavimas įsigaliojo nuo 2006-04-20. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=248105&p_query=tapatyb%EBs&p_tr2=2>

³ Europos Tarybos priimta 1985-10-03, Lietuvos Respublikos ratifikavimas įsigaliojo nuo 1999-11-09. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=90756&p_query=tapatyb%EBs&p_tr2=2>

⁴ Valstybinės kultūros paveldo komisijos įstatymas. Priimtas 2004-09-28, įsigaliojo 2005-01-01. 2007 m. kovo 10 d. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243076&p_query=&p_tr2=>>. 2 str. 2 d.

⁵ Daugiau žr. Jūratė Markevičienė, Problemų analizė ir veiksmų siūlymai (Valstybinės kultūros paveldo komisijos 2007-11-23 posėdžio klausimai

- „Kultūros paveldo valstybinė apsaugos politika ir strategija: būklė ir politikos bei strategijos formavimo aktualiausi uždaviniai“). 2007-11-15. <http://www.heritage.lt/km/vkpk/JM_analize.pdf>
- ⁶ AKPK – 2007 m., renkant Valstybinės kultūros paveldo komisijos narius nuo visuomeninių organizacijų, susikūręs ir vėliau išsiplėtojęs keliolikos atskirų visuomeninių paveldo ir aplinkos apsaugos organizacijų sambūris.
- ⁷ <<http://www.culture.lt/anti-agresija/>>. Žiūrėta 2009 m. birželio 3 d.
- ⁸ Pavyzdžiui, žr. rezoliuciją „Dėl Europos vertybinių nuostatų integravimo į LR teisinę sistemą ir atsakomybės už nacionalinio saugumo pagrindų užtikrinimo“. Mokslinė-praktinė konferencijos „Grėsmės paveldui Lietuvoje“, Klaipėda, 2007-05-12, <http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/rastai/Rezoliucija.htm>
- ⁹ 2007 m. lapkričio 23 d. Nr. S-7-(126), Informaciniai pranešimai, 2007-11-30. Nr. 93-1271. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=309987&p_query=&p_tr2=>
- ¹⁰ <http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2009_03_27/rastas%20del%20strategijos.doc>
- ¹¹ Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, priimtas 2004-09-28, 2005-04-19, Nr. IX-2452, Valstybės žinios, 2004-10-19, Nr. 153-5571. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=243075&p_query=&p_tr2=>. 3 str., 4 str. 2 d., 2 str. 20 ir 40-41 p.
- ¹² Projektas „Architektūros parkas“. <<http://archparkas.vilnius.lt/main.php?id/22/lang/1>>
- ¹³ „Vilnius – European Capital of Culture 2009“. <<http://www.development.lt/2009/>>. Spragtelėti „Investment projects“, po to „Municipal projects“, pagaliau „3. Park of Architecture“.
- ¹⁴ Vilniaus miesto savivaldybės teritorijos bendrasis planas iki 2015 metų. Aiškinamasis raštas. 3 dalis „Gyvenamosios teritorijos“, p. 6.
- ¹⁵ Lietuvos gyventojų ir būstų surašymas 2001. Vilniaus miesto savivaldybės gyventojai ir būstai. UDK 314 (474.5). Vi-172. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Vilnius 2004. ISBN 9955-588-78-0.
- ¹⁶ Algimantas Gražulis, Kuo žalingas projektas „Architektūros parkas“, arba Ką prarastume daugiaaukščiais užstatę Vilnios slėnį, *Kultūros barai*, 2009, nr. 1.
- ¹⁷ Lietuvos Respublikos valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas dėl projekto „Architektūros parkas“ Vilniaus senamiestyje (U1P) ir jo apsaugos zonoje – Vilnios slėnio istorinėse vietovėse Paplaujoje, Užupyje ir gretimose vietovėse (iki Markučių ir Belmonto kalvų) įgyvendinimo (projektas). 2008-17-05. <http://www2.lrs.lt/kt_inst/pamink/dokumentai/2008_12_12/3%20klausimas.rtf>.
- ¹⁸ Lietuvos Respublikos valstybinės kultūros paveldo komisijos sprendimas dėl projekto „Architektūros parkas“ Vilniaus senamiestyje ir jo apsaugos zonoje. 2008 m. gruodžio 12 d. Nr. S-14(142). <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=334757&p_query=&p_tr2=>
- ¹⁹ Žr. pvz. <<http://www.kobaliving.com/en/objects?filter=1&search=>>
- ²⁰ Rūta Grinevičiūtė, Apartamentai ant kapinių. *Lietuvos žinios*, 2008-10-29. <<http://www.balsas.lt/naujiena/221185/apartamentai-ant-kapiniu/rubrika:naujienos-lietuva>>. Žiūrėta 2009-06-02.
- ²¹ Lietuvos Respublikos naujos redakcijos Teritorijų planavimo įstatymo koncepcija.... 50.2 dalis.
- ²² Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymo 22 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. Įregistruotas Seime 2009 m. kovo 31 d. Nr. XIP-467. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=340101&p_query=&p_tr2=>
- ²³ Lietuvos Respublikos naujos redakcijos Teritorijų planavimo įstatymo koncepcija. Skelbiamas Aplinkos ministerijos tinklalapyje. <<http://www.am.lt/VI/files/0.059558001242113441.pdf>>. Žiūrėta 2009 m. birželio 2 d.
- ²⁴ LR statybos įstatymas, 23 str. 16 d. Nr. I-1240, redakcija priimta 2007-05-03, galioja nuo 2007-05-19. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=297903>
- ²⁵ Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymo 2, 12, 19, 21, 22, 23, 24 ir 26 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas. Įregistruotas Seime 2009 m. gegužės 20 d. Nr. XIP-659.
- ²⁶ LRV 2009 m. vasario 25 d. nutarimas Nr. 189, I priedas <http://www3.lrs.lt/pls/inter/dokpaieska.dok_priedas?p_id=32299>
- ²⁷ Helaine Silverman and Fairchild D. Ruggles, 2007, Introduction. Cultural Heritage and Human Rights. Editors Silverman Helaine and Ruggles Fairchild D., p. 3–22, Springer Science + Business Media: NY, p. 5.
- ²⁸ Ten pat, p. 3.
- ²⁹ BNET Bussiness Dictionary <<http://dictionary.bnet.com/>>. Žiūrėta 2009-01-12.
- ³⁰ Jūratė Markevičienė, Sustainability: Necessity, Ideal Morality, or Natural Phenomenon? *Geografija*, 2002, Nr. 38 (1). ISSN 1392-1096, p. 73–84.
- ³¹ Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention). Priimta 2005-10-27, dar neįsigaliojo. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm>>
- ³² Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004.

PAVIRŠUTINIŠKUMO KAINA

Mūsų problemų ir bėdų negali išspręsti protai, kurie jas sukūrė.

Albert Einstein

Viename iš ankstesnių savo straipsnių („Apie kultūrą, pasėlius ir psichozes“, KB, 2008, nr. 12), aptardamas nūdienos kultūros negalavimus ir jų priežastis, paminėjau kelis, manyčiau, ypač būdingus jos bruožus – fragmentiškumą ir paviršutiniškumą. Jie ne tik masiškai išplitę, bet ir daro įtaką visoms viešojo gyvenimo sritims, pradedant žiniasklaida, baigiant politika. Abi jos turėtų būti demokratijos garantas, bet yra paverstos žaidimų ir pramogų arena, kur savimylės vidutiniškai nevaržomi tenkina iškreiptas savo ambicijas. Forma čia jau išstūmė turinį ar net pati juo virto. Tokios transformacijos padarinių našta neabejotinai užguls mūsų visų pečius, o kaina gali būti daug didesnė negu pajėgsime sumokėti. Bet vis tiek nedrįstame vadinti dalykų tikraisiais jų vardais.

Apie mūsų „nedrąsą“ pakalbėsime vėliau, o kol kas grįžkime prie minėtų kultūros bruožų, kurie nėra kokie nors nereikšmingi nekalti atributai. Šie bruožai rodo rimtą, visuomenės sveikatai pavojingą ligą, nelyginant „proto kataraktą“, kuriai įsisenėjus nebeįmanoma įžiūrėti, o juo labiau suvokti bendro būties vaizdo. Nesuvokdami visumos, neatskleisime visur visada ir viską saistančių tam tikrų ryšių, sąsajų, tarpusavio priklausomybės. O visa tai žinoti ir perprasti tiek mums, visuomenės nariams, tiek tiems, kurie ryžtasi imtis valdžios, yra nepaprastai svarbu. Be tų nematomų, tačiau gyvybiškai būtinų,

saitų tokios sąvokos kaip valstybė, tauta, visuomenė bus tuščios, struktūrinio pagrindo stokojančios abstrakcijos. Jei tie ryšiai nesuvokiami ir jų nepaisoma, visuomenės kultūra ir jos formuojamas žmonių gyvenimas tampa keistu padrikų, tarpusavyje nesusijusių fragmentų kratiniu. Toks chaosas, atlaiddžiai vadinamas „modernumu“, nieko gero nežada, užtikrinto, ramaus ir stabilaus gyvenimo, kurio visi siekiame, jis, deja, nesukurs. Chaosas įstengia tik dauginti chaosą.

Chaosu teorijomis domisi įvairios mokslo sritys, pavyzdžiui, matematika, astrofizika, biologija, net psichologija. Tačiau tik labai nedaug kas tokius klausimus drįsta kelti tokiose srityse kaip socialiniai ir politiniai mokslai. Tai, beje, pasakytina ir apie dar vieną, ne mažiau svarbią mūsų gyvenimo ir veiklos sritį – ekonomiką, kuri iš tikrųjų laikytina unikalio „mokslo atmaina“, nes visiškai priešingos, viena kitą paneigiančios teorijos tam tikru laiku imamos ir pripažįstamos kaip vienintelės teisingos.

Pavyzdžiui, taip atsitiko XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kai Johno Maynardo Keyneso suformuluotą ekonominio reguliavimo teoriją pakeitė Friedricho von Hayeko ir Miltono Freedmano reanimuotos *laissez faire* ir rinkos liberalizmo teorijos. Jos sugebėjo greitai įsitvirtinti ir tapo „visuotinė priimta, neginčytina norma“. Tuometinių, ypač JAV ir Didžiosios Britanijos, vyriausybių vadovai ir

tarptautinės organizacijos, tokios kaip Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas, ilgainiui perkėlė jas į pasaulinę ekonomiką. Taigi XX a. pabaigoje vėl buvo atkurtas daugiau kaip prieš šimtmetį jau mėgintas įdiegti socialinės inžinerijos eksperimentas, vadinamas *laisvąja rinka*. Tada ir buvo sukurta globali laisvosios rinkos idėjomis besivadovaujančio kapitalizmo politinė ir ekonominė sistema, dabar „netikėtai“ pradėjusi griūti. Blieka pridurti, kad XIX amžiuje sukurta jos pirmtakė savo „pasirodymą“ baigė dviem pasauliniais karais.

Dauguma ekonomistų ir jiems pritariantčių politikų tvirtina, kad finansinė ir ekonominė krizė užgriuvo pasaulį dėl JAV būsto rinkų, kurios pastaraisiais metais buvo spekuliatyviai išpūstos ir pūtėsi tol, kol „burbulas“ sprogo. Jie pripažįsta, kad problemų kredito rinkose atsirado dėl tam tikrų spekuliacijų finansinėmis išvestinėmis, bankuose susikaupė dideli abejotinos vertės finansiniai aktyvai – tai lėmė vadinamosios „toksiškos“ arba blogos paskolos. Kredito rinkos sušlubavo, kai investiciniai ir komerciniai bankai gerokai apribojo arba apskritai sustabdė kreditavimus. „Netikėtai“ paaiškėjo, kad bankai nežino nei tikrosios savo disponuojamo turto vertės, nei koks jos santykis su prisiimtais finansiniais įsipareigojimais. Kadangi finansinėmis išvestinėmis aktyviai spekuliovo visi bankai ir įvairios kitos finansinės institucijos, natūralu, kad visus juos apėmė baimė dėl kreditų saugumo, nes dauguma finansinių aktyvų yra niekuo nepadengti.

Finansų rinkoms sutrikus, tai atsiliepė ir ekonomikai – ji irgi ėmė trikti, trauktis, sparčiai mažėti.

Prasidėjo ekonomikos nuosmukis, pasaulyje nematytas nuo pat 1930-ųjų krizės. Daugelis ekonomistų mano, kad krizės padarinius įmanoma sutvarkyti, į finansinį sektorių įliejus *pakankamai* valstybinio kapitalo, tada ekonomika atsigaus ir vėl grįšime į nuolat augančios vartotojiškos gerovės laikus.

Tačiau, jei ekonomistų paklaustume, kiek, jų nuomone, to kapitalo būtų „pakankamai“, arba paprasčiau detalčiau nušviesti tikrąjį „toksiškų“ paskolų mastą, kažin ar jie turėtų ką atsakyti, nes greičiausiai

ne patys to nežino. O tie, kurie galbūt žino, kažin ar bus linkę atvirai kalbėti apie sistemos bankrotą, nes tai sukeltų dar didesnę sumaištį ir net visišką rinkų griūtį. Todėl jų kalbos ir pasiūlymai geriausiu atveju yra tik desperatiški bandymai kovoti su pasekmėmis, nesiaiškinant tikrųjų krizės priežasčių.

Vėl grįžkime prie minėtų „pamatinių“ šiandieninės kultūros bruožų – fragmentiškumas ir paviršutiniškumas kaip tik ir yra tas tankus šydas, kuris nuo daugelio ekonomistų slepia daugybę svarbių dalykų. Pavyzdžiui, tai, ką veikale „Kapitalas“, kuris iki šiol laikomas bene išsamiausia ir giliausia kapitalizmo kaip sistemos studija, kalbėjo Marxas: neišvengiamas nekontroliuojamų rinkų rezultatas – perprodukcija, o ji, manau, kaip tik ir yra viena iš esminių dabartinės krizės priežasčių. Kyla įtarimas, kad daugelis ekonomistų nelabai suprato ir tai, apie ką savo veikale „Moralinių jausmų teorija“ ir garsiajame „Tautų turto prigimtys ir priežasčių tyrinėjime“ rašė Adamas Smithas. Nemaža dalis šiuo autoriumi besiremiančių ekonomistų, ko gero, ganėtinai nustebtų, sužinoję, kad „kapitalizmo ir klasikinės ekonomikos teorijos tėvu“ vadinamas Smithas iš tikrųjų (ir visų pirma!) buvo moralės filosofas, mėginęs sukurti moralės principais besivadovaujančios socialinės ir ekonominės sistemos modelį, kuris nedaug ką bendro turi su tuo, ką sukūrė tariami jo pasekėjai. Šis filosofas, be kita ko, visada pabrėždavo, kad „žmonės ir jų gerovė, o ne išde sukauptas sidabro ar aukso kiekis, lemia, ar valstybė yra turtinga ir klestinti“.

Ne mažiau iškilius socialinės ir ekonominės politikos tyrinėtojas Johnas Maynardas Keynesas, būdamas mąstytojas, o ne ribotas technokratas, remdamasis XX a. trečiajame dešimtmetyje Vakarais ištikusios finansų ir ekonomikos griūties bei jos padarinio – Didžiosios depresijos – pavyzdžiu, fundamentealiame veikale „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ labai išsamiai ir nuodugniai paaiškino, kodėl rinkas būtina reguliuoti ir kodėl tai yra valstybės pareiga. Keynesas neatsitiktinai laikomas makroekonomikos „tėvu“, nes būtent jis parodė, pagrindė ir paaiškino daugiau ar mažiau saugios

makroekonominės struktūros veikimo principus.

Daugelis šių dienų ekonomistų nenori, o gal nesugeba šių principų suvokti, ir tai dar viena iš dabartinės krizės priežasčių. Politikai per daug nesivargina suprasti, ką apie demokratiją kalbėjo, pavyzdžiui, Platonas, neabejotinas Vakarų mąstymo kultūros, taip pat ir politinės, autoritetas, savo didžiajame veikale „Valstybė“. Arba kaip valstybės valdymo principus suvokė vienas bene žymiausių politinės teorijos nežinomųjų – garsusis Niccolo Machiavelli's. Daugelis politikų apie jį greičiausiai yra girdėję, bet kažin ar skaitę jo veikalus, o juo labiau supratę, apie ką jis rašė savo knygoje „Princas“, jaunajam valdovui aiškindamas, ką reiškia ir iš ko susideda sėkminga valdymo politika.

Vis dėlto viską suversti vien vadovų analfabetizmui, nors tam lyg ir netrūksta argumentų, nevertėtų, nes „mažaraščiai“ ekonomistai ir politikai, kokie jie, deja, dažnai ir būna, yra tik problemos dalis, bet ne jos priežastis. Taip, jų kaltė nenuginčijama – apyvailių, tuščiagarbių, korumpuotų valdžiažmogių priimami sprendimai iš tikrųjų nemažai prisidėjo prie vis chaotiškesnio mūsų gyvenimo bėdų, nuo socialinių ir ekonominių, iki etinių, moralinių ir ekologinių, viso to padariniai gana aiškiai juntami jau dabar, o dar skaudžiau pasijus netolimoje ateityje.

Mūsų tikroji problema ta, kad neturime kuo jų pakeisti ir kad „žinių visuomenėje“ nežinojimas tebėra palaima. Įvairiomis formomis tai kaip tik ir pasireiškia totaliniu paviršutiniškumu ir fragmentiškumu – susidrumstusio proto simptomais.

Taip jau yra, kad didžioji dauguma žmonių visada mato tik tai, ką nori matyti, girdi tik tai, ką nori girdėti. Todėl atsikratyti suskaidyto iškraipyto būties vaizdo net nenorime, o gal jau ir nebegalime. Ko gero, viena iš svarbiausių to priežasčių kaip tik ir yra straipsnio pradžioje minėta keista „nedrąsa“, o gal paprasčiausia baimė. Bijome atsimerkti ir pasižiūrėti į veidrodį, nes žiname, kad tai, ką jame išvysime, bus nepakeliamas.

Didžiausia mūsų bėda yra ne tiek godūs ir nepasotinami, įvairius savo įgeidžius tenkinantys turčiai, o tai, kad dauguma iš mūsų nori tokiais tapti. ■

Valdas SELENIS

APIE „LIETUVIŲ IEŠKOJIMĄ LIETUVOS ISTORIJOJE“ IR TAUTINĘ POLITIKĄ

Lietuvių ieškojimo Lietuvos istorijoje“ tema, L regis, nepraranda aktualumo. Iš tikrųjų verta pamąstyti, kaip šis „šūkis“, „programa“ ar „deklaracija“ atsirado nepriklausomos Lietuvos istorijos moksle tarpukariu. Kita vertus, ir dabar, globalizacijos laikais, reikia savo tautinio „identifikacijos“ kodo. Marius Ščavinskas *Kultūros baruose* iškėlė klausimą, ar tikrai tik „vidinis“ lietuvių istoriografijos atsinaujinimas, tik metodologinės permainos skatino „atrasti ir parodyti lietuvius Lietuvoje“?¹ Pagrindinė priežastis, kodėl imta ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje, pasak straipsnio autoriaus, buvo noras atsiriboti nuo svetimųjų (lenkų, rusų, vokiečių) istoriografijos koncepcijų². Nepretenduodamas į išsamumą, norėčiau pateikti keletą minčių, kilusių skaitant įvairius samprotavimus šia tema.

„Padėti į šalį svetimųjų pagamintus akinius“ ir „lietuviškai“ žvelgti į savo istoriją³ ypač karštai ragino Adolfas Šapoka. Tada profesionalioji lietuvių istoriografija žengė dar tik pirmuosius žingsnius, todėl toks siekis buvo aktualus ir pagirtinas. Dabar Alfredas Bumblauskas ragina „neieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje, kaip sakė Adolfas Šapoka, – juk visas šioje istorijoje priklauso ir lietuviams“⁴. Turbūt šie žodžiai irgi ištarti laiku ir vietoje. Straipsnyje apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dalybas Bumblauskas išdėstė lietuvių, lenkų, rusų, baltarusių istoriografijų koncepcijas ir pozicijas šių „dalybų“ atžvilgiu⁵. Reikia, kad istorikai siektų dialogo,

o ne užsisklęstų lituanocentrizme, polonocentrizme, rusocentrizme ar baltarusocentrizme. Tačiau Šapokos laikais lietuvių Lietuvos istorijoje (ypač poliublijinėje) nematė ne tik lenkai, rusai, estai su latviais⁶, bet net ir dauguma lietuvių. Talino universiteto rektorius, žymus estų poetas ir filosofas Reinas Raudas sako: „Aš suprantu, kad LDK gyvavimas yra tarsi didinga lietuvių praeitis, bet tiesioginio ryšio tarp LDK ir dabartinės Lietuvos Respublikos aš nematau“.⁷ Estų ir latvių požiūris į LDK yra toks ir kitoks nebus – jie tokios valstybės neturėjo, juos valdė vokiečiai. Estijoje ir Latvijoje anksčiau prasidėjo industrializacija ir susiformavo savas miestiečių ir inteligentijos sluoksnis. Tačiau savitas „latvių ieškojimo“ variantas tarpukariu įsivyravo ir Latvijos istoriografijoje⁸.

Raginimas „ieškoti lietuvių Lietuvos istorijoje“ buvo artimas ir tautininkams, atėjusiems į valdžią po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Politikų įtaka jaučiama istorijos moksle. Pavyzdžiui, kodėl 1936 m. „Lietuvos istorijos“ redaktoriumi buvo paskirtas Adolfas Šapoka, o ne Zenonas Ivinskis? Todėl, kad Šapoka tautininkams atrodė priimtinesnis. Daug lėmė ir tai, kad švietimo ministras Kazimieras Masiliūnas buvo panevėžietis, baigęs Panevėžio mokytojų seminariją ir, svarbiausia, rašytojo ir kunigo Julijono Lindės-Dobilo, kuris buvo Šapokos mokytojas, bendramintis⁹. Tiesa, iš pradžių redaguoti, suderinti ir suvienodinti skirtingų autorių parašytas istorijos dalis buvo pavesta Juozui Jakštui, bet jis po kurio laiko išvažiavo į Vieną rengti disertacijos, ir redagavimo darbas atiteko Šapokai¹⁰. Matyt, siūlant pirmąją kandidatūrą turėjo reikšmės *Vaire* pasirodęs Jakšto straipsnis apie humanišką Antano Smetonos tautinę ideologiją¹¹.

Pritariu Bumblauskui, kad Ivinskis ir Šapoka – skirtingi mokslininkai. Pirmasis – Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto dėstytojas, autoritarinio režimo oponentas, pasisakantis už krikščionišką europocentrizmą, o antrasis dėstė Humanitarinių mokslų fakultete, propagavo protautininkišką „lietuvių ieškojimo“ koncepciją.

Vis dėlto nei Šapoka, nei Ivinskis nesėdėjo „apkauso“, o ramiai keitėsi nuomonėmis. Ivinskis, atro-

do, mėgino „ištraukti“ Šapoką iš tautininkų stovyklos. Galima numanyti, kad jo pastangomis Šapoka prisišliejo prie ateitininkų, ėmė bendradarbiauti su *Naująja Romuva*, tapo Lietuvių katalikų mokslo akademijos, į kurią iš pradžių žiūrėjo skeptiškai¹², nariu. Vyresnės kartos istorikai (Ignas Jonynas ir Augustinas Janulaitis) laikėsi nuomonės, kad imtis „Lietuvos istorijos“ – bendro, nors ir vadovėlinio lygio, veikalo, neturint pakankamai tyrinėjimų, dar per anksti, taigi jie iš principo buvo prieš tokį „jau-nųjų“ darbą. Vėliau Šapoka taip ir liko asistentas, jo disertacija „Lietuva reformų seimo metu“ – nors ir su trūkumais, bet to meto sąlygomis vis dėlto kapitalinė studija, – buvo atmesta¹³.

Didžiausi „lietuvių ieškojimo Lietuvos istorijoje“ šalininkai buvo prie tautininkų pritapę istorikai. Greta Šapokos minėtini: Povilas Štuopis, kurį laiką buvęs tautininkų partijos narys, rašęs į įvairius leidinius – nuo *Naujosios Romuvos* iki *Akademiko*, Jonas Matusas, vienas pirmųjų pradėjęs rašyti „lietuvių ieškojimo“ temomis¹⁴. Daryčiau prielaidą, kad rimtos priešpriešos tarp jaunosios kartos istorikų, nesvarbu, kur jie dirbo – ar Humanitarinių mokslų, ar Teologijos-filosofijos fakultete, – nebuvo. Kas kita vyresniųjų istorikų požiūris. Antai Janulaičiui 1936 m. kilo abejonių, ar Teologijos-filosofijos fakultetas teisėtai suteikė Matusui daktaro laipsnį, nes ten nėra Lietuvos istorijos katedros. O Jonynas (kartu su Levu Karsavinu) atsiliepiame akcentavo daugiau objektyvius, istorizmo rėmuose matomus disertacijos trūkumus: „*J. Matusas pasistatė sau tikslą reaguoti prieš lenkų istorikų politines tendencijas [...] Autoriaus nagrinėjimo darbo silpną pusę sudaro ta aplinkybė, kad jis yra tikra to žodžio prasme savamokslis, nedirbęs tinkamame istorijos seminare ir nesusipažinęs su istorinio tyrinėjimo metodais. Jam trūksta šaltinių kritikos, pažinimo ir mokėjimo juos įvertinti. Norėdamas atvaizduoti kunigaikštį Švitrigailą palankesnėje jam šviesoje, jis ėmė rašyti jo apologetiką. Nuo to labai nukentėjo Švitrigailos priešininko Žygimanto apibūdinimas.*“¹⁵ Toliau pažymi, kad darbas atliktas kruopščiai, nors autoriui

ir trūksta „istorinės mokyklos“, o ją, kaip žinome, mėgino kurti Ignas Jonynas, Humanitarinių mokslų fakulteto seminarą laikęs Lietuvos istorijos studijų centru¹⁶. Beje, Ivinskis vadino Matusą konjunktūriniu istoriku, esą tokiu tapti jis buvo priverstas, nes neturėjo pastovaus atlyginimo¹⁷.

Atrodytų, Šapoka, kaip nuoseklus tautininkas, turėjo atmesti Radvilas ir kitus lietuviškai kalbėti nemokėjusius veikėjus. Tačiau, rašydamas apie XVII–XVIII a. didikus, jis paminėjo Joną Goštautą, Mikalojų Radvilą Juodąjį, Mikalojų Radvilą Rudąjį, kardinolą Jurgį Radvilą, Jeronimą ir Joną Karolį Chodkevičius, Leoną Sapiegą, Kristupą ir Jonušą Radvilas, Pacus, Sapiegas, Oginskius, pridūrė, kad „pagaliau lietuviais savo kilme buvo ir XVIII–XIX amž. lenkų dievaičiai Čartoriskiai, lietuvis taip pat buvo vienas didžiausių XIX amž. lenkų politikų vady Mykolas Kleopas Oginskis [...]. Pagaliau lietuvis buvo Brastos bajoras Kosciuška ir jo įpėdinis kaunietis Vavžeckis. O kiek Lietuvos bajorų matome vadovaujant lenkų gyvenimui Varšuvos kunigaikštijoje ir šiaip tautiniam judėjime. Be minėtųjų vardų čia prisimintina nors du Brastos bajorai: J.U. Niemcevičius ir T. Matuševičius. Žodžiu, XIX amž. gaunasi vaizdas, kad viso lenkiško judėjimo pryšaky stovi daugiausiai Lietuvos ponai. Mat, didieji Lenkijos magnatai padalijimų laikotarpy per daug susikompromitavo, o vidutinieji lietuvių buvo nustelbti. Pagaliau nepamirština, kad daug lietuviškos kilmės žmonių matome Lenkijos politinio gyvenimo pryšaky ir dabar.“¹⁸ „Dabar“ jis veikiausiai būtų tarp kitų paminėjęs ir Józefą Pilsudskį, tačiau, kaip pats sakė, čia išeina painiava, nes politiškai jie pritapo prie kitos valstybės. Pridurtume, kad painiavos nebūtų, jeigu Šapoka būtų pritaikęs „jaunalietuvių“ ir „senalietuvių“ formulę. Iš aukščiau pateiktos citatos neatrodo, kad istorikas būtų jai prieštaravęs.

Ar Šapoka laikytinas istoriku romantiku? Dauge lyje savo publikacijų jis stengėsi demonstruoti kritišką istorijos sampratą, pavyzdžiui, aiškino, kodėl istorijos vadovėliuose neminimi kai kurie mitiniai Lietuvos kunigaikščiai, kuriuos mėgo romantinės

pakraipos istorijos mylėtojai: „Istorija nėra senas mokslas, o tikrasis Lietuvos istorijos mokslas yra visiškai jaunutis. Jam vargu ar priskaitytume ir šimtą metų. [...] Istorijos uždavinys – atrasti tiesą, atvaizduoti tautos praeitį, o ne pasakas sekti. Pati istorija nesukuria nieko. Kur nėra žinių, ten ji gali pasakyti tik vieną žodį: „Nežinau“.“¹⁹ Šapoka nemanė, kad istorijos vyksmą lemia atsitiktinumai: „Vaizduodamas tautos praeitį, istorijos mokslas rodo, kad dabartinis jos gyvenimas nėra atsitiktinis, bet yra ištisus amžiusėjusios raidos vaisius.“²⁰ Pabrėžė, kad reikia ieškoti tikrosios tautos praeities, o ne gėrėtis romantikų pagražintais epizodais. Šapoka ir emigracijoje laikėsi kritiško požiūrio į romantizmą, besiribojantį su paraistorija. Kai Lietuvių istorijos draugijos pirmininkas marijonų ordino kunigas Kazimieras Matulaitis draugijos žurnalui *Tautos praeitis* pasiūlė keltą platesnių studijų apie lietuvių kilmę iš etruskų, Šapoka, būdamas redakcinės komisijos narys, tam nepritarė. Ivinskis nenorėjo, kad subyrėtų draugija, pasitraukus jos pirmininkui, todėl pasiūlė šį straipsnį išspausdinti kaip diskusinį²¹.

Šapoka teigė, kad protėvių pasiekimus reikia vertinti kritiškai: „Mes dažnai mėgstame didžiuotis savo senuolių politiniu genijum, kurie buvę šaukiami, lyg tie šiaurės variagai, į rytų slavų kunigaikštijas: „...Ateikit ir valdykit mus...“ Bet tai, žinoma, yra per greitos išvados. Reikia stebėtis ne jų politiniu genijum – nes ten nuėję jie neatnešdavo nieko sava ir patys prisitaikydavo prie vietos santvarkos, – o neišsenkama energija.“²² Šapoka norėjo išskirti iš LDK lietuvių etninį „branduolį“, t.y. čia kaip tik ir pasireiškė lituanocentrinė jo pozicija. Istorikas teigė, kad lietuviškasis LDK branduolys išliko Rytų kultūros nepaliestas: „Senosios Lietuvos kultūros bei švietimo klausimai ligi šiol tebeskęsta tirstose nežinios miglose. Svetimųjų sukurtoje mūsų istoriografijoje ji įterpiama bet kurios svetimos kultūros orbiton. Pasak vieno, čia viešpatavusi ir iš pagoniškos barbarybės lietuvių traukusi bizantiškoji kultūra, kuri atėjusi per rytų slavus, pasak kitų, iki XIV amž. galo Lietuva merdėjusi tamsioje barbarybėje, užsidariusi nuo kar-

*du besiramstančių vokiškų „misijonierių“; kultūrėti ji pradėjusi tik lenkams „globojant“.*²³

Apie tokias LDK „dalybas“ Konstantinas Avižonis išeivijoje rašė: *„Negalima nuneigti fakto, jog Nepriklausomos Lietuvos istorikai daugiausia domėjosi ir savo studijas komentavo beveik išimtinai apie etnografinės arba tikrosios Lietuvos istorijos eigą, ne daug tekreipdami dėmesio į gudiškųjų bei kitų Rusios sričių, buvusių Lietuvos valstybės ribose, praeities tyrinėjimą, išskyrus tų nukariautų ar kitokiu būdu į Lietuvos valstybę įjungtą sričių politinę padėtį bei politinę santvarką.“*²⁴

Straipsnyje apie baltų (aisčių) istorijos dėstymą mokykloje Šapoka sveikino naująją koncepciją, pagal kurią baltai vertinami kaip vienalytis etnosas: *„Šiandien istorijos moksle jau vis ryškiau iškyla nauja koncepcija, kuri visus aisčius traktuoja kaip vieną etninį ir kultūrinį vienetą, kaip vieną tautą, tesiskyrusią kalbos tarmėmis ir nedideliais kultūrinio pobūdžio provinciniais savitumais. Tiesa, ši nauja koncepcija dar nėra paremta nei vienos gilios studijos, jos argumentai dar tebėra nesuvesti į vieningą sistemą (mūsų istorijos mokslui tai turėtų būti vienas iš pirmųjų uždavinių).“*²⁵ Kartu jis pabrėžė, kad čia gali kilti kolizija su latviais, kurie žvelgia analogiškai ir visas baltų kiltis laiko savo tautos protėviais.

Kai kurios įžvalgos atsirado, matyt, ir diskutuojant su Ivinskiu. Pasak Šapokos, Lietuvos krikštas buvo neišvengiamas, nes: *„Viduramžio Europa į vienintelį užsilikusį pagonišką kraštą žiūrėjo kaip į didžiausią anomaliją, kaip į nuodėmę, už kurią teks atsakyti ir prieš Dievą, ir palikti kokį pagonišką rezervatą negalėjo.“*²⁶

Grįždamas prie Mariaus Ščavinsko straipsnio, iš dalies inspiravusio ir šį rašinį, norėčiau pasakyti, kad iš tikrųjų sunku nubrėžti ribą tarp istorikų romantiškų ir tų, kurie pritapo prie tautininkų režimo²⁷. Dėl dviejų dalykų. Pirmiausia dėl metodologinio klausimo, kas laikytina romantizmo „sumokslinimu“. Skirtumas tarp romantiškų ir kritinės istoriografijos atstovų yra tas, kad pirmieji ieškojo „to, kas didinga“, o antrieji – „istorinės tiesos“. Tačiau šie tikslai

dažnai sutampa. Antai Leopoldas von Ranke, jaunystėje žavėjęsis Walterio Scotto romanais, atmetė sentimentalios prigimties „romantiškus“ vaizdinius, „tiesos“ ieškojo istoriniuose dokumentuose, bet at rado, kad toji „istorinė tiesa“ yra dar didingesnė²⁸. Pirmoji mokslinė istoriografijos paradigma, susiformavusi XIX a. pradžioje, vadinama įvairiai: istoristine istoriografija, istorine mokykla, istorizmu ir kt.²⁹ Jai būdingi griežti reikalavimai šaltinių kritikai, istoriją ji traktuoja kaip raidą. Istorikų pozityvistų akcentuotą „istorinės tiesos“ siekį Šapoka dažnai iškeldavo aukščiau už didžiavimąsi savo tautos žygiais.

Antras dalykas – išlyga, kad „masėms“ nereikia itin moksliskų studijų, o ugdant patriotizmą „mažos klaidos leistinos“³⁰. Tai rodo jau pragmatinį-didaktinį uždavinį, keltą tuometinės valdžios. Net ir Teologijos-filosofijos fakulteto auklėtiniai po tautininkų perversmo svarstė, kaip prisitaikyti prie susidariusių sąlygų. Antai Ščavinsko pavadintas antiklerikalu³¹, nors tokiu nelaikytinas, šio fakulteto absolventas Antanas Kučinskas, nemažai metų išdirbęs Marijonų gimnazijoje, iš Marijampolės rašė Ivinskiui, kad knygai apie Vytautą Didįjį reikia sudaryti konkretesnį planą. Patarė kreiptis į profesorius Antaną Alekną ir Stasį Šalkauskį konsultacijos, kaip medžiagą sistemingiau išdėstyti „tautiškumo fone“³². Įdomu, kad 1940 m. rugpjūčio 30 d. Ivinskis, susitikęs su Šapoka, ilgai svarstė, ar galimos kokios nors istorikų pasireiškimo galimybės SSRS, mokslo darbuose operuojant „marksistinėmis“ sąvokomis³³. Žinoma, nieko iš to neišėjo, sovietų režimas buvo kur kas brutalesnis, negu manyta, be to, neatleidžiantis ankstesnių „nuodėmių“.

Profesionalių istorikų darbas (ir pragyvenimas) neįmanomas be mokslo institucijų. Todėl istorikų veikalai susiję ir su tam tikra konjunktūra, tiesa, jos laipsnis skirtingose santvarkose (ne tik autoritarinėje, totalitarinėje, bet ir demokratinėje) skiriasi. Skirtingos ir pasekmės už valstybinio istorijos naratyvo „ribų“ nepaisymą. ■

- ¹ M. Ščavinskas, Kas tarpukariu siejo tautinę lietuvių istoriografiją, lietuvių christianizaciją ir „lenkų apaštalus“, *Kultūros barai*, 2009, nr. 4, p. 74–83.
- ² Ten pat, p. 75.
- ³ A. Šapoka, Aisčių kilmė bei jų tarpusavio santykių aiškinimas mokykloje, *Tautos mokykla*, 1937, nr. 1, p. 7.
- ⁴ A. Bumblauskas, Vilniaus ir Kauno lietuviškumo modeliai: Paskaita ir diskusija, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2009, nr. 1–2, p. 38–51.
- ⁵ A. Bumblauskas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos paveldo „dalybos“ ir „Litva/Letuva“ distinkcijos konceptas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 16–66.
- ⁶ A. Šapoka, Mūsų praeities vertinimo klausimu, *Aidai*, 1947, nr. 6, p. 247–248.
- ⁷ E. Samoškaitė, R. Raudas: lietuviai elgiasi taip, tarsi Lietuva būtų didžioji valstybė, www.DELFI.lt, 2009 m. vasario 19 d.
- ⁸ R. Šimkus, Latvijos ir Lietuvos istoriografijos paralelės: bandymai bendradarbiauti ir problemos tarpukaryje, *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, nr. 19, p. 109–110.
- ⁹ J. Jurginis, Šapokos istorijos apžvalga. A. Šapoka, *Lietuvos istorija*. V., 1989, p. 687–689.
- ¹⁰ Dr. K. Avižonis, Naujoji „Lietuvos istorija“, 1937 m. LMAB RS, f. 105, b. 326, l. 2.
- ¹¹ J. Jakštas, Humaniškas Smetonos tautiškumas, *Vairas*, 1934, t. XII, nr. 8–9, p. 105–109.
- ¹² Pirmajame LKMA suvažiavime apsilankęs A. Šapoka rašė Z. Ivinskiui: „Galutinė sąskaita išėjo glupstava iš visko. Istorikų sekcija buvau labai nepatenkintas ir dėlto nėjau į plenumo posėdžius [...] Ten, rodos, paleido į padanges eilę pretenziosiškų rezoliucijų, dievai žino kam adresuotų, ir išsiskirstė...“ V. Selenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, Vilnius, 2007, p. 102. Atrodo, tai buvo A. Šapokos atsakymas į panašiu tonu rašytą Z. Ivinskio laišką. Antanas Maceina yra pacitavęs keletą vėlesnių jo laiškų, rašytų jau emigracijoje, juose atsispindi panašios kritinės pastabos apie lietuvių kunigijos neveiklumą Romos Šv. Kazimiero kolegijoje, kur Z. Ivinskis buvo 1950 m. rudenį: „O ką ekscelencijos? Gi nieko. Atvažiuoja, vizituoja, svečiuojasi ir vėl išvažiuoja. Mes visi susirenkame stotyje išlydėti, ir vėl viskas po senovei. Žinai, jau ir man nervus dilgina“. A. Maceina. Tasai nepažįstamas Ivinskis, *Raštai*, t. XII. Socialinė ir politinė filosofija, Vilnius: *Margi raštai*, 2007, p. 629. Antrajame LKMA suvažiavime 1936 m. Ivinskis ir Šapoka dalyvavo kartu ir įkūrė Istorijos sekciją.
- ¹³ R. Jurgaitis, R. Šmigelskytė-Stukienė, Ketverių metų seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose, A. Šapoka, *Raštai*. T. 2: *Lietuva reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos*, Vilnius, 2008, p. 17.
- ¹⁴ J. Matusas, rec. kn.: *Vytautas Didysis*. Kaunas, 1930, *Židinys*, 1930, nr. 9, p. 211–212.
- ¹⁵ Pranešimas HMF tarybai apie p. Jono Matuso habilitacijos darbą „Švitrigaila, didysis Lietuvos kunigaikštis“ privat. doc. teisėms įgyti. I. Jonynas, L. Karsavinas, VUB RS, f. 96–132.
- ¹⁶ V. Selenis, Parlamentas ir naujų istorijos specialistų kelias į Vytauto Didžiojo universitetą 1930–1940 metais, *Parlamento studijos. Mokslo darbai*, 2005, Nr. 5, Vilnius, 2006, p. 120.
- ¹⁷ Z. Ivinskis, *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 66.
- ¹⁸ A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje, *Naujoji Romuva*, 1935, nr. 12/13, p. 297.
- ¹⁹ A. Šapoka, Kodėl istorijos vadovėliai nebemini kai kurių Lietuvos kunigaikščių vardų, *Šviesos keliai*, 1934, nr. 12, p. 731.
- ²⁰ A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje, p. 293.
- ²¹ *Lietuvių istorijos draugija 1956–1981. 25 metų veiklos apžvalga*, red. A. Rūgytė, Čikaga, 1981, p. 16.
- ²² A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje, p. 293.
- ²³ A. Šapoka, Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo? *Židinys*, 1935, t. 22, nr. 10, p. 316.
- ²⁴ K. Avižonis, Pastabos dėl „naujoviško V.T. Pašutos Lietuvos valstybės pradžios aiškinimo“, *Lituanistikos darbai. Lituanistikos instituto metraštis*, t. I, Čikaga, 1966, p. 91. (89–91).
- ²⁵ A. Šapoka, Aisčių kilmė bei jų tarpusavio santykių aiškinimas mokykloje. *Tautos mokykla*, 1937, nr. 1, p. 7.
- ²⁶ A. Šapoka, Valstybiniai lietuvių gabumai istorijos perspektyvoje. *Naujoji Romuva*, 1935, nr. 12/13, p. 293.
- ²⁷ M. Ščavinskas, Kas tarpukariu siejo tautinę lietuvių istoriografiją, lietuvių christianizaciją ir „lenkų apaštalus“, p. 78.
- ²⁸ H. White, *Metaistorija: istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, Vilnius: *Baltos lankos*, 2003, p. 190.
- ²⁹ Z. Norkus, *Istorika*, Vilnius: *Taura*, 1996, p. 39.
- ³⁰ A. Šapoka, Raskim lietuvių Lietuvos istorijoj, *Naujoji Romuva*, 1932, nr. 21(73), p. 482.
- ³¹ M. Ščavinskas, Kas tarpukariu siejo tautinę lietuvių istoriografiją, lietuvių christianizaciją ir „lenkų apaštalus“, p. 79.
- ³² A. Kučinsko laiškas Z. Ivinskiui, 1928. 12. 23–26, *LNB RS*, f. 29–1171, l. 8.
- ³³ Z. Ivinskio dienoraštis, *LNB RS*, f. 29, b. 594, l. 609.

Herkus KUNČIUS

ŠEŠĖLIAI „VERSALYJE“*

Pjesė

IV scena

„Versalio“ restorano boksas. Jame slepiasi Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas. Orkestrėliui griežiant šlagerius, giminaičiai malšina baimės (dėl tetos Taisos nužudymo) sukeltą troškulį ir nesaikingai rūko, vis gesindami ką tik prisidegtas cigaretes. Nekantrusis Rafailas Volfas spirgėte spirga.

RAFAILAS VOLFAS: Jis negrižta.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Pažadėjo netrukus.

RAFAILAS VOLFAS: Naumas negrižta. Negrižta mūsų Naumas... Gal jo jau nebėra? O gal jis jau kitur? Tada kur jis? Ne, jis nebegrįš į „Versalį“. Kodėl mes čia jo vis dar laukiame? Jo nėra. Tada kur jis?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ateis.

RAFAILAS VOLFAS: Ką jis sau galvoja? Iš to „Versalio“ reikia kuo greičiau nešdintis, o jis vis delsia. Kodėl Naumas negrižta?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Negali žmogus taip staigiai.

RAFAILAS VOLFAS: Prisidirbo su tuo velionio Abelio alumi Naumas. Tai įsipainiojo. Tai išsimurkdė. Per daug užsiplėšė užsiversti. Aš juk sakiau, perspėjau: ir to paslaptingo recepto, ir tos tetos kol kas neliesti. Reikalą galima buvo sutvarkyti kitaip – ramiai, tykiai. Kaip visada. Tai ne, Naumas Engelmanas žino geriau, Naumas Engelmanas protingesnis. Naumas toks, En-

gelmanas anoks. Kas jau kas, o Engelmanas tai neva žino, ką daro – jo skonis nepriekaištingas, tik jis viską apie alų išmano.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Reikia laukti.

Sulimas Šešupskis užsiverčia bokalą, godžiai gurkšteli.

RAFAILAS VOLFAS: Ir kas iš to laukimo? Kas? Aš čia pašalinis, atsitiktinai atsidūriau – nemėgstu nei naujo, nei seno alaus, verčiau arbatą gersiu. Manęs visi tie putojantys dalykai nedomina. Aš toli nuo visų to verslo reikalų. Yra kitų, tegu apsukresni tais receptų popieriais užsiima. Aš neturiu jokių interesų. Ar man ko trūksta?!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tarsimės.

RAFAILAS VOLFAS: Su Naumu?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Visi trys.

RAFAILAS VOLFAS: Ir, žinoma, būtinai su Naumu – tu, aš ir *tas* Naumas?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jis netrukus pasirodys.

Sulimas Šešupskis tuščiai neleidžia laiko – geria, prarasdamas paskutinius valios likučius.

RAFAILAS VOLFAS: Tu visada jį užstoji. Naumas jau seniai per daug užsiplėšė: vis stato, griaua, steigia. Netrukus miestas vadinsis ne Kaunu, o Engelmanu. Ir ką jis – Engelmanas – sau įsivaizduoja? Aš įsitikinęs, kad kažką prieš mane rezga. Ir vėl įpainios, ir vėl prižadės, ir vėl suvedžios,

* Tęsinys iš nr. 5. Pabaiga.

ir vėl paliks, ir vėl... Kiek galima ten tupėti? Sakė, kad vos keliom minutėm, o jo vis nėra. Nėra ir nėra, nėra ir nėra...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ne savo, o gamtos valia jis ten laiką stumia.

RAFAILAS VOLFAS: Bet ką aš čia veikiu?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jis ateis.

Sulimas Šešupskis užsiverčia bokalą, demonstruodamas pavydėtiną išmanymą ir profesionalumą.

RAFAILAS VOLFAS: Naumas... Naumas *pucas*, Naumas *šmukas*, Naumas – *šmendrikas*. Jis ir vaikystėje vaikščiojo pasikėlęs. Kai patvoriuose ieškodavom kamštelių, tik jis rasdavo laimingus. Nei vieno man nepasiūlė, nors prisirinkdavo pilnas kišenes. Argi sunku buvo pasiūlyti nors vieną kamštelį? Bet ne, ištykdavo kišenės nuo kamštelių, o su manim taip ir nepasidalydavo. Aš sakydavau: Naumai, duok laimingą kamštelį. Leisk nors palaikyti, jei tau gaila. Tai, žinai, ką jis man? Ogi už procentus paskolindavo. O dabar, kai nebėra dėdės Abelio, nebėra tetos Taisos, Naumo kišenės pilnos laimingų kamštelių. ...Man to alaus kamštelio tikrai labai reikėjo. Iš jo aš būčiau...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nieko tu, Rafailai, nebūtum – negabus šiuose reikaluose esi.

RAFAILAS VOLFAS: Būčiau! Laimingame kamštelyje būčiau iškalęs skylutę, pervėręs virvelę, užmazgęs, pasikabinęs ant kaklo ir nešiojęs – ne visą laiką, bet kelias minutes būčiau panešiojęs.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tu – nešiojęs? Ant *mano* virvelės?! Tu būtum ir kamštelį, ir virvelę pardavęs!

RAFAILAS VOLFAS: Aš!? Sergėk Dieve, nei virvelės, nei kamštelio nebūčiau pardavęs. Įkeitęs – taip. Bet tik trumpam. O tai jau kas kita.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ar pameni, Rafailai, kai paprašiau, kad leistum man atsisėsti ant savo dviračio? Tikrai nebūčiau juo važiuavęs, būčiau tik atsisėdęs. Aš visai nenorėjau tuo dviračiu važiuoti. Gražiai tavęs prašiau: leisk man trumpam pasėdėti ant dviračio...

RAFAILAS VOLFAS: O kaip aš galėjau tą dviratį duoti, jei prieš tai tu sugadinai skambutį? Draugiškai tave perspėjau: Sulimai, neliesk skambučio. O tu ką? Atvirkščiai padarei – sugadinai skambutį, nors jis jau ir taip buvo sugedęs.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Bet gi ne aš sugadinau tą skambutį! Jis jau seniausiai neveikė. Žinai, kas jį sugadino?!

RAFAILAS VOLFAS: Ir girdėti nenoriu, nes dviratis be skambučio, tai jau ne dviratis, o velniai žino kas – kledaras. Kaip žmogui sėdėti ant tokio dviračio?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tas dviratis buvo bobiškas – *sarmata* su tokiu važiuoti.

RAFAILAS VOLFAS: Visai ne bobiškas, tiesiog *kito-kia* jo rėmo konstrukcija.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ką tu man aiškini, kad ne bobiškas – bobos tik tokiais ir važinėja. Štai Naumas, jis turėjo ne bobišką...

RAFAILAS VOLFAS: Ar aš nesu matęs bobiškų dviračių?! Naumo dviratis – tai nesusipratimas, nušaukit, ant tokio nelipčiau.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Geras buvo Naumo dviratis – stulbinantis.

RAFAILAS VOLFAS: Nesąmonė. Naumo dviračio ir dykai neimčiau.

IV scena

„Versalio“ restorano boksas. Jame slepiasi Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas. Orkestrėliui griežiant šlagerius, giminaičiai malšina baimės (dėl tetos Taisos nužudymo) sukeltą troškulį ir nesaikingai rūko, vis gesindami ką tik prisidegtas cigaretes. Nekantrusis Rafailas Volfas spirgėte spirga.

RAFAILAS VOLFAS: Jis negrįžta.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Pažadėjo netrukus.

RAFAILAS VOLFAS: Naumas negrįžta. Negrįžta mūsų Naumas... Gal jo jau nebėra? O gal jis jau kitur? Tada kur jis? Ne, jis nebegrįš į „Versalį“. Kodėl mes čia jo vis dar laukiame? Jo nėra. Tada kur jis?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ateis.

RAFAILAS VOLFAS: Ką jis sau galvoja? Iš to „Versalio“ reikia kuo greičiau nešdintis, o jis vis delsia. Kodėl Naumas negrįžta?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Negali žmogus taip staigiai.

RAFAILAS VOLFAS: Prisidirbo su tuo velionio Abelio alumni Naumas. Tai įsipainiojo. Tai išsimurkdė. Per daug užsiplėšė užsiversti. Aš juk sakiau, perspėjau: ir to paslaptingo recepto, ir tos tetos kol kas neliesti. Reikalą galima buvo sutvarkyti kitaip – ramiai, tykiai. Kaip visada. Tai ne, Naumas Engelmanas žino geriau, Naumas Engelmanas protingesnis. Naumas toks, Engelmanas anoks. Kas jau kas, o Engelmanas tai neva žino, ką daro – jo skonis nepriekaištingas, tik jis viską apie alų išmano.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Reikia laukti.

Sulimas Šešupskis užsiverčia bokalą, godžiai gurkšteli.

RAFAILAS VOLFAS: Ir kas iš to laukimo? Kas? Aš čia pašalinis, atsitiktinai atsidūriau – nemėgstu nei

naujo, nei seno alaus, verčiau arbatą gersiu. Manęs visi tie putojantys dalykai nedomina. Aš toli nuo visų to verslo reikalų. Yra kitų, tegu apsukresni tais receptų popieriais užsiima. Aš neturiu jokių interesų. Ar man ko trūksta?!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tarsimės.

RAFAILAS VOLFAS: Su Naumu?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Visi trys.

RAFAILAS VOLFAS: Ir, žinoma, būtinai su Naumu – tu, aš ir *tas* Naumas?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jis netrukus pasirodys.

Sulimas Šešupskis tuščiai neleidžia laiko – geria, prarasdamas paskutinius valios likučius.

RAFAILAS VOLFAS: Tu visada jį užstoji. Naumas jau seniai per daug užsiplėšė: vis stato, griaua, steigia. Netrukus miestas vadinsis ne Kaunu, o Engelmanu. Ir ką jis – Engelmanas – sau įsivaizduoja? Aš įsitikinęs, kad kažką prieš mane rezga. Ir vėl įpainios, ir vėl prižadės, ir vėl suvedžios, ir vėl paliks, ir vėl... Kiek galima ten tupėti? Sakė, kad vos keliom minutėm, o jo vis nėra. Nėra ir nėra, nėra ir nėra...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ne savo, o gamtos valia jis ten laiką stumia.

RAFAILAS VOLFAS: Bet ką *aš* čia veikiu?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jis ateis.

Sulimas Šešupskis užsiverčia bokalą, demonstruodamas pavydėtiną išmanymą ir profesionalumą.

RAFAILAS VOLFAS: Naumas... Naumas *pucas*, Naumas *šmukas*, Naumas – *šmendrikas*. Jis ir vaikystėje vaikščiojo pasikėlęs. Kai patvoriuose ieškodavom kamš-

telių, tik jis rasdavo laimingus. Nei vieno man nepasiūlė, nors prisirinkdavo pilnas kišenes. Argi sunku buvo pasiūlyti nors vieną kamštelį? Bet ne, ištiesdavo kišenės nuo kamštelių, o su manim taip ir nepasidalydavo. Aš sakydavau: Naumai, duok laimingą kamštelį. Leisk nors palaikyti, jei tau gaila. Tai, žinai, ką jis man? Ogi už procentus paskolindavo. O dabar, kai nebėra dėdės Abelio, nebėra tetos Taisos, Naumo kišenės pilnos laimingų kamštelių. ...Man to alaus kamštelio tikrai labai reikėjo. Iš jo aš būčiau...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Niekas tu, Rafailai, nebūtum – negabus šiuose reikaluose esi.

RAFAILAS VOLFAS: Būčiau! Laimingame kamštelyje būčiau iškalęs skylutę, pervėręs virvelę, užmazgęs, pasikabinęs ant kaklo ir nešiojęs – ne visą laiką, bet kelias minutes būčiau panešiojęs.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tu – nešiojęs? Ant *mano* virvelės?! Tu būtum ir kamštelį, ir virvelę pardavęs!

RAFAILAS VOLFAS: Aš!? Sergėk Dieve, nei virvelės, nei kamštelio nebūčiau pardavęs. Įkeitęs – taip. Bet tik trumpam. O tai jau kas kita.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ar pameni, Rafailai, kai prašiau, kad leistum man atsisėsti ant savo dviračio? Tikrai nebūčiau juo važiavęs, būčiau tik atsisėdęs. Aš visai nenorėjau tuo dviračiu važiuoti. Gražiai tavęs prašiau: leisk man trumpam pasėdėti ant dviračio...

RAFAILAS VOLFAS: O kaip aš galėjau tą dviratį duoti, jei prieš tai tu sugadinai skambutį? Draugiškai tave perspėjau: Sulimai, neliesk skambučio. O tu ką? Atvirkščiai padarei – sugadinai skambutį, nors jis jau ir taip buvo sugedęs.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Bet gi ne aš sugadinau tą skambutį! Jis jau seniausiai neveikė. Žinai, kas jį sugadino?!

RAFAILAS VOLFAS: Ir girdėti nenoriu, nes dviratis be skambučio, tai jau ne dviratis, o velniai žino kas – kledaras. Kaip žmogui sėdėti ant tokio dviračio?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tas dviratis buvo bobiškas – *sarmata* su tokiau važiuoti.

RAFAILAS VOLFAS: Visai ne bobiškas, tiesiog *kito-kia* jo rėmo konstrukcija.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ką tu man aiškini, kad ne bobiškas – bobos tik tokiais ir važinėja. Štai Naumas, jis turėjo ne bobišką...

RAFAILAS VOLFAS: Ar aš nesu matęs bobiškų dviračių?! Naumo dviratis – tai nesusipratimas, nušaukit, ant tokio nelipčiau.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Geras buvo Naumo dviratis – stulbinantis.

RAFAILAS VOLFAS: Nesąmonė. Naumo dviračio ir dykai neimčiau.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tai kodėl prašei apsimainyti?

RAFAILAS VOLFAS: Aš prašiau paskolinti tik balnelį.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Žinoma, nes tavo buvo bobiškas.

RAFAILAS VOLFAS: Mano balnelis nebuvo bobiškas, aš norėjau *jo* balnelį išbandyti.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nes tavo buvo bobiškas.

RAFAILAS VOLFAS: Nebūna bobiškų balnelių.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tik paklausk, kaip tu nusišnekėjai: bobiški dviračiai yra, o bobiškų balnelių nėra, – juk tai nesąmonė.

RAFAILAS VOLFAS: Mano dviratis nebuvo bobiškas.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tai kodėl juo važinėja tavo dukė?

RAFAILAS VOLFAS: Jaša – ne boba! Mano sūnus važinėja visai kitu dviračiu!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Gal ir kitu, bet ant *to* dviračio atrodo kaip boba.

RAFAILAS VOLFAS: O tavo Moiša išvis dviračio neturi.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Mano Moiša turi net *tris* dviračius!

RAFAILAS VOLFAS: Ir visi parduotuvėje.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Bet jie ne bobiški!

RAFAILAS VOLFAS: Tai kodėl jų nenuperki?!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tik pusgalviai bobiškiems dviračiams pinigų leidžia. Nupirkai tokį dviratį kaip tavo, ir raudok pinigą išmetęs.

RAFAILAS VOLFAS: Tu nori pasakyti, kad aš švais-tau mūsų bendrovės pinigų?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nieko nenoriu pasakyti, tiesiog tavo dviratis buvo niekam tikęs, negana to – bobiškas, net girtas ant tokio nelipčiau.

RAFAILAS VOLFAS: Tai kodėl sugadinai mano dviračio skambutį, nors meldžiau, kad jo neliestum?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Aš tau pasakysiu: su tokiu bobišku dviračiu ne tik prieš žmones, prieš save gėda pasirodyti. Naumo dviratis – kas kita, su Naumo dviračiu galima būdavo o-ho-ho!.. O tavo bobiškas dviratis buvo be pedalų, ir vairas nei šioks, nei toks.

RAFAILAS VOLFAS: Jis buvo su pedalais!!!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Juokingesnio vairo nebuvo matęs. O rankenos visai niekam tikusios – nukarusios kaip bobos papai.

RAFAILAS VOLFAS: O tu ir tokių neturėjai.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ar aš neturėjau!? Neturėjau dviračio!

RAFAILAS VOLFAS: Aš ką kita turėjau galvoje.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: O ką tu *turėjai* – bobišką dviratį?!

RAFAILAS VOLFAS: Ko čia staugi? Mus visas „Versalis“ girdi.

Jau gerokai kauštelėjęs Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas besikivirčydami praranda savitvardą. „Versalio“ restorano bokse atmosfera tarp giminaičių įkaista, šešėliai veik įsikimba vienas kitam į atlapus. Orkestro atliekamas šlageris prigesina konfliktą.

V scena

Varstosi, trankosi durys. Išnyksta ir vėl pasirodo šešėliai. Vieni trumpiau, kiti ilgiau užsibūna. Sveikatai kenksmingus mikrobus žudančioje melsvoje prieblandoje Naumas Engelmanas tūno „Versalio“ restorano „vyrų kambaryje“, melodingai šniokščia vanduo. Po kurio laiko prie Naumo Engelmano kabinos prisigretina Silvijus Vilkelis, atsistoja šalia. Pastuksena į duris.

SILVIJUS VILKELIS: Erdvūs vartai ir platus kelias į pagundą.

NAUMAS ENGELMANAS: Hmm...

SILVIJUS VILKELIS: Negeri, labai blogi dalykai,

pone Naumai, Lietuvoje dedasi. Laikraščiai rašo viena, o gyvenime vyksta visai kas kita. Ne taip velionis Abelis Soloveičikas įsivaizdavo „Volfo ir Engelmano“ ateitį. Kur mes einame? Kas mūsų laukia? Kodėl mes tokie?

Naumas Engelmanas atsidūsta. Silvijus Vilkelis toliau bamba.

SILVIJUS VILKELIS: Sužvėrėję dabar žmonės, dėl puslitrio kvaišalo gatavi vienas kitam gerkles perkąsti. Ir dėl ko riejas, dėl ko žudosi? Dėl svetimturto, iš tuštybės. Karti svaigalo puta galutinai apsuko galvas – artimiausi vienas kitam tapo priešais, nieko šventa nebeliko. Nebėra, pone Naumai, moralės. Visi tik ir dairosi svetimą bokalą nugvelbti, pasisavinti, iki dugno išliuobti, kas kitam priklausė. Paslaptis vogdami, netoli nueisim su tokiom vertybėm, oi, netoli...

NAUMAS ENGELMANAS: Tu, Vilkeli, vis dar čia?

SILVIJUS VILKELIS: Aš, pone Naumai, čia. Patar-kite, kaip man toliau gyventi? Kaip žiūrėti garbiems žmonėms į akis, jei tokie dalykai dedasi? Juk šiukštu būtų tylėti, kai piniguočiai bejęgius skriaudžia. Negana to, susimokę į *aną* pasaulį išgrūda.

NAUMAS ENGELMANAS: Ką, tamsta Silvijau, nori tuo pasakyti?

SILVIJUS VILKELIS: Nepavydėtina, oi, nepavydėtina našlių lemtis alumi patvinusioje giminėje. Vos apsi-prato bevaikė moterėlė su netekties skausmu, o jau ir ją pačią Dievulis dangun šaukia. Teko atsitiktinai girdėti, o ir savo akimis „Versalyje“ mačiau: išpampę nuoalaus trys giminaičiai stumia vargšę moterį į nebūtį. Ir kaip man su tokia našta gyventi?

NAUMAS ENGELMANAS: Visiems dabar gyventi sunku.

SILVIJUS VILKELIS: Oi, nesakykite, nesakykite, kai pamatai baustinus dalykus, norisi prasmegti skradžiai.

NAUMAS ENGELMANAS: Kur?

SILVIJUS VILKELIS: Kuo toliau nuo žmonės ap-sėdusio blogio. Aptemusia sąmone gyvenam, tik „Volfo Engelmano“ dekalitrai rūpi. Apsvaigę iriamės per gyvenimą, nebesugebame atskirti balto nuo juodo. Tik pelnas, blizgantys parodų medaliai galvoj. Vargšė ponია Taisa, kitaip ji įsivaizdavo gyvenimą be velionio.

NAUMAS ENGELMANAS: Kodėl ji vargšė?

SILVIJUS VILKELIS: Dievas mato: pikčiausiam priešui nelinkėčiau tokios lemties viešbučio kambarėlyje sulaukti.

Iš kabinos išeina Naumas Engelmanas.

NAUMAS ENGELMANAS: Tu *ten* buvai?

SILVIJUS VILKELIS: Visur – ir *ten* man teko lankytis, ir „Versalio“ palovėje lindėjau, ir „Metropolio“ pastalėje, sąmokslininkams alutį šnekutį degustuojant, tūnojav. Ir nuodėmingame „Konrade“ nuo sužvėrėjusių trigalvių slibinų rūstybės slėpiausi, ir „Karininkų romovėje“ teko kai ką apie valstybinės reikšmės receptus nugirsti, ir nuovadoje, ir teisme, ir... Kaip man su tokiu nepake-liamu krūviu gyventi? Kaip pamiršti šiandien viešbutyje išgyventą košmarą?

Naumas Engelmanas puola prie kriauklės ir nervingai plaunasi rankas.

NAUMAS ENGELMANAS: Ko tamsta nori?

SILVIJUS VILKELIS: Ko mažam žmoguiui iš kaimo gali reikėti? Tik trupinėlio – popieriaus skiautelės. Juk, kad ir kaip žiūrėsi, aš velionims Soloveičikams nebuvau svetimas. Be pykčio, taikiai galima viską išspręsti.

NAUMAS ENGELMANAS: Bet ne nuo manęs vieno taika priklauso.

SILVIJUS VILKELIS: Puikiai suprantu, pone Naumai. Bet nežinau, ar ilgai galėčiau išdžiūvusia burna išverti tylėdamas. Juk, būkim atviri, ne savo valia patyriau baisią moralinę žalą, todėl ir tikiuosi kompensacijos.

NAUMAS ENGELMANAS: Mielai tamstai pagelbėčiau, tačiau dabar su savim neturiu.

Naumas Engelmanas prie kriauklės bando nuodugniau apsiprausti.

SILVIJUS VILKELIS: Ne vieta čia derėtis. Tuščia jų, tų svetimų pinigų, užtektų jūsų geros valios man nuraminti. Daug nenoriu – pasitenkinsiu tuo, kas velionio Soloveičiko našlei priklausė. Juk, neleisit sumeluoti, ir velionis Abelis, ir ponia Taisa mane ypač mėgo. Deja, geradarė nesuskubo viso to dokumentuose įforminti.

NAUMAS ENGELMANAS: Bet juk tai!..

SILVIJUS VILKELIS: Suprantu ir iki širdies gelmių suvokiu pono Naumo nerimą. Sunkūs laikai atėjo. Didelė konkurencija – čekų ir vokiečių rykliai su putojančiu skystalu taip ir taikosi mus iš savų namų išstumti. Todėl esu pasirengęs geranoriškai luktelti, reikalui esant, teisme paliudyčiau, kad įvyko nelaimingas atsitikimas, juo labiau pamirščiau, kur tas nelemtas vamzdis užkrito...

NAUMAS ENGELMANAS: Bet juk ginklo kambaryje nebuvo!

SILVIJUS VILKELIS: Oi, buvo, oi, kilo iš stalčiaus! Oi, leidosi mirtį spjaudantis dėdės Abelio pragaro vamzdis! Blogame sapne ką tik mačiau: piktos rankos nedoras pirštas tik timpt virvelę, – ir nebėra Taisos Soloveičikienės. Nebėra jautrios moters, nebėra gedinčios našlės, nebėra mano užtarėjos, nebėra...

NAUMAS ENGELMANAS: Taip negalėjo būti!

SILVIJUS VILKELIS: Visaip, pone Naumai, gyvenime aludariams atsitinka. Čia kaip pažiūrėsi. Žiūrėk, yra žmogus, o po minutės jo jau nebėra. Baisūs dalykai vyksta, pamiršome Šventąjį Raštą, dorovė Laikinojoje sostinėje šlubuoja. Reikia visa gerkle rėkti, kad pasaulis pagaliau išgirstų ir atsitokėtų!

NAUMAS ENGELMANAS: Dėl Dievo, nepradėkite rėkti iškart.

SILVIJUS VILKELIS: Ir aš taip manau: tikiuosi būti *Jūsų* išgirstas. Esu kilniadvasiškai pasirengęs luktelti, kol kantrybės, o ji ne beribė, užteks.

NAUMAS ENGELMANAS: Ko ko „užteks“?

SILVIJUS VILKELIS: Popierėlio, receptėlio, aplaisyto graudžiomis našlės ašaromis. Ar ponas Naumas mane suprato? Jei suprato, lai nedelsdamas duoda ženklą.

Naumas Engelmanas rodo, kad suprato. Pasipurtęs sustingsta. Silvijus Vilkelis ataturpsta išeina iš „vyrų kambario“. Suglumęs Naumas Engelmanas lieka stovėti prie kriauklės. Užsimerkia.

VI scena

Melsvoje „vyrų kambario“ prieblandoje prie suakmenėjusio Naumo Engelmano prisigretina Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas. Čiurkšlių duetas melodringai suvirpina metalinio latako sienelės.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Užtrukome, Naumai?

RAFAILAS VOLFAS: Amžinai jo tenka laukti: tai Naumas maudosi, tai puošiasi, tai meldžiasi, tai laukia skambučio. Tai Naumui šabas. Tai Naumas stato, steigia, perskirto, posėdžiauja, rūpinasi miesto gerove, laukia, kol jį pagirs...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Sprukti, Naumai, reikia iš čia.

RAFAILAS VOLFAS: Ir kuo greičiau, kol dar pašaliniai apie tetos Taisos nelaimę nesuuodė.

NAUMAS ENGELMANAS: Jau suuodė – vienas tipas girdėjo ir matė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: To negali būti!

NAUMAS ENGELMANAS: Mūsų Silvijus Vilkelis sakosi *ten* buvęs ir matęs *tai*.

RAFAILAS VOLFAS: Kada?

NAUMAS ENGELMANAS: Ką tik išėjo.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Kur?

NAUMAS ENGELMANAS: Ten.

RAFAILAS VOLFAS: Tie suskiai prasčiokai, viskas jiems rūpi. Menkiausio reikaliuko ramiai sutvarkyti negalima. Iš kur tas besaikis kaimiečių smalsumas? Atrodytų, jei tavęs tai neliečia, kam kaitioti nosį? Bet ne, viską daro, kad doriems žmonėms pakenktų.

NAUMAS ENGELMANAS: Jis pasirengęs tylėti.

RAFAILAS VOLFAS: Netylės! Tas amžinai alkanas Vilkelis tikrai netylės!

NAUMAS ENGELMANAS: Reikalauja kompensacijos.

RAFAILAS VOLFAS: Tai apiplėšimas vidury dienos! Dieve, Dieve, kur žmonija ritasi?! Dirbame, stengiamės – juk ne juokas diena dienon stumdytis su čekais, kariauti su vokiečiais, danais, o kur dar belgai, olandai, švedai! Kur prancūzai su savo pamazgomis, rusai – su *vodka*, ispanai, italai su savo marmalais.

NAUMAS ENGELMANAS: Vilkelis laukia *ten*. Sakė, kad jo kantrybė ne beribė.

RAFAILAS VOLFAS: Niekšas Vilkelis. Puikiai pamenu tą dėdės Abelio iš gailėsčio priglaustą prasčiokėlį: rankos nedoros, pirštai į save lenkti, o nesąžiningos akys taip ir bėgioja, taip ir naršo po svetimus katilus. Ir panašių į jį pilna – štai žmogus kadaise pasiskolino dviračio pompą ir iki šiol negrąžina. Atrodytų, laikas būtų susiprotėti, bet ne – springdamas svetimomis gėrybėmis delsia.

NAUMAS ENGELMANAS: Tu apie ką, Rafailai?

RAFAILAS VOLFAS: Apie nieką. Sakau, viena bėda po „Verslį“ nevaikšto.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Gal galima būtų šią situaciją kaip nors delikačiau apžaišti?

NAUMAS ENGELMANAS: Todėl ir stoviu čia jau visą valandą, mintiju. Besotis Vilkelis už paslaugėlę norėtų to, ko *mes* ieškome, ir dar tetos Taisos dalies. Tada neva viską pamirš.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Bet juk tai veik pusė Kauno!? Iš kur tiek paimti?! Ir kuo mes čia dėti? Mūsų rankos švarios, mes nieko neturime.

RAFAILAS VOLFAS: Aš ir sakau: tai grobimas! Ir ką plėšia?! Vargšus, bedalius – Šešupskius, Volfus, Solo-veičikus, Engelmanus... Dievas mato, vos suduri galą su galu, žiūrėk, jau ir stovi tarpduryje su šakėmis – ne tik pompą, sielą ketina atimti.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: O mums kas iš to?

RAFAILAS VOLFAS: Perspėjau, kad taip atsitiks. Ir Broda, ir Šura, ir Zoša, ir žmona, ir net mažiau svetimos moterys tai nujautė. Bet niekas manęs neklausė. Suklestėsime dabar su tuo Abelio sugalvotu „Volfu ir Engelmanu“, jau galutinai suklestėsime.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Patylėk, Rafailai.

RAFAILAS VOLFAS: Dieve, Dieve, su ta receptūra tas pats, kaip ir anąkart, kai įkalbėjot mane pas Vorobeičikus trešnių pasiskinti. Aš gi sakiau, kartočiau: nenoriu Vorobeičikų trešnių. Bet ne, žiūrėjot Žaliakalnyje pro tvorą, kaip šviesaus atminimo Saliamonas Vorobeičikas mane rykšte, pagaliu, vėzdu už tą nelemtą uogą...

NAUMAS ENGELMANAS: Vienaip ar kitaip tartis su Vilkeliu teks jums – man dabar šlykštu apie jį net pagalvoti.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Mums?

RAFAILAS VOLFAS: Kodėl mums? Juk mes, Naumai, tik sraigteliai. Nuo mūsų juk niekada niekas nepriklausė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ir minčių neturime. Velionis dėdė Abelis visada ką nors sugalvodavo. O mes?

NAUMAS ENGELMANAS: Kad ir kokią nesąmonę išgirsite, Vilkeliui neprieštaraukite.

RAFAILAS VOLFAS: Neprieštarauti tam suskiui?

NAUMAS ENGELMANAS: Man dabar išmintin-giausia išvis pasitraukti. Dingti, skradžiai žemę prasmegti.

RAFAILAS VOLFAS: Kur?

NAUMAS ENGELMANAS: Įpareigoju *jus* viską su-tvarkyti. Taip ir padoriau, ir – nebijau to žodžio – pa-triotiškiau atrodys.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Kam atrodys?

NAUMAS ENGELMANAS: Pirštais nebaksnosim.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tai didžiojo stratego Naumo Engelmano šiomis aplinkybėmis neprireiks?

NAUMAS ENGELMANAS: Taip bus saugiau – dėl bendro Volfų, Šešupskių, Engelmanų ir, taip sakant, kitų „laisvės“ reikalo.

Naumas Engelmanas apsisuka ir išeina iš „vyrų kambario“. Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas, ne-baigę savo „reikalų“, delsia. Rafailui, atrodo, iš tikrųjų prasta diena – net srovė apgailėtina.

RAFAILAS VOLFAS: Dieve, Dieve, ir kodėl man taip nesiseka!?

VII scena

Po šalčiu dvelkiantį „Metropolio“ viešbučio kambarį dairosi Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas – šalia liūde-siu paženklinto balto vyšnios stagarų krūmo vyrai jau-čiasi nejaukiai. Tarsi vaiduoklis suvirpa kažkur lindėju-sio Silvijaus Vilkelio šešėlis.

SILVIJUS VILKELIS: Baisus priešas persekioja žmo-nių giminę – kartaus apynio nuodais gundo. Apkrėtęs putotu skystalu, bloškia į giliausią bedugnę, iš kurios nelemta jau niekad išvyti šviesos. Tamsa, ugnis ir derva. Amžinos pragaro kančios. Ir priekaištai drasko puolusįjį, kad nuodėmingai gyventa, prarasta sąžinė. Ir žmogus nebegalės naktį ramiai miegoti: sapnuosis koš-marai, šoks iš patalo, išpiltas šalto prakaito, rėks, kartos vardą vyro ir nelaimingos moters, gedėjusios našlės, kuri net kankinama bandė išsaugoti velionio paslaptį.

RAFAILAS VOLFAS: Dieve...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ko jums iš mūsų reikia?

SILVIJUS VILKELIS: Iš jūsų? Gurkšnelio troškuliui numalšinti ir ramybės. Tik šventos ramybės pageidauju.

RAFAILAS VOLFAS: Pone Vilkeli, mes negalime atiduoti jums to, kas mums nepriklauso.

SILVIJUS VILKELIS: Sergėk Dieve, svetimo man nereikia, atiduokite savo.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Iš kurgi tą *savo* paimti, jei nieko neturime?

SILVIJUS VILKELIS: Juk tai tik popierėliai. Jie, kad ir kaip prikeverzoti, dar niekam laimės neatnešė. Atvirkščiai, patys žinote, ką su žmonėmis padaro, – stipriau nei degtinė protą aptemdo, žvėrimis paverčia.

RAFAILAS VOLFAS: Čia kažkoks nesusipratimas. Aš atsisakau šioje *insinuacijoje* dalyvauti.

Rafailas Volfas tariamai ketina išeiti, tačiau Silvijaus Vilkelio žodžiai jį sustabdo.

SILVIJUS VILKELIS: Taip, nuodėmės verpetas galutinai susuko doriems žmonėms galvas – nebeskia jie gėrio nuo blogio, nuopolin grimzdami nebemato kelio į šviesą. Ir kaip tylėti, kaip nešaukti, kaip nepaskelbti Laikinojoje sostinėje baisiosios naujienos, kad „Versalyje“ alutį gurkšnodami giminaičiai Šešupskis, Volfas ir Engelmanas susimokė ir vargšę našlę Taisą Soloveičikienę mirtinai nuskriaudė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Užteks. Mes ir taip daug gero visiems padarėme.

SILVIJUS VILKELIS: Ir dėl ko gyvastį atėmė? Dėl sukilusios putos, dėl pikto saldmens, dėl pragaištingo skystalo. Atseit norėję tik gero. Bet kiek čia to gero?

RAFAILAS VOLFAS: Kiek?

SILVIJUS VILKELIS: Kiek? Ar man, mažam žmoguiui iš kaimo, žinoti? Kiek! Mes gi ne pabaisos, svetimo nereikalaujame. Kai tokia sunki visur padėtis, viską savo atiduokite ir išsiskirsime gražiuoju, kaip broliai. Nes kitaip... kaipgi nerėkti, kaip neužstaugti?..

Viešpats mano gelbėtojas – aš nebijosiu!

Ką man gali padaryti žmogus?!

Iš apaštalo Pauliaus laiško žydams; Žyd, 13, 5–19

RAFAILAS VOLFAS: Bet aš tetos Taisos net nepaliečiau! Patrankos vamzdis stalčiuje pats liepsnomis spjaudydamas pokštelėjo.

SILVIJUS VILKELIS: Aš tamstas suprantu ir visa širdimi atjaučiu. Blaivia galva mačiau: ir velionis Abelis laisva valia su visomis paslaptimis į Nemuno dugną nėrė.

Iš už vyšnių stagarų krūmo viešbučio kambaryje pasigirsta bauginantis stebuklingai apsireiškusios nuodingos gyvatės šnypštimas:

***Štai Sandora, kurią aš su jais sudarysiu:
Praslinkus anoms dienoms,
Aš duosiu savo įstatymus jų širdims
ir juos įrašysiu jų mintyse,
ir daugiau nebeprisiminsiu jų nuodėmių
nei jų nedorybių.***

Iš apaštalo Pauliaus laiško žydams; Žyd, 10, 16–31

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nesąmonė! Aš tik prilaikiau dėdę Abelį. Kad žmogus nepaslystų. O ir visos aštuonios jo kišenės buvo tuščios – nieko su savimi neturėjo. Naumo pamokytas, jį apieškojau.

SILVIJUS VILKELIS: Ar gali doras žmogus išverti pasibaisėtinų vaizdų naštą? Ne, mielieji, negali. Tą, kas regėta, aprašęs, jis tik ir laukia dingsties, kad kaip šv. Paulius išsiųstų laiškus Romiečiams ir Korintiečiams, Galatams ir Kolosiečiams, Timotiejui ir Titui, Filemonui, Prokurorui ir žydams.

Iš už vyšnių stagarų krūmo vėl pasigirsta nuodingos gyvatės šnypštimas, peraugantis į Taisos Soloveičikienės čiulbesį:

*Jei šiandien išgirsite balsą,
neužkietinkite savo širdžių,
kaip per maištą, gundymo dieną dykumoje,
kur jūsų tėvai gundė mane ir mėgino,
nors buvo regėję mano darbus.
Todėl aš įnirtau prieš šią giminę ir pasakiau:
„Visuomet jie klysta širdyje;
jie nepažįsta mano kelių“.
Taigi aš užsirūstinęs prisiekiau:
„Jie neįžengs į mano atilsio šalį!“*

Iš apaštalo Pauliaus laiško žydams; Žyd 3, 1–14

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Liaukitės, pone Vilkelį, mus gąsdinti.

RAFAILAS VOLFAS: Gana. Užteks jau „Versalyje“ stūgauti.

Ištirpdami šešėliuose Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas savo „vertybiniais“ popieriais puola užkimšinėti burną pamokslaujančiam Silvijui Vilkeiui.

SILVIJUS VILKELIS: Ar kas drįs suabejoti mano sąžine?! Gerieji žmonės! Išgirskite mane! Klausykite! Klausykite, nes nuo šiol aš tylėsiu!!!

VIII scena

Prie „vertybiniais“ popieriais paspringusio Silvijaus Vilkelio jau kuris laikas rymo Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas.

RAFAILAS VOLFAS: Paspringo.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Užsikimšo nabagėlis.

RAFAILAS VOLFAS: Pamėlęs.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nekvėpuoja niekšelis.

RAFAILAS VOLFAS: Akys stiklinės.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Aš turbūt sapnuoju.

RAFAILAS VOLFAS: Ir rudaplaukė Golda zyzė, ir laibakojė Lėja birbė, ir ta bepapė Geša perspėjo, ir Liora, ir Nona, ir Chana, ir Hana, ir manoji kasnakt, ir net žavioji tavo žmonelė paryčiais ne kartą bandė dėl tykančių pavojų užsiminti...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ką?!

RAFAILAS VOLFAS: Paryčiais.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: *Mano žmonelė?*

RAFAILAS VOLFAS: Bandė ir ji. Vos kartelį.

Piktai susižvalgę Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas antausiais bando gaivinti Silvijų Vilkelį. „Versalio“ viešbučio kambarėje pasirodo Naumas Engelmanas ir stebi, kaip suplukę triūsia Sulimas ir Rafailas.

RAFAILAS VOLFAS: Kartelį!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Pabandė?

RAFAILAS VOLFAS: Paryčiais.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ir mano?

Naumas Engelmanas pertraukia įsijautusius giminaičius.

NAUMAS ENGELMANAS: Apgailėtina. Nepavydžiu jums.

Tarsi elektros trenkti, Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas atšoka nuo bejausmio Silvijaus Vilkelio.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Tai nelaimingas atsitikimas.

RAFAILAS VOLFAS: Mes nepakaltinami.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Čia nieko nebepakeisi.

RAFAILAS VOLFAS: Taip jau atsitiko: ne savo valia.

NAUMAS ENGELMANAS: *Peckeliai*. Juk aš jus įspėjau. O dabar matau pasibaisėtiną vaizdą – ir vėl *kriminalas* „Versalyje“.

Naumas Engelmanas specialisto žvilgsniu apžiūrinėja stuporo ištiktą Silvijų Vilkelį.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jo godumas buvo beribis.

RAFAILAS VOLFAS: Viską, kas mūsų, *šmukas* sušlamštė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Jei nors dalį tų popierių pavyktų išgelbėti...

RAFAILAS VOLFAS: Susigražinti, kas nedorai išviliota.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Svetimų turtų nereikia.

RAFAILAS VOLFAS: Sergėk Dieve, nors *savo* dalį atgauti.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Pagrindinę.

RAFAILAS VOLFAS: Visą!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai...

Naumas Engelmanas žinovo žvilgsniu apžiūrinėja suakmenėjusį Silvijų Vilkelį.

RAFAILAS VOLFAS: Mūsų mielas, gerasis, išmincingasis broli Naumai, atleisk, išsivadėjęs alus protą aptemdė, pamiršk tą negražintą pompą. Pasikarščiau, kaltas. Ir dėl dviračio nepyk, Naumai, tavo šimteriopai geresnis buvo, prisiekiu.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Niekada, Dievas mato, dėl Naumo dviračio neabejoju.

RAFAILAS VOLFAS: Taip ir stovi šviesus vaizdas akyse: sėda dailus Naumas ant dviračio, tik minteli pedlą ir pasileidžia išdidus bravoro link. Greitai važiuoja Naumas, nelaikydamas vairo, kojos į šalis – it su sparnais kuo toliau nuo *škalos* skrieja ant savo kledaro.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ryškiai prisimenu, kaip jis važiuoja dviračiu su labai žemomis rankenomis saulės išdegintu taku. Lėtai rieda, pedalai nejuda, o aš su rasotu buteliuku bidzenu iš paskos, kuduliuoju neišlaistydamas ir vis greičiau, kol sandalu apauta jo koja paspaudžia pedalą. Pūškuoju, kad neatsilikčiau nuo ciksinčio ir spragsinčio užpakalinio rato. Bet Naumas nepaiso manęs ir aš atsilieku, visai uždusęs, bet vis tiek kuduliuoju, kuduliuoju... Naumai...

RAFAILAS VOLFAS: Naumai, gelbėk, mes juk savi.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Labai artimi.

RAFAILAS VOLFAS: Naumai, mes viskam pasirengę.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai...

Naumas Engelmanas vis dar apžiūrinėja „vertybiniais“ popieriais „užkimštą“ Silvijų Vilkelį.

NAUMAS ENGELMANAS: Ir už ką man tokia našta? Kodėl ant mano pečių gula visos šalies rūpesčiai? Ar Naumui to reikia?! Dievas mato, čia viskas supainiota: kas mano statyta, kas – kito. Aktyvas – Rafailui, pasyvas – Sulimui. Ar man to reikia? Ajajai, ajajai... Kaip viskas sujaukta! Ir kaip viską susigražinti? Už ką man tokia našta? Kuo aš nusidėjau? Kuo užrūstinau? Grynųjų aktyvas Sulimui, pasyvas – Rafailui. Pajamuota ir įšaldyta Šešupskio. Kredituota, bet buteliais neišmokėta. Gauta ir iššvaistyta... Soloveičikų delspinigiai už tarą, Volfų rankpinigiai už kamšteliu, skolos raštelis tetai Taisai už etiketes... Ajajai, ajajai...

Naumas Engelmanas traukia iš bejausmio Silvijaus Vilkelio lemtingus popierius, bet, atrodo, neketina Sulimui Šešupskiui ir Rafailui Volfui jų grąžinti.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ten dar turėjo būti mano raštiškas pasižadėjimas niekur neišvykti.

RAFAILAS VOLFAS: Ir vekseliai, per neapsižiūrėjimą perleisti tretiesiems asmenims.

NAUMAS ENGELMANAS: Ir viskas man. Viskas dabar pas mane. Kodėl tokią nepakeliamą našą sau užsikraunu? Iš kur tas mano širdies minkštumas? Kodėl Sulimui, o ne Rafailui? Kodėl Rafailui, o ne Sulimui? Niekada nesuprasi žmogaus gerumo priežasties.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai, tu, turbūt susijaudinęs, kažką supainiojai.

RAFAILAS VOLFAS: Kartais taip atsitinka – Naumas netyčia apsiriko.

NAUMAS ENGELMANAS: Kiek čia visko prisikaupe! ...Ir vėl viskas pas mane sugrįžta.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Kur?!

NAUMAS ENGELMANAS: Viskas *čia* dabar gulės, saugiai pas mane padėta.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai... Naumai... Ar girdi mane?

NAUMAS ENGELMANAS: Iš visų pusių girdžiu pavyduolių balsus: suremkime pečius, susiveržkime diržus, susitelkime, pamirškime skriaudas. Tiek neatidėliotinių darbų sunkmečiu laukia: vėl atšildyti, kas neapdairiai įšaldyta, išplauti, kas išpurvinta. O kur dar susitikimai, susitarimai, sutartys, šventi garbės žodžiai...

RAFAILAS VOLFAS: Naumai, betgi mes liekame be nieko!

NAUMAS ENGELMANAS: Kuris čia „be nieko“?! Koks nedovanotinas artimųjų paklydimas, kokia ne-teisybė, koks apgailėtinas melas, – juk jums lieka rami sąžinė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Kas?!

RAFAILAS VOLFAS: Pakartok, turbūt blogai išgirdau.

NAUMAS ENGELMANAS: *Teišsilaiko brolių meilė. Nepamirškite svetingumo, nes per jį kai kurie, patys to nežinodami, buvo priėmę viešnagėn angelus. Prisi-minkite kalinius, tarsi patys būtumėte kaliniai, prisi-minkite skriaudžiamuosius, nes patys tebesate kūne. (...) Gyvenkite be godumo pinigams, būkite patenkinti tuo, ką turite, nes Dievas yra pasakęs: „Niekad aš tavęs nepamesiu ir neapleisiu.“*

Iš apaštalo Pauliaus laiško žydams; Žyd 13, 4–19

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai...

RAFAILAS VOLFAS: O, Dieve!

NAUMAS ENGELMANAS: Sprukite, broliai, kol nevėlu iš šios baisios vietos. Atsiverkite pasauliui – pasirodykite. Keliaukite iš „Versalio“ nesigrėžiodami į praeitį, ramia sąžine žvelkite ateitin. Atsiskleiskite, išsilaivinkite, atverkite savąjį aš. Lai jūsų neslegia tamsūs prisiminimai ir neramūs sapnai. Lai išaušęs rytas būna prasmingesnis nei vakaro sutemos. Lai ramybė ir meilė užpildo jūsų sielas, lai džiaugiasi dvasia ir kūnas, lai tik doros mintys nuo šiol būna jūsų galvose. Lai žodis virsta kūnu. Lai išsipildo jūsų kilniausi troškimai, švie-siausios svajonės. Lai lai... Lai lai... Lai lai...

Naumas Engelmanas nerūpestingai niūniuodamas „Lai lai angelai...“ traukiasi nuo giminaičių ir pamažu ištirpsta „Versalio“ viešbučio kambario prietemoje.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumai!

RAFAILAS VOLFAS: Grįžk! Aš su tavim bylinėsiuos!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Verčiau patylėtum.

RAFAILAS VOLFAS: Tada kam visa tai? Juk teta Taisa man nieko pikto nepadare. Kodėl? Kodėl ją taip?!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nenusišnekėk, tu ir pats to norėjai.

RAFAILAS VOLFAS: Aš norėjau? Ar aš norėjau?! ...Bet kodėl ji tada, kai tu prileidai buožgalvių Icikui į vonelę, iš pykčio sulankstė mano dviračio stipinus, įlenkė ratlankį, sugadino skambutį!? Kodėl?!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ir dėdė – velionis Soloveičikas – man visada buvo palankus... Taip žmogus šypsojosi, taip šypsojosi... Stačiai matau atlaidžią jo šypseną.

RAFAILAS VOLFAS: Nesakyk daugiau nieko.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Na, gal ir spirtelėjo Soloveičikas tą kartelį, kai suvalgiau macas. Dieve, kaip tada man skaudėjo, kaip skaudėjo – ištisą savaitę pataluose su tavo Liora gulėjau, visas mėlynas, sudaužytas, be sąmonės.

RAFAILAS VOLFAS: Engelmanas sugundė.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Naumas įkalbėjo prieš žmones pakelti ranką – štai šitą, iki panagių dorą Šešupskio ranką!

RAFAILAS VOLFAS: Šūdinas jo dviratis.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Sumautas bobiškas kledaras.

Stuporo ištiktas Silvijus Vilkelis netikėtai atsikosti, sujuda, rąžosi.

RAFAILAS VOLFAS: Nors šis, ačiū Dievui, gyvas.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Yra dar teisybė, juk negali viskas būti blogai.

RAFAILAS VOLFAS: Laikykis, gerasis žmogau. Ne pyk ant pasaulio, nors viską matei ir girdėjai.

SILVIJUS VILKELIS: Mačiau ir girdėjau. Neabejokit.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ir ką dabar daryti?

RAFAILAS VOLFAS: Kaip toliau su ta Naumo *ramia sąžine* gyventi?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Galbūt vertėtų ramiai išsiskirstyti?

SILVIJUS VILKELIS: Aš paliudysiu.

Silvijus Vilkelis ant smiliaus ima sukti Taisai Soloveičikienei lemtingą ginklą – petardos tūtą ant virvelės.

RAFAILAS VOLFAS: Kur?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Prieš ką, Vilkeli, tu liudysi?

SILVIJUS VILKELIS: Apstu įrodymų, neginčytinų faktų.

Ant „Versalio“ viešbučio langų išsišviečia nuotraukos: į pražūtį nuo skardžio „atsitiktinai“ stumiamas Abelis Soloveičikas, petardos pašauta Taisa Soloveičikienė ir t.t. Tarp baustinių epizodų – ir pikantiški Taisos Soloveičikienės bendravimo su Silvijum Vilkeliu momentai.

SILVIJUS VILKELIS: Jaučiu, kad už seklio triūsą būsiu vyresnybės pagirtas. Galbūt net paaukštintas, apdovanotas. Gausiu naują uniformą, antsiuvus... Kas galėjo pagalvoti, kad aš, mažaraštis iš kaimo, atskleisiu tokį kriminalą?! Buvo sunku vykdyti slapta užduotį „Versalyje“ – lankstyti prieš senį Soloveičiką, čiulbėti, meilintis ir net pasipiršti jo

bobai. Bet nepalūžau, ištvėriau, išlaukiau. Ar patys užsidėsite antrankius, ar man teks uždėti?

RAFAILAS VOLFAS: Vilkeli, susimildamas!

SILVIJUS VILKELIS: Na, užteks!

RAFAILAS VOLFAS: Kam taip skubėti? Juk turi būti ir kita išeitis.

SILVIJUS VILKELIS: Kokia išeitis?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ji visada yra.

RAFAILAS VOLFAS: Matote, pone Vilkeli, čia nėra vienareikšmis dalykas. Juk tai smulkmė šalia kitų mūsų darbų. Štai pažvelkite pro langą – kieno tai dešimtmečių triūsas?

SILVIJUS VILKELIS: Kieno?

RAFAILAS VOLFAS: Kiekvienas atsakys: dėdės Volfo. Viskas aplinkui – pono Šešupskio. Ir čia, ir ten – velionio Soloveičiko.

SILVIJUS VILKELIS: Bet nuo šiol – jau Engelmano.

RAFAILAS VOLFAS: Koks, kita vertus, skirtumas: vakar – Šešupskio, dabar – Engelmano, rytoj – Volfo, poryt – niekieno, užporyt – vėl Soloveičiko.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: O gal jūs, pareigūne, mus paleisite?

SILVIJUS VILKELIS: Paleisiu?!

RAFAILAS VOLFAS: Gal gražiuoju susitarsim?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Draugiškai, tyliai, ramiai, prie bokaliuko. Juk tai Soloveičiko, Volfo, Engelmano ir visų pamėgtas alutis.

Rafailas Volfas ir Sulimas Šešupskis atatupsti traukiasi, tamsoje virsta nematomais.

EPILOGAS

XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigos karališkasis Versalis. Rūmų pašonėje – kavinės šurmulys. Skamba nerūpestinga prancūzų kalba. Viename iš boksų sėdi Silvijus Vilkelis ir išsipusčiusi, sužydėjusi it sprogs-tanti seksbomba Taisa Soloveičikienė – krūtim žindanti kūdikį madona. Vis arčiau jos linkstantis Silvijus Vilkelis deklamuoja eiles.

SILVIJUS VILKELIS:

*Kiek daug žydėjimo,
Kiek atkaklaus, kantraus laukimo!
Palaiminti žiedai,
Kurie nuo tuščiažydių priešų gina.*

TAISA SOLOVEIČIKIENĖ: Tu man vis pataikauji, jaunasis drauge. Bet išties, tuščia jų, tų popierėlių, tos prikeverzotos popieriaus skiautelės, – puikus šį pavasari žydėjimas Versalyje! Po tuoktuvių taip lengva vėl meilės šalyje kvėpuoti! Tikra būties lengvybė...

SILVIJUS VILKELIS: Taip, mieloji Taisa, stačiai kaip mano tėviškėje.

TAISA SOLOVEIČIKIENĖ: Silvijau, esi ne kaime, patrauk šalin tą rasotą bokalą. Pone „Volfsonai“, vietoj žirnių verčiau paragaukite *Nouveau Monde... Liberté de conscience...* Tai labai subtilu.

Taisa Soloveičikienė ima koketiškai maitinti Silvijų Vilkelį. Visa gerkle plyšauja Soloveičikienės ir „Volfsono“ kūdikis. Gretimame bokse, šalia kikenančių kokočių, glaudžiasi Rafailas Volfas ir Sulimas Šešupskis. Raukydamiesi studijuoja meniu.

RAFAILAS VOLFAS:

Fondu aux Raisins, Crème de Gruyere ir Fromage à tartiner... Aš turbūt niekada gyvenime prie jų nepriprasiu.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Nenusišnekėk, Rafailai, pupos, žirniai, miežiai ir alus šiame gyvenime dar ne viskas. Ir, susimildamas, nesišvaistyk čia kaip anąkart savo suklastotais *lettre de change*, mes ne turčiai.

RAFAILAS VOLFAS: Vekseliai... Popiergaliai... Dėdės Abelio receptų nuoplaišos... Širdį suspaudžia pagalvojus, kiek jiems visko liko: ir grakštūs buteliai, ir talpūs katilai, ir kaminas, ir bravoras, ir laisvė, ir...

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Neaimanuok, svarbiausia – rami sąžinė.

Sulimas Šešupskis ir Rafailas Volfas užsiverčia sklidinąs taures. Raukosi, tačiau išgeria.

RAFAILAS VOLFAS: Taip, jų sąžinė rami iki koktumo... Ir mano dviratis ten liko, pastatytas prie „Versalio“.

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Bobišką.

RAFAILAS VOLFAS: Ką pasakei?

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ar aš?!

RAFAILAS VOLFAS: Pakartok, ką pasakei apie mano dviratį!

SULIMAS ŠEŠUPSKIS: Ką girdėjai.

Versalio kavinės bokse hipnotizuojamai sučiulba Abelio Soloveičiko šešėlis. Moters rūbais vilkintis išpuoselėtų manierų Naumas Engelmanas, rūkydamas ploną cigaretę, muistosi ir maivosi.

NAUMAS ENGELMANAS: ...Ne, kad ir kaip norėtum atsidėkoti už receptėlio kamputį, išplėšą iš Taisos, aš šioje tavo skylėje nenoriu *Fondu aux Raisins*. Ir kiek man reikės kartoti, jei jau mane čia atsi-tempei, *Crème de Gruyere* nebesiūlyk. Aš jo niekada nepamėgsiu.

Pasigirsta gundantis „lakštingalos“ „Hmm...“

NAUMAS ENGELMANAS: ...Jau vakar, užvakar, veik prieš metus paragavau to tavo naujojo. Nebepilk daugiau Naumui, – *Crottin de Chavignol* čia netinka.

„Lakštingala“ nesiliauja gundžiusi Naumo Engelmano.

NAUMAS ENGELMANAS: Patrauk gi jį kuo toliau nuo manęs! – nepakenčiu to smirdančio *Forume d'Ambert*.

„Lakštingala“ vėl gundomai sučiulba.

NAUMAS ENGELMANAS: ...Abeli, atstok pagaliau su tuo savo alum. Taip, taip, sutinku ir pasiduodu: tos išgelbėtos kelių šimtmečių tradicijos, tos mūsų giminės receptūros paslaptys, tos kruopščiai atrinktos medžiagos, tas juvelyriskas jų dermės tikslumas... Ir, Abeli, meldžiu, nesižnaibyk – esame viešoje vietoje, nesvarbu, kad ji mūsų.

Dar geidulingiau čiulba Abelio Soloveičiko lakštingala, Naumas Engelmanas nenutrūkstamai kikeną. Estrados fone, lengvabūdiškai purškiant fontanams, atsiranda vis daugiau ir daugiau besiglebėsčiuojančių porų šešėlių, tarp kurių ir Volfo, Šešupskio, Soloveičikienės, Vilkelio figūros. Kurtinantis Naumo Engelmano ir Abelio Soloveičiko čiulbesys įsilieja į Versalio kavinėje akordeonu grojamą melodiją. ■

PABAIGA

VELNIAS IR ANGELAS DABAR IR SENOVĖJE...

Apie lietuvių tapybos klasiką Augustiną Savicką, 2009 m. gegužės 12 d. šventusį 90 metų jubiliejų, atrodo, viskas jau seniai „iškalbėta“, taikliausi epitetai surasti... Tačiau jubiliejinė paroda „Senojo tapytojo dienoraštis“, veikusi Savicko paveikslų galerijoje gegužės 12–birželio 14 d., įtikino, kad atpažįstama, tačiau gerokai pakitusi dailininko raiška vis dar neprarado meninės „intrigos“. Žinoma, interpretuoti ją, remiantis charizmatiškos asmenybės bruožais, memuaruose atskleistais dramatiškais potyriais ir autoironiškais kasdienybės rutinos atpasakojimais, būtų kur kas lengviau. Tačiau menininko kūryba ir šiandien kalba „pati už save“, ją narstyti įdomu ir kaip autonomišką reiškinį, savitą mikropasaulį, sklidiną unikalių sugestijų. Gerokai plačiau Savicko kūryba netrukus bus pristatyta sostinės parodų ir konferencijų centre LITEXPO vyksiančioje tarptautinėje meno galerijų mugėje „ARTVILNIUS‘09“ (liepos 8–12 d.) ir didelėje jubiliejinėje dailininko parodoje Vilniaus rotušėje rugsėjį. Liepą pasirodys ir nauja knyga su pastaraisiais dešimtmečiais Maestro nutapytų paveikslų reprodukcijomis ir dienoraščio fragmentais.

Naujausios drobės liudija ne tik menininko gyvybingumą, vitališką prigimtį, bet ir manieros kaitą. Daugelis iš jų šviesesni negu ankstesnieji. Geometrinės konstrukcijas, ekspresiją, išraiškingą juodą kontūrą, konstruktyvias spalvų plokštumas sušvelnina minkštos formos, prigesintų spalvų deriniai. Užtat kitų drobių spalvos žėri tarsi viduramžių bažnyčių vitražai, pulsuoja lyg gyva materija. Tai ne tik dekoratyvus, sąlygiškas

pasaulio matymas, bet ir transcendentinis, simbolinis atvaizdas.

Savicko kūrybai ir anksčiau, ir dabar būdingą „senovės“ ilgesį „išduoda“ orių damų, išsipusčiusių bajorų, kilmingų didikų nostalgiški portretai: „Atsisveikinimas“, 2009, „Dvi senoviškos damos“, 2007, „Raudona vakaro saulė“, 2008, „Žalia dama“, 2008, „Karalienė“, 2007.

Atrodytų, viskas paprasta – tapytojas ilgisi *belle époque*, būto–nebūto, nepaprasto, tauraus gyvenimo, įkūnydamas tai autentiškos patirties nuotrupomis, romantiškomis vizijomis. „Realybės“ dvelksmo naujausiuose tapytojo kūriniuose nedaug. Čia galėtume paminėti drobę „Pianistė“, priskirtiną portreto žanrui (2009), ir kompoziciją „Apmąstymai“ (2008), kur margašpalviame kambaryje meditatyvia poza sustingusi jauna moteris. Kiti kūriniai – simbolinės, metaforiškos kompozicijos. Aišku, tai ne tik nostalgija, bet ir kryptingas pamėgtų motyvų plėtojimas. Paradoksalu: nors vaizduojami objektai nesusiję su nūdiena, emocijos labai artimos dabarties žmogaus savijautai. Gal tai esminis postmodernybės ilgesys – šaknų ieškojimas? Paveikslų sandara dažniausiai paprasta – viena ar kelios didelės frontaliaios figūros sąlygiškame ar realistiškai apibendrintame fone. „Veiksmo“ beveik nėra – veikėjai tiesiog rymo ir skvarbiai žvelgia į mus. Tai ne portretiniai atvaizdai, nors tapytojas lakoniškai ir taikliai kuria jų bruožus, pabrėžia individualumą. Greičiau – simbolinės figūros, kur svarbu ne tapatybė, bet įtaigi aliuzija į praeitį.

Augustinas SAVICKAS. *Žalia dama*. 2008. Drbė, aliejus. 100x80

Vienas didžiųjų Augustino Savicko įkvėpimo šaltinių buvo ir tebėra lietuvių liaudies skulptūra. Bet parodoje „Senojo tapytojo dienoraštis“ ypač gerai atsiskleidė ir jo santykis su Bizantijos menu. Figūros monumentalios, tokios didelės, kad „netelpa“ drobėje, alkūnėmis, viršugalviu remiasi į paveiklo kraštus, grasindamos išardyti rėmus, „išeiti“ už jų. Bizantijos freskų, mozaikų šventuosius jos primena ne tik frontolumu, rūščia rimtimi, bet net ir tam tikromis detalėmis, bruožais (stambios gobtuvų klostės, juodu kontūru parodyti veidai, ypač – didžiulės hipnotizuojančios akys kompozicijose „Moteriškas pokalbis“, 2008, „Joninės“, 2008, „Šventasis žmogus“, 2009, „Dvi moterys“, 2008). Apie Bizantijos dailę kalbant bendriausiomis sąvokos-

mis, galima teigti, kad tai bene transcendentiausia krikščionybės dogmų variacija visoje meno istorijoje, o kartu – itin atsieti nuo tikrovės, sustingę savyje, neperprantami pavidalai. „Atvirkštinė“ perspektyva, schematiškas, sąlyginis vaizdavimas ne tik iliustruoja krikščioniškuosius postulatus, bet ir keri rūščia įtaiga, byloja apie neperžengiamą ribą tarp sakraliojo ir „profaniškojo“ pasaulio. Savickas stengiasi tą statišką transcendenciją išjudinti, įpūsti jai „žemiškos“ gyvybės... Geras to pavyzdys – paveikslas „Dvi moterys“ (2008), kur pirmame plane vaizduojamai romiai moters figūrai antrina kiek toliau įkomponuotas ekspresyvus kitos siluetas. Tarsi netikėtai atgiję ikonų ar monumentališiosios tapybos pavidalai.

Kompozicija „Pora“ (2007) patraukia ne tik dramatiškais tamsių ir šviesių spalvų kontrastais, gaivališka, ekspresyvia, gruboka figūrų „lipdyba“, bet ir požiūriu į seną kaip pasaulis gėrio ir blogio temą. Spalvomis perteikiamą simbolinę šviesą skleidžiantis angelas ir prie jo besiglaudžiantis tamsybių gaivalas – velnias tarsi pabrėžia tradicinę šių pradų skirtį. Tačiau paveiklo veikėjai ironiškai suvienijami – jiedu kartu gurkšnoja, susidaužia taurėmis, tarsi sakydami, kad vienas

be kito negali egzistuoti, nes abu vienas kitą papildo. Skaistus angelo švytėjimas galbūt yra apgaulingas, klaidinantis – tai užuomina apie pamatinių sąvokų sąlygiškumą, pasaulio sandaros reliatyvumą. Ironija, abejonė pakylėtus, neretai idealizuotus tapybos motyvus pavairina egzistencinėmis nuotaikomis, trivialiais veikėjų santykiais, „buitiška“ atmosfera.

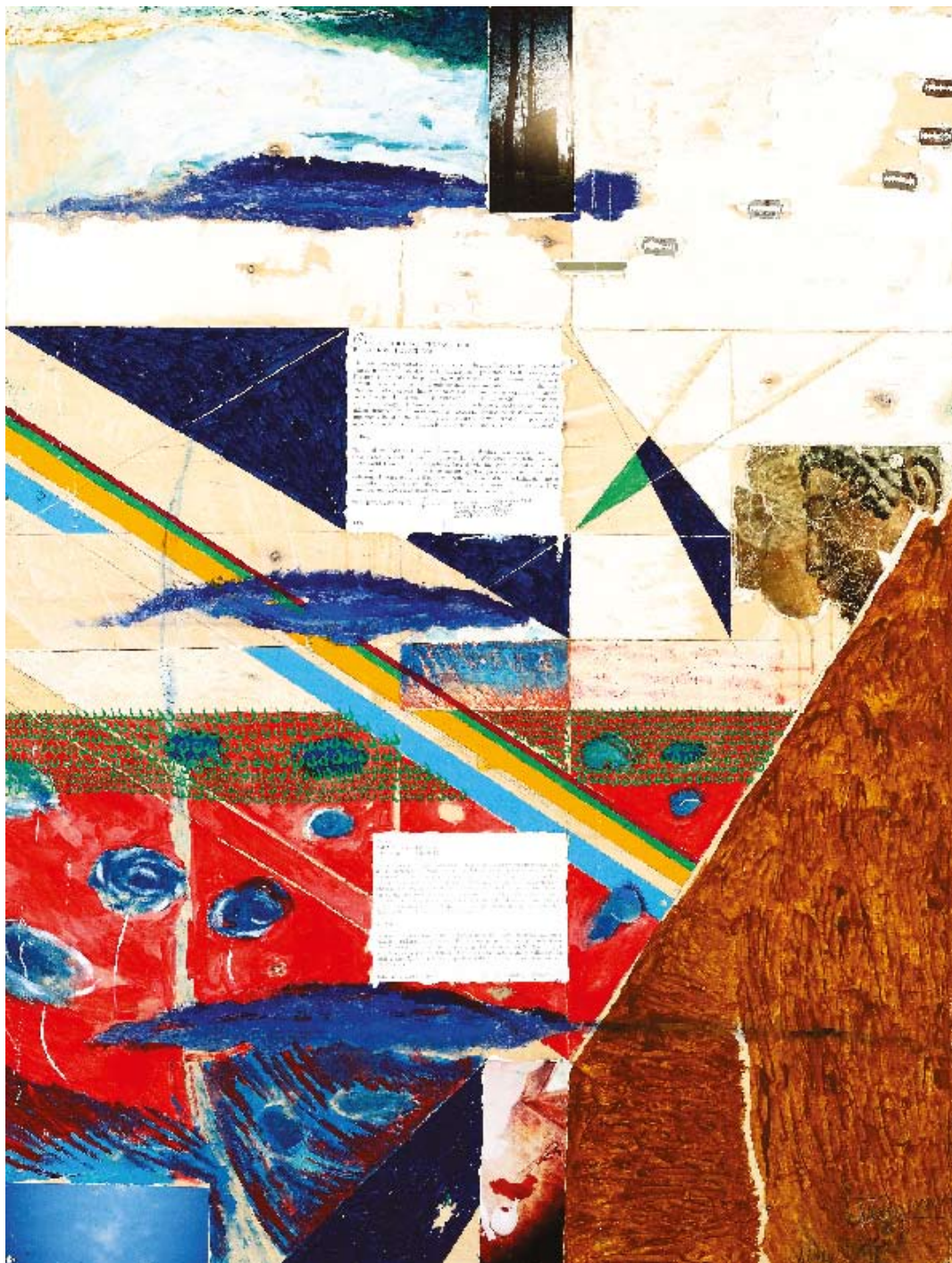
Augustinas Savickas – kaip reta tolerantiškas, platus akiračio menininkas. Nei jo asmenybės, nei kūrybos mito nereikia kurti specialiai, kurstant visuomenės susidomėjimą. Nes jis – tikra lietuvių dailės legenda. Tai aksioma, kurios svarumui pagrįsti nereikia jokių įrodymų... ■

Augustinas SAVICKAS
Dvi moterys 2008.
Drb., al. 89x116

Augustinas SAVICKAS
Tyla. 2007
Dr., al. 90x100

Linas KATINAS. *Be pavadinimo*. Iš parodos „68. Ir ačiū Dievui“ galerijoje „Meno niša“.

Lino Katino kūryba gaivališka ir tradicinės ekspresyvos lietuvių tapybos kontekste gana neįprasta – abstrahuota formos ir turinio atžvilgiu, kalbanti mitinėmis, kosmogoniškomis sąvokomis, žongliuojanti pamatinėmis pasaulio sandaros opozicijomis ir kartu paradoksaliai asmeniška. Linas Katinas stengiasi peržengti įprastų tapybos kanonų, gero skonio rėmus. Provokuoja, didesnę dėmesį skirdamas ne paveikslų užbaigtumui, dailumui ar plastinei didaktikai, bet „chuliganiškiems“ išsišokimams, eksperimentams, kūrybiniam nerimui.

Vidmanto Ilčiuko reprod.

NACIONALINĖ DAILĖS GALERIJA PRAEITIES NENEIGS IR NESLĖPS

Tai, kaip suvokiame savo praeitį, daug pasako apie mūsų šiandieną ir yra svarbu ateičiai. Ilgai laukta Nacionalinė dailės galerija taps moderniosios Lietuvos kultūros filtru. Daugybės eksponatų talpykla, tyrimų centras, informacijos centras su biblioteka ir mediateka – visai tai leidžia jai diegti naują muziejinę politiką. Šiai institucijai teko ir priedermė formuoti Lietuvos moderniosios dailės sampratą, nes muziejiname lygmenyje ji nėra susiklosčiusi, o bendroji nuvoka paremta tik mokslinė akademine literatūra ir kūrinių reprodukcijomis. Normaliomis sąlygomis, t.y. galias muziejines tradicijas turinčiose šalyse, teorinis diskursas būna antrinis, jis dekonstruoja ar net kvestionuoja muziejaus pateiktą įvaizdį. Lietuvoje pirmąją muziejinę moderniosios dailės kolekciją išvysime tik dabar – Nacionalinė dailės galerija atidaroma 2009 m. birželio 20 dieną. Kai bus suvoktas, pasvertas ir apmąstytas jos kuratorių pateiktasis požiūris, teoretikams teks susikaupti jo tobulinimui ar net paneigimui.

Neginčytina, kad muziejui kaip diskursui¹ ypatingą reikšmę turi architektūra, nes ji padeda arba kliudo skleisti muziejaus tekstą. Šiame straipsnyje, dar nežinodama, kokia bus Nacionalinės dailės galerijos politika, norėčiau panagrinėti naujojo kultūros centro architektūrą ir jos kontekstus, pasvarstyti, kaip buvo pasielgta su sovietmečio paveldu, vilnietiskąjį NDG variantą palyginti su kitų postkomunistinių šalių panašiais projektais.

Nacionalinė dailės galerija įsikūrė 1980 m. atidaryto Revoliucijos muziejaus pastate. Jį suprojektavo atvirą

konkursą, vykusį 1966 m., laimėję tuomet dar visai jauni architektai Gediminas Baravykas ir Vytautas Vielius. Beje, 1967 m. buvo atidaryti Dailės parodų rūmai (architektas V. E. Čekanauskas) – modernios internacionalinio stiliaus ekspozicinės erdvės pavyzdys. Tai padėjo patobulinti pirminį Revoliucijos muziejaus projektą. Ne architektūriniais terminais kalbant, pastatas suformuotas iš aštuonių baltų kubų², uždėtų ant stiklinio cokolio, darančio svetingumo išpūdį. Pakilę laiptais į pirmąją ekspozicijų salę, įeiname į aklina, dirbtinę šviesa užlietą, nuo konkretaus laiko ir vietos izoliuotą erdvę. Dienos šviesa, į pastato viduryje esančią laiptinę sklandanti per du kupolus, sustiprina „delokacijos“ išpūdį. Kaip būdinga daugeliui istorinio profilio muziejų, salės suprojektuotos taip, kad lankytojai, eidami per jas, pakiltų į trečią aukštą ir, perėję galeriją, nusileistų iki kilnojamųjų parodų salės arba, apžiūrėję ekspoziciją, išeitų į vestibulį. Taigi suteikiama galimybė chronologiškai išdėstyti istorinę ekspoziciją, kad lankytojai nepasiklystų nei muziejuje, nei savo svarstymuose. Tačiau kiekviena salė kartu ir autonomiška, nes jos yra skirtinguose lygiuose, nuo kitų salių jas skiria laiptai³.

Revoliucijos muziejus veikė vienuolika metų. 1991 m. pastatas buvo atiduotas Lietuvos dailės muziejui. Šiek tiek jį paremontavus, 1993 m. atidaryta Nacionalinė galerija, tačiau 1999-aisiais teko ją uždaryti dėl prastos pastato būklės. Architektūrologo Rimanto Buivydo teigimu, tai vienas iškiliausių mūsų architektūros kūrinių, jam būdinga intelektualiai kondensuoto sudėtingumo

ir paprastumo simbiozė⁴. Tiesa, architektūros tyrinėtojas Vaidas Petrulis teigia, kad sudėtingas stačiakampių ir linijų žaismas išpūdingiau atrodo brėžiniuose, nes techninis statybų brokas, skurdus medžiagų pasirinkimas neleido tinkamai realizuoti projekto⁵. Pirminė pastato paskirtis ir sovietų valdžios palankumas (architektai, projektavę Revoliucijos muziejų, buvo įvertinti aukštais apdovanojimais), uždėjo tam tikrą antspaudą ir šio statinio daug kas apskritai nelaiko architektūros paveldu. Menininkai ilgai priešinosi pasiūlymui jame įkurti Nacionalinę dailės galeriją, tokiai svarbiai kultūrinei institucijai jie ieškojo geresnės vietos, buvo nusižiūrėję Valdovų rūmus, Lukiškių aikštę, buvusią „Tiesos“ spaustuvę Maironio gatvėje (tai keistokas pasirinkimas, nes ideologiniu atžvilgiu šio pastato „aura“ sovietmečiu buvo dar niūresnė, negu palyginti trumpai veikusio Revoliucijos muziejaus) ir kt. Nacionalinės dailės galerijos koncepcija, užduotys ir galimybės 1999–2001 m. buvo karštai aptarinėjamos tiek konferencijose, tiek žiniasklaidoje. 2002 m. Nacionalinės dailės galerijos koncepcija buvo patvirtinta, 2003 m. – išrinktas rekonstrukcijos projektas, 2004 m. prasidėjo rekonstrukcijos ir išplėtimo darbai. Kalbos apie galeriją tada visiškai nutilo, nebuvo nagrinėjami nei projekto, nei paties pastato pliusai ir minusai. Dabar, kai Nacionalinė dailės galerija jau atidaryta, galima konstatuoti, kad į pastatą buvo pažvelgta kaip į galerijos kolekcijos dalį, o jo pertvarkymai iš dalies vadintini „restauracija“.

Galerijos rekonstrukcijos konkursą laimėję architektai Audrius Bučas, Gintaras Kuginis ir Darius Čaplinskas stengėsi išsaugoti Baravyko ir Vieliaus architektūros stilių, tačiau reikėjo gerokai praplėsti ekspozicijų erdves ir saugyklas. Buvo pagilinti rūšiai: požeminėje 3,5 tūkst. kv. metrų užimančioje dalyje įkurtos meno saugyklos ir techninės patalpos. Pirmame aukšte, stikliniame cokolyje, įrengta multifunkcinė erdvė, konferencijų salė, kavinė.

Išlaikyta senojo pastato struktūra: laiptinės, antrojo ir trečiojo aukštų ekspozicijų salės išliko tokių pat tūrių, su neužmaskuotais atraminiais elementais. Nebuvo užmūrytos pradiniam projekte sumanytos angos ekspozicijų sales skiriančiose sienose – tai sąlygiškai ap-

jungia atskirose salėse pristatomus, bet moderniosios dailės istorijoje persidengiančius laikotarpius. Pastato struktūra siūlo kolekciją išdėstyti chronologiškai, tai padės iš atskirų gabalėlių sudėlioti vientisą Lietuvos moderniosios dailės mozaiką.

Vertėtų atkreipti dėmesį, kad erdvė, į kurią patenka, vos įėję pro galerijos duris, yra su žemomis, sovietinio standarto lubomis, suskaidyta daugybės atraminių stulpų. Ji nėra jauki ir nenuteikia labai pakiliai, o tai rizikinga, ypač žinant, kaip greitai pajuntamas „muziejinis nuovargis“⁶. Ši erdvė bene labiausiai primena, kad pastatas yra sovietmečio paveldas.

Naujai pastatyta laikinųjų parodų salė užima daugiau kaip 1000 kv. metrų. Čia, kaip ir senajame pastate, panaudojamos laiptinių ir parodinių erdvių jungimo galimybės – prieš nusileisdami laiptais į laikinąją parodą, galime apžvelgti ją iš viršaus. Išpūdingi ir itin aktyvūs architektūriniai elementai – kūginiai, futuristinę estetiką primenantys stoglangiai išsklaido dienos šviesą po visą salės plotą. Langus galima iš dalies uždengti, jei eksponatams kenktų per stiprus apšvietimas. Erdvi, šviesi salė su ryškiomis detalėmis suprojektuota kaip kontrastas Baravyko estetikai. Pirmosios dvi parodos – jau atidarytoji „Spalvų ir garsų dialogai. M. K. Čiurlionio ir amžininkų kūryba“ ir po jos vyksianti „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1940–1975“ – turėtų pateisinti tokį sumanymą, nes estetiškai pabrėžiama, kad, apžiūrėję nuolatinę ekspoziciją ir susipažinę su Lietuvos daile, lankytojai galės šioje salėje pažvelgti į kitą – tarptautinį – kontekstą.

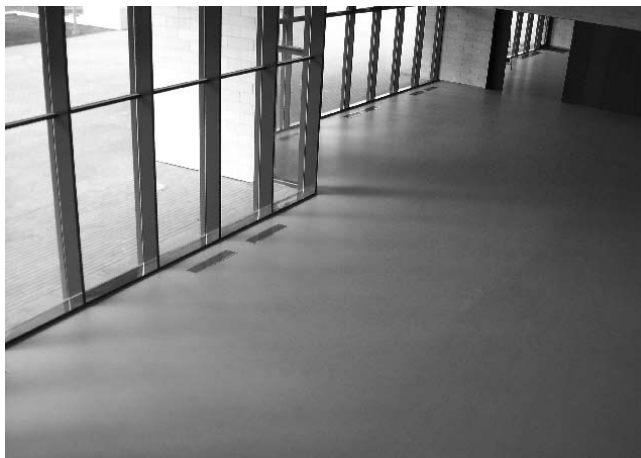
Dar vienas galerijos komplekso elementas, kontrastingas pagrindinių rūmų nuosaikiam funkcionalumui, – iš metalo konstrukcijų sumontuoti du pastatai-ekranai, kuriuose įsikurs galerijos administracija ir Šiuolaikinės dailės informacijos centras. Apvalūs langai plieno ir stiklo sienose primena akytą korį. Tai tarsi aliuzija į monitoriaus vaizdo taškus. Pastatų sienomis elektroniniame skyde „bėgs“ parodų ir renginių anonsai. Ant vieno pastato bėgančios eilutės bus matyti iš Konstitucijos prospekto, ant kito – nuo Neries krantinės. Naujieji pastatai estetiniu požiūriu labai praturtino ilgą laiką buvusį gana nykų vaizdą iš tuometinės Ukmer-

gės gatvės pusės. 6 laipsnių kampu pasvirę, 25 metrų ilgio, 15 metrų aukščio ir tik 3 metrų pločio statiniai estetiniu požiūriu yra pateisinami, tačiau vis tiek sunku suprasti, kodėl galerijos administracija ir kuratoriai pasmerkė save ir ateinančias kartas darbui „koridoriuose“ su nevarstomais langais?

Prie skubotų statybų ir skandalų dėl nuolatinio broko pripratę žurnalistai ieškojo priekabių ir baigtoje renovuoti galerijoje. Tačiau NDG direktorė Lolita Jablonskienė juos nuliūdino, paaiškinusi, kad tai vidutinės kokybės renovacija, atlikta turint vidutiniškas galimybes, taigi nėra nei lėšų švaistymo, nei netesybų, t.y. projekte numatytų, bet neįgyvendintų dalykų.

Ką Nacionalinės dailės galerijos pastato istorija ir renovacija sako apie dabartinės kultūros santykį su praeimi? Pabandysiu į tai pažvelgti traumatofilijos ir traumatofobijos aspektais, pasiskolinusi lenkų kuratoriaus Piotro Piotrowskio⁷ įdomų suskirstymą. Požiūris į paveldą, susijusį su neigytvais istorijos faktais, gali būti traumatofobiškas, kai bandoma atsikratyti traumos, neigiant praeitį, domintis tik dabartimi ir ateitimi, arba gali būti traumatofiliškas – tokiu atveju paveldas nėra paneigiamas, jis analizuojamas šiandienos perspektyvoje. Traumatofiliška pozicija yra svarbi, norint suprasti istorinę kultūros raidą, ji sustiprina ir kultūros tapatumą.

Piotrowskis teigia, kad šiuolaikinio meno muziejų bumas, pastarąjį dešimtmetį apėmęs Vakarų Europą, beveik nepalietė Rytų ir Vidurio Europos, kur plėtojama arši laisvosios rinkos ekonomika ir neoliberalūs politikai nėra linkę remti kultūrinių projektų. Apžvelgdamas stambiausius pastarojo meto postkomunistinių šalių moderniojo ir šiuolaikinio meno muziejus ar jų projektus, Piotrowskis pasirinko Bukarešto Nacionalinį šiuolaikinio meno muziejų (MNAC), atidarytą 2004 m., Talino meno muziejų KUMU, atidarytą 2006 m., Vilniaus Nacionalinę dailės galeriją (tada ji buvo dar neatidaryta) ir projektuojamą Varšuvos Moderniojo meno muziejų. Pasak kuratoriaus, labiausiai traumatofobiškas yra Bukarešto MNAC, o traumatofiliškiausias – Talino KUMU, Vilniaus galerija yra tarp jų, bet vis dėlto arčiau KUMU, o kokią vietą užims Var-

Nacionalinės dailės galerijos interjero fragmentai

šuvos MOMA, dar neturinti nei kolekcijos, nei pastato, būtų pats laikas apsispręsti.

Bukarešto MNAC įsikūrė Parlamento rūmuose, pradėtuose statyti dar Nicolae Ceausescu laikais – 1984 m., viename didžiausių administracijos pastatų pasaulyje. Jo statybos „surijo“ daugybę bankrutuojančios valstybės lėšų ir nušlavė nuo žemės paviršiaus didelę Bukarešto centro dalį. Daugeliui rumunų šis pastatas yra skaudžios socialistinės praeities, patirtų traumų simbolis. MNAC vykstančių parodų tikslas – panaikinti slogius prisiminimus, susijusius su šiuo pastatu, todėl dėmesys sutelktas į šiuolaikinį meną, į dabartį ir ateitį. Tuo šis muziejus, Piotrowskio manymu, ir yra traumatofobiškas.

Talino KUMU, įsikūręs naujame pastate už miesto, pasak Piotrowskio, yra traumatofiliškos pakraipos, nes Estijoje gyvavo ir nepriklausoma dailė, o socialistinis realizmas buvo suprantamas kaip primestas okupantų ir jam aršiai priešintis. Formuodami nuolatinę moderniosios dailės ekspoziciją, kuratoriai įtraukė į ją ir socrealizmo metodu sukurtų darbų. Tai sukėlė daug diskusijų, tačiau KUMU laikosi nuostatos, kad nei tuometinės nepriklausomos, nei šiuolaikinės dailės ypatumų negalėsime teisingai suprasti, nematydami šalia socialistinio realizmo kūrinių.

Piotrowskis teigė, kad Nacionalinės dailės galerijos Vilniuje kolekcija taip pat yra traumatofiliško pobūdžio, nes sudaryta ir iš nepriklausomos, ir iš oficialiosios dailės. Pridurčiau, kad siekdami parodyti kuo platesnius Lietuvos dailės istorijos kontekstus, galerijos kuratoriai neapsiribojo vertingiausiais pirmųjų lietuvių dailės parodų dalyvių, Kauno meno mokyklos, ARS grupės, tyliojo modernizmo, šiuolaikinio meno kūrėjų darbais. Galerijoje šalia jų išvysime ir XX a. pradžios, ir tarpukario Vilniaus, ir išeivijos dailininkų, ir net socrealistinius kūrinius. Pasak Lolitos Jablonskienės, nors salių erdvės suskirstytos laikinomis sienelėmis, bet socrealizmo dailei skirtos salės nuspręsta neskaidyti, pabrėžiant meno kūrinių suvokimui reikalingą erdvės vientisumą, kaip tai daroma ir šiuolaikinio meno salėje. Įdomu, kad galerijoje pristatomas ir lenkų okupuoto Vilniaus dailės paveldas. Taip praplečiamas okupacijos (traumos) analizės laukas.

Kitas traumatofiliškumo požymis – požiūris į pastatą, kuriame įsikūrė galerija. Kad Baravyko ir Vieliaus suprojektuoto Revoliucijos muziejaus erdvinė struktūra beveik nepakeista ir atsargiai pritaikyta moderniojo meno ekspozicijai, rodo šio projekto modernistinį universalumą ir tuo verta žavėtis. O kad renovuojant nebuvo suardyta „okupantų užsakyto“ pastato struktūra, rodo traumatofilišką galerijos kūrėjų poziciją. Nusprendę išmūryti naujas sienas, tiek statybininkai, tiek kuratoriai būtų palengvinę savo užduotį, gal net sukūrę įdomesnių erdvių, tačiau būtų sudarkę autorinį Baravyko ir Vieliaus kūrinių – vieną iš nedaugelio vėlyvojo sovietmečio muziejų architektūros pavyzdžių Lietuvoje.

Pastato renovacija praeities nepaneigė ir nepaslėpė. Naujos komplekso dalys sudaro kontrastą pagrindiniam pastatui ne nustelbdamos jį, bet papildydamos ir išryškindamos. Vadinasi, kūrybinis dialogas įmanomas ir su sovietiniu paveldu. ■

¹ Mieke Bal, *The Discourse of the Museum*, in: Reesa Greenberg, Bruce W. Ferguson, and Sandy Nairne, eds. *Thinking about Exhibitions*. London and New York: Routledge, 1996, pp. 201–218

² 1966 m. projekte kubų buvo dešimt, tad galutiniame projekte pirminė idėja buvo apkarpyta. Projektą galima pamatyti: Darius Linartas, *Sovietinio laikotarpio architektūros raidos apžvalga*, prieiga internete: http://www.tpa.vgtu.lt/upload/urban_zur/5_linartas_39-47_urbanistika%20ir%20arch_33_1_2009.pdf

³ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija nurodo, kad LSSR revoliucijos muziejus kaupė ir tyrė revoliucinio judėjimo nuo 1863 m., LKP veiklos, sovietinių partizanų kovų, pokario „klasių kovos“ ir kitų reiškinų istorijos medžiagą.

⁴ Rimantas Buivydas, Architektas Gediminas Baravykas: kūrybos pulsas, Vilnius: *Archiforma*, 2000, nr. 28.

⁵ Vaidas Petrusis, *Sovietmečio visuomeninių pastatų architektūra Lietuvoje: stilistinė raida ir sociokultūriniai kontekstai: daktaro disertacijos santrauka*, Vytauto Didžiojo universitetas, Architektūros ir konstrukcijų institutas, p. 32.

⁶ Friedrich Waidacher, *Bendrosios muzeologijos metmenys*, Vilnius: *Lietuvos nacionalinis muziejus*, 2007, p. 176.

⁷ Piotr Piotrowski, pranešimas *Between traumatophobia and traumaphilia. Museums in East-Central Europe after 1989* seminare su Claire Bishop “1968–1989”/Tania Bruguera “Consummated Revolution”, Varšuva, 2008-07-28–30.

NERIES KRANTINĖS ŽAIZDOS

Ivairiose Neries pakrantės vietose pastatytos trys skulptūros – Mindaugo Navako „Dviaukštis“, Roberto Antinio (jaun.) „Puskalnis“ ir Vlado Urbanavičiaus „Krantinės arka“ – sukėlė kaip niekad karštus ginčus, bet vis tiek susiformavo radikaliai neigiama visuomenės nuostata. Atrodo, skulptūrų pastatymo vietos tapo kraujuojančiomis Neries krantinės žaizdomis.

Didžioji visuomenės dalis šias skulptūras, ypač Vlado Urbanavičiaus, laiko „nemeniškomis“. „Krantinės arka“ buvo dar nebaigta statyti, o miestiečiai jau piktinosi, kad prie Neries dygsta surūdijęs vamzdis.

Nesigilindami į gryniosios estetikos sritį, galėtume sutikti su ministru pirmininku Andriumi Kubiliu, kad šios skulptūros sukėlė visais atžvilgiais vertingą diskusiją. Pabandykime, nieko nesmerkdami, pasiaiškinti, kiek šios skulptūros yra pavykusios estetiškai, vertinant jas įvairiais aspektais. Pavyzdžiui, iš Mindaugo Navako daugelis turbūt tikėjosi kokios nors grandiozinės skulptūros, tokios provokuojančios kaip jo „Vilniaus sąsiuviniai“. Bet autorius pasirinko „kameriškesnį“ variantą, be to, vargu ar miesto valdžia būtų leidusi tokį „įžūlų“ akibrokštą (beje, jis atrodytų, ko gero, net mažiau provokuojantis). O subtilus, bet kandus „dolmenas“, ironizuojantis tiek mūsų susigalvotos pagoniškos praeities ar priešingai – modernių „dangoraižių“ didybę, tiek sovietinių ir pseudotautinių herojų pompastiką, valdininkams nepasirodė toks nepriimtinas.

Vis dėlto, net ir atsižvelgiant į labai kontroversiškas interpretacijas, tenka pripažinti, kad šios skulptūros estetiškai yra vieni labiausiai vykusių kūrinių Vilniaus viešosiose erdvėse antrosios nepriklausomybės metais.

Audringa visuomenės reakcija į skulptūras išryškino paradoksalų dalyką – didžioji vilniečių dalis yra provinciali ir net reakcinga, o tai kardinaliai priešinga Vilniaus, kaip kultūriškai išprususio, atviro ir net kosmopolitiško miesto, įvaizdžiui. Keista, bet kartais atrodo, kad vadinamoji „provincija“ yra kur kas tolerantiškesnė ir įžvalgesnė.

Per skulptūrų pristatymą *Kultflux* platformoje Vladui Urbanavičiui užduotas klausimas „Ar jums pačiam jūsų skulptūra yra graži?“ puikiai iliustruoja pasipiktinusių žmonių mąstymą. Mindaugo Navako replika, kad šios skulptūros kalba ne apie *grožį* (t. y. ne apie paviršutinišką gražumą), bet apie *tiesą*, ko gero, dar labiau išryškina atotrūkį tarp rimtojo meno ir plačiosios visuomenės, tiksliau sakant – tarp skirtingų mąstymo paradigmos.

Pasak Vlado Urbanavičiaus ir Roberto Antinio, keisčiausia tai, kad net griežčiausi sovietinės santvarkos kritikai aršiai gina iš jos paveldėtas išraiškos priemones. Tai verčia susimąstyti, kad visuomenės pasipiktinimo, t. y. dėl skulptūrų kilusio konflikto, šaknys glūdi ne grožio, ne estetikos lygmenyje, bet psichikos gelmėse ir išduoda „neapibrėžtos būsenos“ baimę. Tiesa, daliai vyresniosios kartos žmonių neapibrėžta būsena siejasi su vienokiomis, o „naujesiems lietuviams“ – su visai kitokiomis fobijomis.

Sovietmečio žaizdos išoriškai galbūt ir apgydytos, užmaskuotos, pavyzdžiui, pašalinti beveik visi totalitarizmo paminklai, išskyrus per stebuklą dar neišmontuotas Žaliojo tilto skulptūras, bet psichologinės traumos toli gražu nėra įveiktos. Ir pasireiškia jos paradoksaliai, nes daugelis (iš)gyvenusių toje epochoje tam tikru atžvilgiu liko nuo jos priklausomi (gerai žinomas reiškinys, kai auka tampa psichologiškai priklausoma nuo prievartautojo).

Mindaugas NAVAKAS. *Dviaukštis*

Šią užmaskuotą priklausomybę rodo ir kaip grybai po lietaus dygstantys paminklai kunigaikščiams, ir butaforiniai Valdovų rūmai... Išgalvotus sovietinius herojus keičia vietiniai didžiavyriai, istorinės tiesos požiūriu dažniausiai taip pat išgalvoti. Taigi, iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad monumentų prasmė radikaliai keičiasi, bet jų forma ir ideologinis svoris perimami iš sovietmečio „ipaminklinimo“ tradicijos.

Sovietinę atributiką keičia ideologiškai abstraktesni ženklai, o stalininės ir chruščiovinės „neoklasikinės“ architektūros pompastiką – pseudoistorinis ir pseudo-tautinis patosas.

Estetikos požiūriu tarsi visiškai nekaltos, šiuolaikinio meno klasikai priskirtinos skulptūros prie Neries, net ir vietos atžvilgiu, atrodytų, niekam nekliūnančios (nebent šalia esančių „prabangių“, „prestižinių“ apartamentų savininkams, mat jie nesupranta, kad žinomo menininko skulptūra šios vietos vertę gali kada nors dar labiau padidinti), staiga tampa nepriimtinos, nes nepateikia hierarchiškai aiškių, ideologiškai sukramtytų ir suvirškintų tiesų. Todėl žiūrovai yra priversti mąstyti patys, o daugelis to jau ne(be)sugeba. Apžiūrinėjant tokią skulptūrą reikia stengtis suprasti ne tik, kas ji yra ir kodėl stovi būtent čia, bet ir koks yra pats vertintojas. Šis klausimas dažniausiai ypač nemalonus savimi patenkintam praeiviui, nes užgauna jo *ego*.

Ko gero, šių trijų skulptūrų esmė – pozityvus poveikis ne tik grožio (platesne prasme – estetikos), bet ir *demokratijos* suvokimui. Tai toks menas, kuris nesiekia ideologiškai užvaldyti ir sugniuždyti. Šių skulptūrų „žinia“ kur kas demokratiškesnė – ugdyti toleranciją, o svarbiausia – kūrybišką, ne prisitaikėlišką mąstymą.

Gali pasirodyti, neva kaltinu visuomenę už tai, kad ji pareiškė savo nuomonę. Nieko niekuo nekaltinu, turbūt niekas čia ir nėra kaltas. Manychiau, bet kokia visuomenės reakcija naudingesnė už abejingumą. Vadinasi, žmonės yra smalsūs, nori (beje ir deja, ne visada) žinoti, kas ir kodėl vyksta viešosiose erdvėse. Reikia tikėtis, kad tam tikri konfliktai ir diskusijos (šįsyk gal pernelyg karštos, net karingos) ne dar labiau pagilins prarają tarp dviejų mąstymo paradigmų, bet praplės interesų ratą, supratimą apie viešąsias miesto erdves. Žinoma, tai įvyks tada, kai aistros bent kiek aprims. Viliuosi, kad ši polemika padės susimąstyti ir apie tai, ar labai praturtėja miestas, kai viešąsias erdves okupuoja oficioziniai, užsakomieji, „iš viršaus“ nuleisti paminklai, butaforiniai rūmai. Ar jų santykis su grožiu ir su tiesa nėra problemiškas?

Į *Kultūros barų* klausimus apie naujasias skulptūras, su jomis susijusią polemiką ir Vilniaus viešąsias erdves sutiko atsakyti Vladas Urbanavičius ir Robertas Antinis (jaun.), o Mindaugas Navakas pareiškė neturįs ką pridurti.

Kęstutis Šapoka: *Nesinori eskaluoti jau ir taip spaudoje nuvalkiotos temos, bet Jūsų „Krantinės arka“ vis dar*

kursto visuomenės aistras. Ar pats galvojote apie tokio pobūdžio provokaciją, ar rūpėjo vien „meno“ arba formos klausimai?

Vladas Urbanavičius: Kai imuosi kokio nors projekto, apie tuos dalykus negalvoju, bent specialiai. Ieškau galimybių. Labai svarbu skulptūros dydis. Viešosios erdvės traukia, nes tai, ką darau kur nors savo kieme ar eksponuoju parodose, gali būti pavadinta savotišku pasirengimu įgyvendinti kūrinį kitu masteliu.

Mūsų miestas, jo viešosios erdvės labai saugomos ir tas saugojimas – kartais pakalbame su kolegomis – atrodo kiek liguistas. Dabar, kai projektas įgyvendintas, trys objektai jau stovi, tokia reakcija – lyg patvirtinimas, kad tas „saugojimas“ nėra iš piršto laužtas. „Saugojimas“, apsidraudimas būdingas ne tik institucijoms, paveldo organizacijoms, bet ir platesnei visuomenei. Darydamas „Krantinės arką“ negalvojau, kad skulptūra sulauks tiek dėmesio. Tai lyg ir staigmena.

Už „Sąramą“, pastatytą priešais Vilniaus geležinkelio stotį, gavote pagrindinį Lietuvos šiuolaikinės dailės pirmosios kvadrienalės (2005) prizą. Šis kūrinys artimas „Arkai“, nes irgi veržliai įsibrauna į urbanistinę erdvę. Ar „Sąrama“ sukėlė kokią nors visuomenės reakciją?

Mintyse ir ne mintyse vis vaikštau po Vilnių, senokai traukia išmėginti savo plastinę patirtį miesto aplinkoje, miesto masteliu. Bet miestas tokiems eksperimentams yra lyg ir uždrausta zona. „Sąramos“ priešistorė tokia: parašiau projektą ir gavau valstybinę stipendiją. Tame projekte suformulavau užduotį – provokuojanti skulptūra senamiestyje, nes senamiestis – jau suformuota vieta, neįsileidžianti intervencijų. Bet manau, kad tai išgalvota. Daug kas galėtų jame atsirasti, nebūtinai pastovūs dalykai, bet kokie nors laikini eksperimentai – tikrai.

„Sąrama“ turėjo finansinį pagrindą ir taip sutapo, kad buvo rengiama kvadrienalė, numatytos viešosios erdvės, kuriose galima rodyti meną – ir pačioje Geležinkelio stotyje, ir priešais stotį... Vyko minikonkursas, ir man ta vieta priešais stotį pasirodė įdomi. Svarsčiau: jei nesugalvosiu formalios priežasties įsitraukti į kokią nors platesnę reikšmę, negausiu leidimo skulptūrai, kad ir laikinai, statyti, nes ir miesto savivaldybė, ir paveldo departamentas budriai saugo viešąsias erdves. Su kvadrienalės paroda

pavyko eksponuoti viešumoje. Ir kuratorius buvo ne iš Lietuvos. Kvadrienalės biudžete buvo numatyta šiek tiek lėšų skulptūrai pastatyti.

Labai aršios reakcijos nebuvo, nes skulptūrą visi suprato kaip konkretaus renginio, parodos šurmulio dalį. Kvadrienalė mano skulptūrai tapo gera priedanga. Šiokio tokio murmėjimo būta, bet nepasitenkinimas nebuvo liejamas labai piktai. Galėjau pasiteisinti ir tuo laikinumu. Man buvo svarbi pati galimybė įsiskverbti į viešąją miesto erdvę. Buvo įdomu minimaliomis priemonėmis aktyviai veikti joje ir kad tas poveikis būtų maksimalus, kartu nepažeidžiant miesto, neužtvieriant kelių... Norėjosi kalbėtis su miestu. Statydamas „Sąramą“ įgijau svarbios patirties.

Žinoma, visada tikiesi, kad atsiras ir daugiau galimybių pabandyti. Tokia viltis dar ruseno, nes žinojau, kad artėja „Vilniaus – Europos kultūros sostinės“ metai. Visi tikėjomės, kad tais metais renginiai nebus tokie biurokratizuoti, taip liguistai prižiūrimi, kad galėsime laisviau eksperimentuoti.

Ar projektui Neries krantinėje buvo keliami kokie nors formalūs reikalavimai dėl kūrinių pobūdžio ar dydžio?

Idėją statyti skulptūras pasufleravo „Menas netikėtose erdvėse“. Dalyvavau viename iš šio projekto renginių – Konstitucijos prospekte, sename apirusiame „monolite“, kuriame sovietmečiu turėjo būti viešbutis, prikabinau balionų. Galima sakyti, nuo to viskas ir prasidėjo. VEKS atstovai pasiūlė patiems projektų dalyviams ieškoti viešųjų erdvių ir priežasčių jose ką nors parodyti. Neries krantinė ir pati upė pasirinkta neatsitiktinai. Tai labai gyva ir kartu užmiršta erdvė, be to, ji jau suformuota. Kur nors mieste pastatyti kokią nors objektą, nesvarbu, laikiną ar ne, sudėtinga dėl komunikacijų, požeminių tinklų. Krantinė yra svarbi miestui vieta, nors seniai tvarkyta, yrant, bet viskas čia jau nusistovėję, nėra komunikacijų – nereikia jokio papildomo darbo. Labai tinkama vieta skulptūrai – geras matomumas, pėsčiųjų zona.

Menotyrininkė Elona Lubytė, kuravusi panašų projektą, kai Nerimi „plaukiojo“ Navako sukurta didžiulė gulgė, Mazūro „Laivas/augalas“, sudėliojo aiškesnę koncepciją ir atsirado skulptūrų Neries krantinėje idėja.

Vladas URBANAVIČIUS. *Krantinės arka*

Buvo atrinkti penki projektai ir padalyti į dvi dalis – pernai turėjo būti pastatytos trys skulptūros [Roberto Antinio „Puskalnis“, Mindaugo Navako „Dviaukštis“ ir Vlado Urbanavičiaus „Krantinės arka“ – K.Š.], o šiais – kitos dvi [Petro Mazūro ir Gedimino Akstino – K.Š.]. Bet prasidėjo krizė, atsirado kitų kliuvinių... Pernai viso to dar neįjautėme.

Per skulptūrų pristatymą Kultflux platformoje kažkas paklausė, ar Jums pačiam „graži“ ta skulptūra. Ar šiam kūriniui svarbi grožio kategorija? Kaip apibūdintumėte estetinę „Arkos“ funkciją?

Vilniaus urbanistinė erdvė yra unikali, labai plastiška ir norisi joje dalyvauti. Kūrinio formą, galima sakyti, išprovokavo upės krantinė. „Krantinės arka“ – vamzdis turi formalią priežastį ir skulptūrai labai reikalingas miesto fonas. Per skulptūrų pristatymą irgi kilo diskusija, kad kūrinys „negrąžus“. Mano kolega Mindaugas Navakas teisingas, sakydamas, kad mene svarbiausia ne „grožis“, bet „teisybė“. Man yra gražu tai, kas yra teisinga, kas gimsta natūraliai ir turi gyvenimiškąją priežastį. Pavyzdžiui, natūralus geležies būvis – rūdyti. O tai, kas sumeluota, neišgyventa, gal ir gali paviršutiniškai atrodyti tariai gražiai, blizgėti, bet man asmeniškai tai nėra gražu, nes neteisinga. Be to, laikas daug ką pasako. Kad paaiškėtų, ar koks nors reiškinys, kūrinys yra

teisingas, tikras, reikia laiko. Jis išgrynina ir atveria.

Žinoma, jau tada, kai bandėme gauti leidimus, o ta procedūra buvo vilkinama, nujautėme būsimą visuomenės reakciją. Savivaldybės tarybos svarstymuose jau ryškėjo tendencingas požiūris. Kita vertus, visada lauki gyvo kontakto. Ir pats sau turi daug ką išsiaiškinti.

Apskritai daug dalykų, vykstančių gyvenime ir mene, provokuoja. Į netikėtą, provokujančias parodas vaikštau ne vieną kartą. Reikia laiko, kad gerai įsižiūrėtum. Įspūdžiai keičiasi ir ne visada būna viskas iš karto aišku.

Ne visada viską iš karto priimu, būna, kad kūriniai atsisiskleidžia vėliau. Nebūtinai šitai taikau ir savo skulptūrai.

Šiaip visa tai yra įdomi patirtis, tik nustebau, kad taip greitai sureaguota – vos ne skulptūros pastatymo rytą jau buvo pareikšta kategoriška ir „aiški“ nuomonė. Tai šiek tiek stebina.

Kaip apskritai vertinate Vilniaus viešųjų erdvių formavimą, naujuosius paminklus?

Kai buvo statomas paminklas Gediminui, archeologai iškasė didžiulę duobę tyrimams. Buvo atkastas vos ne Vilniaus pradžios grindinys. Šitie dalykai, senieji klodai – tikrai įspūdingi. Tas grindinys galėjo tapti pačiu geriausiu paminklu Gediminui. Visą reikėjo įrengti taip, kad žmonės galėtų ten patekti ir pasižiūrėti. Būtų buvusi rimta pretenzija į istorinį atminimą, bet viską ir vėl palaidojo, o ant viršaus pastatė banalią skulptūrą. Manau, archeologinės atodangos kai kur galėtų būti paliktos – jos taptų prasmingais gyvosios istorijos paminklais.

Visos diskusijos, reakcija į „Krantinės arką“, sakyčiau, nedaug nutolo nuo sovietmečio dvasios. Nors nebeįjaučiame spaudimo, bet tik tam tikrose ribose. Parodinis gyvenimas, dalyvavimas projektuose užsienyje tikrai

yra laisvi, bet mūsų viešosios erdvės, kaip minėjau, „saugomos“. Paminklų statymas anksčiau buvo ideologizuotas, bet iš esmės nelabai kas tepasikeitė, nes paminklai statomi beveik tokie patys kaip sovietiniais laikais. Vienas iš tokių pavyzdžių – paminklas generolui Žemaičiui. Jei nežinočiau, kam jis pastatytas, pamanyčiau, kad likęs iš anų laikų – socrealizmo stilius, patosas, išgalvotas heroizmas, kuris nekvėpuoja tiesa.

Dėkoju už pokalbį.

Kęstutis Šapoka: *Minėjote, kad skulptūra „Puskalnis“ yra kontekstuali. Ar tikėjotės, kad Jūsų ir kitos skulptūros taps tokios daugiaprasmės, kokiomis jas pavertė keletą mėnesių trukęs tulžingas puolimas spaudoje, ypač internete?*

Robertas Antinis: Kūrinys turtėja, atsidūręs savo vietoje ir bėgant laikui. Aplink jį vyksta pokyčiai, jis apauga man nežinomais sluoksniais, tampančiais istorija. Įvairios apnašos kartais stumteli kūrinį nenuspėjama kryptimi, nepaisant mano užsibrėžtų siekių. Tas gyvas tingumas – man nepavaldi vertybė.

Nesekiau visų nuomonių apie šią mano skulptūrą, bet atsitiktinai išgirdau vienos seimūnės kalbą radijo laidoje. Ji lygino „Puskalnį“ su jos pamatytu kažkokiu kaime (rungtyniaujančių su „Puskalniu“ savo vertingumu). Nemačiau aš to kaimiško kupsto, neabejoju, kad jis ypatingas, tačiau rimtai apsvačia neišsemiamas kupstų galimybes ir įvairovę, slypinčią tiek juose, tiek apie juos. Taigi šalia mano kupsto išaugo dar vienas – seimūnės (bus jų ir daugiau).

Prisimenu vieną praeivį, senyvą inteligentą. Žiūrėdamas į dar nebaigto „Puskalnio“ metalines konstrukcijas, stebėdamas, kaip darbininkai užpila jas žeme, mis, pagyrė: „Gerai, kad šią skulptūrą konservuojate, užpilate.“ (Jis nežinojo, kad taip numatyta projekte.) Darbininkams ir tam praeiviui juokais pasakiau: „Liks bent pusė „Puskalnio“ neužkasto, pakibusio virš krantinės, nematomo, bet gal esmingesnio.“ (Tačiau ne visi nutuokia apie puskalnių antrapuses.)

Robertas ANTINIS (jaun.). Puskalnis

Kęstučio Šapokos nuotr.

Viename interviu (knygoje „72 dailininkai apie dailę“) minėjote, kad skulptūra galės būti „lipdoma“ per atstumą. Galbūt ginčai, užvirę dėl skulptūrų prie Neries, tapo savotišku žiūrovų lipdymu per atstumą, kitaip tariant, per skulptūras? Gal tai sukėlė Jums naujų kūrybinių minčių?

Pravartu patekti pas nepažįstamąjį – pabūti „šalia“, „tarp“ ar „už“. Suvokti atstumą tarp „kintancio“ ir „nemamo“, „nepaliečiamo“ ir „nematomo“. Įlįsti tarp skulptoriaus smiliaus ir molio gabalo. Man priimtinas pasaulis su minkančiaisiais ir minkomaisiais. Jungtys vyksta švelniai ir šiurkščiai – žinant ir nesuvokiant. Kūrėjui kuriant kūrinį, kūriniui – kūrėją. Žiūrovas, tampantis bendraautoriumi, – tai irgi viena iš grandžių, o kūrinys yra tarpininkas.

Dabar, atsidūręs prie „Puskalnio“, žiūriu pro jo ažūrus į kitą upės krantą (atstumas tarp upės krantų man atrodo šiek tiek pakitęs). Vaikštau viena ir kita upės krantine, stebiu, kaip „Puskalnis“ įsilieja į kintančias erdves. Gretinu jį su praeiviais, matau, kaip jis keičiasi dieną ir naktį. Pastebiu jo šešėlį, krintantį į upę. Žiūrėju „Puskalnio“ ažūrų įrėmintus dangaus lopinėlius. Galvoju, kaip „Puskalnis“ keisis žiemą ir vėl sužaliuo-

siantį pavasarį. Stengiuosi išvelgti įvairias suvokėjo galimybes: einant, stabtelėjus krantinėje, gatvėje, stovint ant tilto. Ir spėju, kad praeiviai pamatys tai, ko aš dar nežinau.

Apaugti papildomomis prasmėmis – kiekvieno kūrinio likimas. Galbūt tos vulgarios prasmės, atmieštos kalčinimais dėl provokacijų ir pinigų iššvaistymo ilgainiui (jei, žinoma, skulptūros nebus demontuotos) nubyrės ir liks tik tos, kurias į „Puskalnį“ sudėjote Jūs?

Vertinu naujas prasmes, nepavaldžias man (gal ir visai man nežinomas). Galimybę kūriniui gyvuoti, būti savarankiškam. Patys kūriniai – tik įrankiai, norodos suvokėjui.

Mindaugo Navako ir Vlado Urbanavičiaus skulptūrose galima įžiūrėti šiek tiek subtilios ironijos. Ar į savo „Puskalnį“ jos irgi įliėjote?

Pats objektas – nelaukta jo situacija (ar įsiterpimas) – kartais tampa nepasirengusio žiūrovo ironizavimu. Ironija slypi tarp medaus „laižytojo“ ir medaus „rijiko“. Pasirinkime, įvairovėje. Čia dalyvauja ir bitininkas, ir medaus mėgėjas. Skonis priklauso nuo jų abiejų. (Net ir neturinčiam liežuviui neatimta teisė smaguriauti.)

Jūsų sukurtas paminklas Kaune Romo Kalantos aukos vietai įamžinti yra vienas originaliausių ir sėkmingiausių skulptūros viešojoje erdvėje pavyzdžių mūsų šalyje. Tačiau plačioji visuomenė laikosi priešingos nuomonės. Kokia buvo reakcija į šį kūrinį?

Kiekvieną kuriamą objektą derinu su konkrečia situacija. Jį sieju (arba supriešinu) su konkrečia aplinka (statau, guldau, kabinu, atremiu). Kartais ir mažiau pavykęs kūrinys sugeba įaugti į aplinką ir miestiečiams iškart tampa savas. Būna, kad išsikovoja sau vietą bėgant laikui. (Dalis visuomenės visada prieštarauja, kol laikas nulemia stabilesnę objekto būtį.) Miestiečiai laikosi savo išankstinės sampratos. Tačiau jaunesni ir intelektualeresni, net jei naujas kūrinys ir neatitinka jų nuostatų, ilgainiui sugeba pakeisti savo požiūrį ir randa kontaktą su dar negirdėta objekto kalba.

Paradoksalu, tačiau tais atvejais, kai kūrinys paliekama vietos pačiam žiūrovui, jis tarytum sutrinka. Reikalauja (iš skulptoriaus) to, kas skiriama (dovano-

jama) jam (suvokėjui). „Aukos lauke“ norėjau būti tik tarpininkas tarp įvykio ir praeivių. Bet kai kurie pasigedo konkretumo – pageidavo vertikalios iliustratyvinio ženklo. Tai mąstymas, būdingas tiems laikams, kai pagrindinė vertybė buvo deklaratyvumas. (Įdomu, kai sovietmečio kritikai ima aršiai ginti atgyvenusią to meto išraiškos priemonę.) Prisimenu „Aukos lauko“ atidarymą. Daugelis jautėsi sutrikę, klausinėjo: „O kur pati skulptūra?“ Nesuvokdami, kad ji yra (slypi) juose pačiuose, kad iš lėto jie tampa jos bendraautorais.

Kaip vertinate savo kolegų – Vlado Urbanavičiaus ir Mindaugo Navako – kūrinius šalia Neries?

Iš pradžių pamačiau vamzdžio piešinį. Mėginau nuspėti, svarsčiau, kuo jis taps. Žinojau – Vladas ramus žmogus, lakoniškas kūryboje. Buvo įdomu, kaip jo mintys susilies su miestu.

Kai sumontavo darbą, nekantraudamas nuskubėjau į krantinę. Įvyko staigmena – piešinys tapo gyvastimi. Piešinio užuomina jau kaip realybė nuvingiavo upės link. Santūrus veiksmas, didingai kalbantis, be tuščiažodžiavimo. Dingtelėjo mintis apie kūrėjo galią ir kūrinio poveikumą. Ženklas susiliejo su miestu. Vladas pavertė vamzdį meniniu įvykiu ir netikėtu iššūkiu.

Prisiminiau stebukladarį, kuriuo vieni tikėjo, kiti ne. Aš prisijungiu prie tikinčiųjų, prie tų, kurie gali patikėti stebuklu, sukurtu menininko, ir man visai nesvarbu, koku būdu jis tai padarė.

Vis galynėjasi, įveikia, nustebina tvirtuolis Mindaugas Navakas. Žiūriu į „Dviaukštį“, atsідūrusį medžių ir architektūros apsuptyje, – puošnu, turtinga, pakylėta (jis ir galynėjasi, ir susilieja su aplinka, pasidavusia Mindaugo kūrinio sugestijai). Skulptorius – dar kartą nugalėtojas, praplėtęs erdvę, jis įsileidžia praeivius į savo „Dviaukštį“ ir pasakoja apie save, apie miestą. Tarsi dosnus šeimininkas priima svečius. Jei svečias jautrus ir atviras, jo laukia atlygis – galimybė pamatyti „Dviaukštyje“ dar vieną aukštą ir pasižvalgyti po skulptoriaus sutvertą pasaulį. Paviešėjęs visuose aukštuose, suvokiau, kad „Dviaukštis“ yra „Abipusis“ (tos pusės turi retą savybę susiliesti į vieną).

Ačiū už pokalbį.

■

Lietuvos rusų dramos teatras
Aleksandr Gribojedov.
„Vargas dėl proto“
Režisierius – Jonas Vaitkus,
scenografė, kostiumų dailininkė –
Medilė Šiaulytė,
Kompozitorius Arvydas Malcys
Premjera 2009 m. balandžio 24 d.

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

KONSERVATYVUMO RADIKALUMAS

Rusų dramos teatre statydamas Aleksandro Gribojedovo „Vargą dėl proto“ režisierius Jonas Vaitkus daug dėmesio skyrė ne tik dramaturgijai, bet ir ją nulėmusiai dvasinei kultūrai, socialiniam ir politiniam kontekstui.

Spektaklis buvo kuriamas su režisieriui beveik nepažįstama trupe naujoje erdvėje. Tačiau šis eksperimentas savo apimtimi, veiksmingumu, personažų charakteriais tapo rimta teatrine naujiena.

Pasak rusų literatūros kritikų, Gribojedovas „retušavo Rusijos nuodėmes ir jos grožį pavertė jos nuosavybe“¹. Spektaklio kūrėjai, neatmesdami pjesės „tautiškumo“, ją išlaisvino, ir ji suskambėjo universaliai.

Statydamas klasiką Vaitkus stengiasi atskleisti teksto, ypač poetinio, grožį, todėl beveik nekupiūruoja net ir ilgiausių monologų, atsisako režisūros vingrybių, kad tik tekstas būtų išgirstas. Šiandien, kai dramos teatrus baigia užkariauti abstrakti spektaklio kalba, Vaitkų galima laikyti konservatyviu režisieriumi, nes dramaturgo žodžio jis nepaverčia vien surežisuotu simboliu ar metafora, taupant spektaklio fizinį laiką, kai kurios scenos tiesiog paliekamos literatūrinėmis.

Režisierius, tarytum niekur neskubėdamas, įkaitina tekstą, kad priartėtų prie jam būdingo režisūrinio braižo: tarp banguojančios kūrinio tekstūros aktoriai tampa ryškiausiais temų ir prasmių nešėjais. „Vargas dėl proto“ – irgi ryškus *aktorinis* spektaklis viso lietuvių teatro kontekste.

Spektaklyje vaidina dvidešimt šeši aktoriai ir jis tapo trupės pajėgumo lakmusu. Čia išsiskleidė ne vienas

dar „neišnaudotas“ aktorius. Spektaklis tapo polifoninis, nes aktorių ansamblis kvėpuoja drąsiai, kartais net parodo agresyvią įsiaudrinusios visuomenės jėgą. Toks aktorių susiklausymas pastaruoju metu apskritai retas teatre. Skirtingi balsai tampa vienu garsu, viena tema, viena partija. Iš to atsiranda kūrinio muzikalumas, kuris išprovokuoja ypatingą plastiką – choreografija čia ne atskira spektaklio dalis, bet minties, žodžio, balso tęsinys. Personažai tampa čiulbančiais, ulbančiais, krypuojančiais paukščiais, vabalais, gyviais, kurių šurmuly sūkurią plastinį, garsinį ir vaizdinį spektaklio piešinį. Gražiai besiliejančys tekstai antroje dalyje perauga į dainuojamų rečitatyvų ar šokio spektaklį. Ypač svarbūs tampa personažų kostiumai. Toks apskritai yra Vaitkaus teatras, taip jis mato visumą – paryškina individualybes, bet jų esmė nesikeičia – individai yra unifikuoti. Niekas nepasikeitė nuo pjesės parašymo laikų – žmonės yra tokie patys. Vaitkus netiki pasaulio atpirkimu. Jis tik diagnozuoja, kad išnaikinti visuomenės parazitus taip pat utopiška kaip ir tarakonus. Režisieriui svarbu parodyti žiūrovams, kas vyksta iš tikrųjų.

Gribojedovas šią pjesę pradėjo rašyti, paveiktas sapno, kurį susapnavo Persijoje². Vaitkus, sapnams skiriantis ypač daug dėmesio, „Vargą dėl proto“ irgi pradeda sapnu. Tačiau netrukus paaiškėja, kad sapnas realesnis už tikrovę. Ribą tarp jų režisierius tiesiog panaikina, ir daro tai jau, kelintame spektaklyje (ryškiausias pavyzdys – Fiodoro Dostojevskio „Demonai. Nelabieji. Apsėstieji. Kipšai“, 2005). Nors „Vargas dėl proto“ laikomas socialine politine satyra („Politikos pozicija“, – taip šį kūrinį apibū-

Vargas dėl proto. Režisierius – Jonas VAITKUS.

Čiackis – Valentinas NOVOPOLSKIS

dino George'as Gordonas Byronas), žvelgiant šių dienų akimis, tai greičiau psichologinė komedija, skirta kovai su biurokratais. Čia ir yra pagrindinė pjesės šiuolaikiškumo korta. Todėl idėjinis spektaklio sluoksnis ne tik dygus, ryškus, akivaizdus, bet ir aktualus, o spektaklio protagonistas Čiackis (Valentinas Novopolskis) kapituliuoja prieš savo jausmus – niekur neišvyksta ir lieka su Sofija (Aleksandra Metalnikova). Nuo politinio skepticizmo Vaitkus pereina prie politinio realizmo, šiek tiek koreguoja siužetą ir personažų metamorfozės tampa pagrindiniu spektaklio varikliu. Pagrindinių herojų išgyvenimų atomazga finale yra netikėta, nes šią retai statomą Gribojedovo pjesę daug kas vertino už optimizmą, tai ypač pabrėždavo dekabristai. Ši pjesė lengvai pasiduoda ir pilietiniam patosui, bet Vaitkus šių akcentų atsisako. Tai nulemia ne vien režisieriaus pozicija, bet ir Čiackio vaidmuo. Mąstantis, savo personažą puikiai perpratęs Valentinas Novopolskis padeda Vaitkui pagrįsti tokį netikėtą finalą. Spektaklis tuo ir ypatingas, kad režisierius leido atskiras scenas užbaigti patiems aktoriams. Todėl klasikinis, poetinis, sudėtingas tekstas skamba šiuolaikiškai, neatrodo archajiškas, tolimas, antikvarinis.

Aleksandras Puškinas laiške Piotru Viazemskiui rašė: „Skačiau aš Čiackį – daug proto ir juoko eilėse, bet visa komedija neturi nei plano, nei pagrindinės linijos, nei tiesos. Čiackis nėra protingas žmogus, bet Gri-

bojedovas – labai protingas.“³ O kritikai, rašydami net apie garsaus XIX a. rusų aktorius Michailo Ščepkino vaidybą, pabrėžė, kad jis „nesuprato savo vaidmens“⁴. Novopolskio Čiackis, bandydamas atsilaikyti prieš paskalas ir gandus, atsistoja ant rankų, lengvai tarsi akrobatas nueina prie scenos portalo ir ilgai stebi gandonesių panoptikumą stovėdamas ant galvos.

Vaitkus kūrinį perskaitė savaip ir rado atsakymą, kodėl Čiackis niekur neišvažiuoja, o lieka atgailaujančios Sofijos glėbyje. Vaitkui nesvarbu, koks Čiackio protas. Jis palieka atvirą finalą ne sprenddamas kryžiažodį, o teigdamas, kad mąstantys žmonės yra atsidūrę aklavietėje. „Aukštuomenė“ taip išsiėlo, kad pavienio žmogaus sprendimų ne tik nepaisoma, bet jie tiesiog neįmanomi.

Vaitkaus ir Novopolskio Čiackis – baironiškai romantiškas žmogus. Spektaklį jis tarytum perskelia į dvi dalis: liaudiškai realistinę ir romantinę. Realistinė forma išryškina socialines, politines kūrinio temas, šiuolaikiškumą ir istoriją. Pasaulėžiūros akcentai Vaitkui neįdomūs, Čiackį jis pavertė šiuolaikiniu žmogumi, kuris daugiau stebi, negu veikia. Ir ši asmens drama spektaklyje tampa visuotine. Tai ne tik individo ir aplinkos – tiek visuomenės, tiek miesto (beje, Gribojedovo pjesėje vaizduojama Maskva dar nebuvo Rusijos sostinė) – kontrastas, bet ir inertiškos sąmonės susidūrimas su naujoviškai mąstančiu žmogumi. Šios dvi skirtingos žmonių „veislės“ visais laikais yra nesutaikomos varžovės. Vaitkus nedaro komedijos iš to, kad išsigimęs, įtarus, gandy, apkalbų ir auklėjimo dogmų pritvinkęs miestas (visuomenė) dviasiškai sugadino Sofiją. Jos tėvas Famusovas – ryškus naujo įtakingo socialinio sluoksnio atstovas. Spektaklyje jiedu yra ne tik dviejų skirtingų kartų, bet ir visiškai skirtingų pasaulėjautų atstovai. Gribojedovas trečiajame veiksmė ypač pabrėžia šių dviejų pasaulių susidūrimą. Spektaklyje vyksta ne tik puota Famusovo namuose, bet ir spektaklio „puota“: Vaitkaus režisūrinis realizmas čia toks ryškus, kad visi sceniniai komponentai (scenovaizdis, kostiumai, muzika, apšvietimas) atsiduria tik teatre įmanomoje metaforiškoje ir veiksmingoje erdvėje. Vaitkus šio spektaklio „karuselę“ įsuka lėtai, bet ji netrūkčioja, kaip kartais pasitaiko šio režisieriaus

kūryboje. Jis tai daro, kad nesužalotų Gribojedovo pjesės antiveiksminio klando, nesuardytų psichologinio personažų lauko. Visi sprendimai yra pagrįsti, atitinka dramaturgo nurodytas potekstes. Tai ne atsitiktiniai žaidimai, į kuriuos leidžiasi atraktyvų teatrą kuriantys režisieriai, drąsiai toldami nuo kūrinio. Puotos metu priešprieša tarp „rūdijančios“ visuomenės ir demokratiškai nusiteikusio individo pasiekia aukščiausią įtampą. Spektaklio kulminacija nejuokinga, greičiau dramatiška, net tragiška.

„Trečiaeilius veidus“ puikiai suvaidino visas teatro kolektyvas. Net nedidukai vaidmenys pulsuoja gyvybe ir iškart įsimena (kaip antai Dukra, puikiai suvaidinta Nijolės Kazlauskaitės). Ypač faktūriški Kunigaikščiai Tugouchovskiai (Liuda Gnatenko ir Dmitrijus Deniukas), Grafienė močiutė (Inga Maškarina).

Skalozubas (Vladimiras Serovas) spektaklyje charakterizuoja pragmatišką kariškio idiotizmą – pakeltu tonu žarstomos tuščios frazės, lėkšti juokeliai skirti asmeninei karjerai sutvirtinti. Kaip sakė Gribojedovas, „vienam sveikai mąstančiam žmogui tenka 25 kvailiai“. Kas gali paaiškinti, kodėl, pavyzdžiui, Sofija iki pat atomazgos myli kvailį, o ne tą, kuris protingas?

Šiam spektakliui būtina partnerystė, antraip atsirastų monologinės properšos. Taip neatsitinka, nes aktoriai neleidžia sau saviveiklos, o jos daugėja lietuvių teatre, vis labiau pataikaujančiame žiūrovams. Viena vertus, gerai, kad aktoriai neleidžia sau per daug improvizuoti, antra vertus, jie tarsi bijo praplėsti vaidmenų rėmus. Toks yra geros aktorės Aleksandros Metalnikovos sukurta Sofijos vaidmuo, tik norisi, kad ji elgtųsi drąsiau. Viačeslavo Lukjanovo Molčialinas per daug tylus, o išdavystės scenoje kalba taip tyliai, kad ji beveik prapuola. Kai Čiackis sako Sofijai: „Greičiau, nualpkite!“ (kaip ji nualpo sužinojusi, kad Molčialinas nukrito nuo arklio), pritrūksta šmaikštumo, nors pjesėje jo yra su kaupu, ypač paskutinėje Molčialino scenoje su Lizanka (Anžela Bizunovič). Tarnaitės Lizankos paveikslas įtaigus, tačiau kai kuriose, ypač pirmosiose, scenose aktorei pritrūksta balso jėgos. Vienas ryškiausių spektaklio akcentų yra Aleksandro Agarkovo Famosovas. Aktorius puikiai valdo balsą, ir tai jam padėjo sukurti vie-

ną sudėtingiausių spektaklio vaidmenų. Jis triumfuoja kartu su savo „proginiais didikais“ ir „svečiais iš kaimo“, išdidžiai kuria „tobulumo“ aureolę, kol viskas ima ir subliūkšta. Šuoliai nuo patoso prie sarkazmo kaip tik ir kuria spektaklio dramaturgiją.

Natalija (Jevgenija Rusakova) ir Platonas (Vladimiras Dorondovas) – miesčionių porėlė, kuriai vienas vargas (ne veltui Gribojedovas pavadino juos Goričiais) dėl sąnarių.

Zagoreckis (Eduardas Murašovas) – mielas žilas gribojedoviškas senukas. Kai jo klausia: „Ar žinai, kad Čiackis iš proto išsikraustė?“ Zagoreckis atsako: „Taip, atsimenu, sakė.“ Jį galima vadinti spektaklio „atmosfera“, komišku visuomenės veidrodžiu. O Vladimiras Jefremovas (Repetilovas) – viso spektaklio pažiba. Aktoriui nereikia rėkti, jo intonacijos nepaprastai išraiškingos, jis tiki tuo, ką sako, ir tuo gyvena.

Gribojedovo pjesėje scenos keičiasi, nesukurdamos visumos efekto. Tačiau „Vargas dėl proto“ tampa patrauklus ir sceniškas, nes Vaitkus išryškina Gribojedovo satyrą, kurioje apstu keistenybių ir kaprių. Satyriški personažai atspindi ne tik įpročius, bet ir buitį. Įsižiūrėjęs į kiekvieną personažą, pripažinti, kad tai tikri gyvenimo originalai. Todėl šiame spektaklyje juokas kyla visai netikėtose vietose ir dažnam skirtingu metu. Visi Maskvos „parketinio gyvenimo“ sluoksniai (aukštuomenė) spektaklyje turi savo atstovus, gyvus, tarsi iš akies luptus. Tai nepaslanki, bet išraiškinga, ryški, tapybiška panorama, kuriai gyvybės suteikia ir Medilės Šiaulytės ištapyti kostiumai. Gribojedovą galima traktuoti ir buitiškai, tačiau dailininkė, pasitelkdama detales, charakterizuoja ne buitį, bet individus. Centre – sodo pavėsinė, skirta intymiems susitikimams. Šiaulytės scenovaizdis suardo įprastą Rusų dramos teatro erdvę – avanscena pažeminta, priartinta prie žiūrovų, joje vyksta subtiliausi personažų atsivėrimai, atsiskleidžia jų ydos, įpročiai ir papročiai. Atsiranda tiltas tarp scenos ir žiūrovų salės. Režisierius tai išnaudoja, paversdamas Čiackį ne tik literatūriniu herojumi, bet ir realiu veiksmo stebėtoju, jo vertintoju. Susijaudinusi liudytoju, bet ne teisėju. Čiackis sėdi pirmoje eilėje arba stebi „aukštuomenę“, prisiglaudęs

„Vargas dėl proto“. Režisierius – Jonas VAITKUS. Spektaklio scena
D. Matviejevo nuotr.

prie žiūrovų salės sienos, ir tai rodo, kad sąlygiškumas čia yra tik tariamas. Režisierius, padedamas dailininkės, kuria griežtą meninį lauką ir kartu griaua visas sienas. Aplink monumentalią pavėsinę sukiojasi nerimstancios sielos, o vaizdo projekcijoje tarp plikų medžių skraidantys paukščiai sukuria niūrų, grėsmingą foną.

Paprastumas, dorumas ir dvasinis aristokratizmas įkūnytas Čiackio išvaizdoje. Jis ir Sofija išsiskiria iš kitų personažų, kurių dauguma primena vabalus, drugelius, vikšrus. Juos charakterizuoja ne tik kostiumai, ištapyti rankomis, bet ir audinių faktūros, pabrėžiančios personažo specifiškumą.

„Vargas dėl proto“ – tai spektaklis, kuriame judesys yra ne papildoma priemonė veiksmui pagyventi, bet viena iš pagrindinių vaidmens kūrimo priemonių. Choreografė Ina Petrakova, ryškiausius darbus sukūrusi Laimos Adomaitienės jaunimo studijoje „Aglija“, su Vaitkumi sukūrė spektaklį spektaklyje, siekdami atskleisti tuos aktorius, kurie yra įdomūs, bet dažniausiai beveik nematomi. Choreografija tapo jungiamuoju spektaklio sandu, dažnai akcentuodama ir logines prasmes. Pavyzdžiui, iki pasirodant Čiackiui, aukštuomenė šoka nelyginant baletą. Į tokią aplinką papuolusiam Čiackiui nereikia ypatingai stengtis, kad žiūrovai pajustų jo išskirtinumą. Kai Čiackis sėdi tarp žiūrovų, o judantys, kretantys miesčionys gąsliai stebėjasi į jį, pajuntame jo autsaiderybę. Spektaklio

choreografinės kompozicijos turtingos, dėliojamos įvairiais planais – net už peršviečiamos uždangos aktyviai juda šešėliai. Jos tiksliai nusako žmonių nesuskalbėjamą. Choreografiška ir scena, kurioje supinama vyrų, persekiojančių moterį, grandinė: erotiškais judesiais jie bando prisiglausti prie savo „aukos“.

Vaitkus išnaudoja ir aktorių mimiką: Valentinas Krulikovskis Petrušką kuria vien plastika ir grimasomis, kurios pasako daugiau, negu kai kurių personažų beriami žodžiai.

Kompozitorių Arvydą Malcį laikyčiau šio teatrinio sezono atradimu. Kiek balsų – tiek muzikos, ir, svarbiausia, ji parašyta tarytum užsakius pačiam Gribojedovui, kuris dar pirmoje remarkoje rašo: „Girdėti fortepijono ir fleitos garsai.“ Fleitos temą jis skiria Čiackiui, ji skamba tuomet, kai jis kalba. Bet Malcio muzikinė dramaturgija tokia aktyvi, kad padeda sukurti visus ir visokius personažus. Pavyzdžiui, švepluojanti Grafienės anūkė (Julija Krutko) laksto po sceną kaip cypianti nata, tarytum ją gaudytų muzikinis motyvas. Malcys jaučia ne tik personažų charakterius, bet ir jų ritmą – tokių teatro kompozitorių turime vos keletą.

Statyti programinį kūrinį, nesistengiant persiversti per galvą, o bandant įminti autoriaus mįslę, siekiant, kad aktoriai vaidintų ne save, o personažą – šios ne lengvos užduotys tapo Rusų dramos teatro kasdienybe. Aktoriai susitiko su Jonu Vaitkumi – didžiuoju protų provokatoriumi. Pasitraukęs iš kultūros politikos lauko, Vaitkus dirba su tais, kurie atviri profesiniams iššūkiams, o jo konservatyvumas šiandien skamba radikaliau už įvairias radikalumo deklaracijas. ■

¹ О.И. Сенковский, „Горе от ума“, комедия в четырех действиях, в стихах. Сочинение А.С. Грибоедова // А.С. Грибоедов в русской критике: Сборник ст. / Сост., вступ. ст. и примеч. А.М. Гордина. – М.: Гослитиздат, 1958, с. 93.

² А.С. Грибоедов в воспоминаниях современников. М., 1929, с. 9.

³ И.И. Пушкин, Записки о Пушкине. Письма. М., 1956, с. 82.

⁴ И.В. Киреевский, „Горе от ума“ – на московском театре // А.С. Грибоедов в русской критике: Сборник ст. / Сост., вступ. ст. и примеч. А.М. Гордина. – М.: Гослитиздат, 1958, с. 70.

MIGRUOJANČIOS TAPATYBĖS

Paroda „Kintančios tapatybės. (Šveicarijos) menas dabar“, ŠMC skaityklos atidarymas, „Atelier van Lieshout“ ir Dainiaus Liškevičiaus instaliacija „Vartų“ galerijoje – tokį „parodų rinkinį“ pasirinkau ne todėl, kad taip „pigiau ir greičiau“, bet todėl, kad visos šios parodos ir įvykiai yra savaip susiję, tarsi būtų vieni kitų tęsiniai. ŠMC skaityklos (jos interjerą sukūrė architektų ir dizainerių grupė iš Amsterdamo) atidarymas įdomus ir ideologiniu požiūriu, ir galimybe palyginti šiuolaikinį olandų dizainą su, pavyzdžiui, „Atelier van Lieshout“ objektų funkcionalumu ir conceptualumu. O Dainiaus Liškevičiaus projektas, panašiai kaip ir šveicarų paroda, gilinasi į tapatybės transformacijas.

Visi šie projektai/parodos tiesiogiai ar simboliškai peržengia galerijos, kaip uždaros erdvės, ir apibrėžto laiko ribas, tarsi provokuodami tyčia juos sumaišyti, nesilaikant griežtos ekspozicinių erdvių ar įvykių sekos.

„Kintančios tapatybės“ neišsitenka vien ŠMC salėse – kai kurios akcijos vyko kitose miesto vietose, pavyzdžiui, skverelyje prie P. Cvirkos paminklo Sanas Kelleris rodė lėlių spektaklį pagal lietuvių pasiūlytas istorijas apie susidūrimus su policija. Kai kurie kūriniai baigiami tik koku nors finaliniu veiksmu, pavyzdžiui, suteikiama galimybė atidaryti sąskaitą Georgo Kellerio banke, laikinai instaliuotame ŠMC didžiojoje salėje. ŠMC skaitykla tampa Jantine Wijnja paskaitos/performanso apie Tedą Owensą arena, taigi ir projekto tęsinio.

Dainius Liškevičius iš laiptinės ir rūsio perkrausto daiktus į „Vartų“ galeriją, atkurdamas kažkada ir kažkur vykusį veiksmą (išskylą). Perkraustymas kruopščiai dokumentuojamas. Būtų puiku, jei bent dalis Liškevičiaus videofilmų atsidurtų ŠMC skaitykloje. O „Atelier van Lieshout“ „Vartuose“ suprojektuotas modernus „vergų miestas“ puikiai derėtų prie ideologinio „Kintančių tapatybių“ leitmotyvo. Įdomu, kad atsidūręs mūsų vietiniame kontekste, jis netikėtai apnuogina ir pagrindinę neaiškiais motyvais dangstomą Vilniaus valdovų rūmų idėją.

Dainiaus Liškevičiaus projektas iš dalies taip pat yra susijęs (idėjos plotmėje) su gyvenamosios erdvės ir individo funkcijų „dizainu“, viešos ir privačios erdvės prasmų supainiojimu. O ŠMC skaitykla sumanyta ne vien kaip tradicinė skaitymo vieta, bet ir kaip performatyvi erdvė, kurioje galėtų vykti (ne)oficialūs, įvairesni, lankstesni projektai. Mobilus, kintamas (ir kartu minimalistiškas) jos interjeras, sukurtas Anouk Vogel, Johano Selbingo ir Barto Gudelmundo, pakeitė buvusį Valdo Ozarinsko „Info labą“ ir pretenduoja tapti aktyviu (meno kūriniu) čia vykšančių renginių, projektų dalyviu.

ŠMC skaityklos atidarymas ideologiškai yra labai teisingas (beje, žadama, kad įėjimas bus nemokamas) ir logiškas žingsnis, nes meno centras turi rūpintis savo idėjų sklaida. Tam tikrai daliai menininkų (ypač jaunų) skaitykla kaip susitikimų erdvė neabejotinai svarbi. Be to, tai, kad skaitykla atida-

ryta absurdo klestėjimo laikais, kai bibliotekoms drastiškai mažinamos lėšos, o kultūros ministras pareiškia „skaidrinsiąs“ (cenzūruosiąs?) knygų pirkimo politiką arba paprašo nurodyti, „be kokios knygos Lietuva negalėtų išgyventi“, yra daugiau negu simboliškas.

Pagrindinis (didžiausias) – „Kintančių tapatybių“ projektas irgi yra ideologiškai angažuotas, daugiausia gilinasi į ideologinius tapatybės aspektus. Sainkingai kritikuoja neoliberalizmą, daugiausia siejamą su amerikietiška kultūra, kuri, žinoma, yra ir globalios masinės kultūros – kito parodos leitmotyvo – generatorius.

ŠMC salėse nemažai kūrinių gana tiesiogiai kalba apie terorizmą, apie „amerikietiškos svajonės“ žlugimą (pavyzdžiui, *huber.huber* piešinių paprastu pieštuku cikle „Baltos vėliavos“ JAV vėliava paliekama balta arba simboliškai „ištrinama“), kritikuoja postkapitalistinę visuomenę. Ne tokios akivaizdžios aliuzijos į pasaulio (istorijos, Vakarų ideologijos) pabaigą – pavyzdžiui, Aleksandra Mir piešia didžiulius žemėlapius „Šveicarija ir kitos salos“, Vidya Gastaldon „psichodelinių“ piešinių cikle „ilustruoją“ „Aukso įrašą“ variniame paauskuotame diske – JAV 1977 m. į kosmosą išsiųstą „žinią“. (Amžinybei skirta įrašo turinys dabar, kai praėjo keli dešimtmečiai ir pasikeitė ideologinis pasaulio veidas, atrodo absurdiškas.)

Šioje parodoje galima aptikti net ir aiškiau išreikštų „kairiųjų“ intencijų. Tai jau minėtas Sano Kellerio lėlių spektaklis arba Elodie Pong filmas „Po imperijos“ – simbolinis Vakarų kultūros portretas. Pusiau vaidybiniu stiliumi nufilmuotas kūrinys prismaigstytas aliuzijų į eklektišką, kakofonišką Vakarų (labiau amerikietišką) kultūrą, kuri praradusi tikėjimą ir prasmę. Fabriko su rūkstančiais kaminiais (kapitalizmo metafora) fone šiuolaikiniai „herojai“ kuria tragikomišką fantasmagoriją. Carlos Marxas diskutuoja su Marillyn Monroe, Batmanas ir Supermenas burkuoja meilės guolyje, Peliukas Mikis prisipažįsta Elviui apsėstas (apsėsta) seksualinių perversijų ir t.t. Visas muzikinis videospektaklis gaubiamas melanholiškos nuotaikos.

Šis filmas prašyte prašosi palyginamas su kitomis „kairiosiomis“ taktikomis. Pavyzdžiui, Rusijos menininkas Dmitrijus Vilenskis su kolegomis filme „Perestroikos daina“, sukurtame antikinės tragedijos stiliumi (giedantis choras ir t.t.), metaforiškai atkuria 1991 m. rugpjūčio 21 d. įvykius Maskvoje, ir tai iliustruoja kitokį *kairijį* požiūrį. Rusijos menininkų kairuoliškumas yra kur kas radikalesnis, daroma išvada, kad visi – ir demokratai, ir komunistai, ir bet kas kitas – yra vienodi demagogai. Tokia pozicija būdinga dabartinei Rusijai (o Elodie Pong filmas yra būdingas pavyzdys, kaip kairumą įsivaizduoja vakariečiai) ir labiau primena anarchistinę arba nihilistinę laikyseną, nes kriminalizuotas Putino ir Medvedevo režimas nepalieka jokios erdvės nei (demokratiniam) dešiniajam, nei kairiajam mąstymui. Šiuo atžvilgiu įdomu prisiminti mūsų kairijį menininką Redą Diržį ir pagarsėjusią jo „Art strike“ bienalę.

Vienas mediatyviausių (irgi šiek tiek kairuoliškas) parodos kūrinių – *Mediengruppe Bitnik* „CCTV vaizdų pėdsakas. Nematomas miestas“. Klaidžiojama po miestą ir vaizdo signalų imtuvais gaudomi apsaugos kamerų vaizdai. Sužavi tai, kad paslaptis sukurama iš nieko.

Iš pradžių Marco Bauerio ir Christine'os Abt piešinių ir tekstų instaliacija „Klaidos aureolė“ atrodo niekuo neišsiskirianti, bet, kai labiau įsigilinau, ji trenkė lyg žaibas. Čia atskleidžiama keturių iškilių Vokietijos protų asmeninė drama ir vokiečių tautos istorinė tragedija, apmąstomas totalitarizmo absurdas ir siaubas. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje keturi didieji vokiečiai – Ernstas Jūrgenas, Martinas Heideggeris, Carlos Schmittas ir Godfriedas Bennas kritikavo Veimaro respublikos demokratiją ir palankiai sutiko naują nacionalsocialistinę tvarką. Instaliacijoje atskleidžia intelektualinės minties paradoksai, kultūros ir istorijos lūžiai. Ji pradeda juodai – pilkai – „nekrofiliškai“ nutapytu Šveicarijos ar Austrijos kalnų vaizdeliu su trobele, šalia eksponuojama Friedricho Nietzsche's citata iš veikalo „Moralės genealogija“ apie religinę judėjų sistemą ir iš jos išsirutuliojusią

*Iš parodos „Kintančios tapatybės.
(Šveicarijos) menas dabar“
Šiuolaikinio meno centre*

*Andro WEKUA
„Mano motociklas
tavo pelkė (11 ryto)“, 2008*

*Markuso SCHINWALDO grafika
Shiranos SHAHBAZI tapyba
Georgo GATSASO fotografija
2009*

*Georg KELLER
„Georg Keller Bank filialas“, 2009
Akvilės Anglickaitės nuotr.*

ŠMC skaitykloje

Dainius LIŠKEVIČIUS. Instaliacija Vartų galerijoje Artnews nuotr.

Alon LEVIN. Ekonominės minties istorija arba progreso vykdymas, 2006/2009. Iš parodos „Kintančios tapatybės. (Šveicarijos) menas dabar“, ŠMC Akvilės Anglickaitės nuotr.

ATELIER VAN LIESHOUT. Naujasis sportas. 2003.

ATELIER VAN LIESHOUT. Naujasis sportas. 2004. Iš parodos Vartų galerijoje Artnews nuotr.

ŠMC skaitykloje

„ligotą“, „silpną“, „iškrypusią“, „mazochistinę“ krikščioniškąją mąstyseną.

Lenkų menininkai Pawelas Althameris ir Arturas Žmijewskis sukūrė seriją „dokumentinių“ filmų: Arturas fiksavo, kaip Pawelas eksperimentuoja su vis kita narkotikų rūšimi, lankosi pas hipnotizuotojus, išbando narkozę... Filmai taip ir vadinasi – „LSD“, „Hašišas“, „Hipnozė“, „Stebuklingi grybukai“... Althameris elgiasi keistai, teigia, kad mato nematomus, girdi negirdimus dalykus. Žiūrovai blaškosi tarp komedijos ir dramos žanrų, nes Althamerio klideshowai ir elgesys kartais iš tikrųjų atrodo juokingi, o kartais verčia susimąstyti apie žmogaus prigimtį ir modernios civilizacijos vertę. Užhipnotizuotas menininkas sugrįžta atgal į vaikystę ir jį švelniai glamonėja motina. Kitas hipnotizuotojas paverčia jį pirmakščiu kariu, kuris šoka aplink „laužą“, dainuoja, kalbasi su Dievu.

Ko gero, įdomiausia tai, kad visus filmus netikėtai sujungia tie patys *pirmakštės sąmonės* ir *Dievo* leitmotyvai. Šie filmai yra tokie pat lėkšti, kiek ir gilūs. Atrodo, menininkas tuoj patvirtins arba paneigs vieną ar

kitą tiesą, bet taip neatsitinka, nes patiriame tik tai, kas išoriška, paviršutiniška. Vis dėlto kūriniai palyginti radikaliai, bet ne didaktiškai kalba apie tapatybės transformacijas.

Nepaisant krizės (o gal net būtent dėl jos, esą suaktyvinančios dvasinius pradus) parodinis Vilniaus gyvenimas suintensyvėjo. Retai pasitaikydavo, kad būtum priverstas rinktis iš kelių tuo pat metu vykstančių viešųjų vertingų parodų ir dar kad buvo taip įdomu šį procesą stebėti ir jį aprašyti. Žinoma, šio fakto nederėtų mistifikuoti, nes tai tiesiog VEKS programos dalis. Kitu atveju, net ir ekonominio klestėjimo laikais, parodinis gyvenimas, ko gero, būtų vangesnis.

Dabartinis intensyvumas tiesiog parodo, kokia turėtų būti *normali* ir *įprasta* vienos iš Europos valstybių sostinių kultūros kasdienybė. Tikėkimės, kad VEKS impulsai bus jaučiami ilgai, ir tai svarbiausia, ką gali duoti tokio pobūdžio projektai. ■

Vilniaus miesto
Oskaro Koršunovo teatras
Anton Čechov. „Dėdė Vania“
Vertė Akvilė Melkūnaitė
ir Motiejus Miškinis
Režisierius – Eric Lacascade
Scenografas – Gintaras Makarevičius
Kostiumų dailininkė – Jolanta Rimkutė
Premjera 2009 m. balandžio 7 d.

Vlada KALPOKAITĖ

ČECHOVO GUBERNIJOS ŽEMĖLAPIAI

Matome skrituliukais pažymėtas kaimo sodybas, atstumas tarp jų toks, kad būtų patogų kaimyniškai užsukti arbatėlės, kad sutemus nebūtų baisu grįžti namo (šiose platumose temsta anksti, lyja su griausmais, kamuoja baisūs karščiai ir antstoliai). Aplinkui plyti pamėkliški laukai – sako, ten pūsta šienas, nekeista, kai tiek lietaus... Dar sako, kad valstiečių laukuose vyksta DARBAS. Žemėlapyje jis pavaizduotas kaip mitinis tolimųjų jūrų marių gyvūnas su trim galvomis ir žvynais. Pavidalas, be abejo, simbolinis, bet kitaip jo nupiešti vis neprisirengiama. Iš sodybų veda keisti keliai: nei tiesės, nei kreivės, nei punktyrai, veikiau jie panašūs į natas – primena trumpą muzikinį motyvą su daugybe pauzių. Kelių ar geležinkelių tinklas, sakytume, būdingas tik šiai gubernijai: iš sodybų tie keliai tarsi ir vingiuoja, bet nežinia kodėl ima plonėti, smulkėja iki lašelių ir susigeria į pakelės dulkes. Tiesa, yra ir keletas patikimesnių, net išgrįstų – iki gubernijos centro ar kokio kito miestelio. Matome ir du kelius, kruopščiai nupieštus raudonu tušu, ko gero, net su linuote: vienas ryžtingai veda tolyn iš žemėlapių į Paryžių, kitas – į Maskvą. Šis kažkodėl prasideda aklkelio ir kas kelios varstos šakojasi – didžiausia tikimybė, kad keleivis pasiklys, grįš atgal arba niekada taip ir neiškeliaus. Atidžiau pastudijavę žemėlapių surasime dar vieną anomaliją: šis kelias matyti pro kiekvienos sodybos langą, ypač gerai iš terasos ir iš ten, kur gyventojai su svečiais susėda gerti arbatos. Vos susėda – pamato kelią ir ilgesingai atsidūsta.

Šiame žemėlapyje specialiais ženklais pažymėti išnykę arba nykstantys objektai: miškai, sodai, kai kurios sodybos ir daugybė neatpažįstamų objektų.

Dar matome detalius sodybų planus, kambarių schemas, baldų, indų servizų, suknelių, švarkų, skrybėlių eskizus. Ir dar – storiausi rietimai partitūrų... Jose – skambiausios pauzių fugos, atsidūsėjimų sonatos ir šiaip penklinių laukai, kur dailiai surašytos monologų, dialogų melodijos ir net remarkos.

Dulkės, vertėtų pastebėti, nuo šių turtų valomos gana kruopščiai.

Kam reikėjo lipti į šį čekoviško kanono sandėliuką? Juk ir be jokių metaforų aišku, kad kartų kartos literatūros tyrinėtojų, režisierių ir kitų interpretatorių gausybę takelių į jį išvaikščiojo – vieni papildė aruodus, kiti gėrybių pasirenka. Treti užminuoja jo pamatus ir bando sprogdinti, bet dar nė vienam nepasisėkė. Tad belieka susikalti asmeninę lentynėlę tarp begalės kitų, susirasti savą laikmetį, artimą regioną ir kartkartėmis ją vis papildyti.

Neabejotina, kad Ericui Lacascade'ui (dėl jo pastatyto „Dėdės Vanios“ OK teatre ir yra visa ši įžanga) puikiai žinomas čekoviško kanono ir bandymų tą kanoną griauti turinys. Daug metų rimtai studijuota, nuoširdžiai gilintasi į teoriją, ieškota ir praktinių atsakymų. Prancūzų režisierius, Oskaro Koršunovo teatre ėmęs ilgą darbo su viena įdomiausių ir originaliausių pastarojo meto trupių, manau, viską žino apie Čechovo dra-

mose, jų žodžiuose ir net skyrybos ženkluose paslėptus „sielos archeologijos radinius“, „ypatingąsias jausmo struktūras“ ir t.t. Nusimano apie garsiąsias pauzes ir kosmogonines jų funkcijas Čechovo pjesių visatoje, apie įvykius, kurie nekeičia situacijos, o tik patvirtina, kad jokie pokyčiai neįmanomi, apie fantazijas ir nostalgiją kaip tos neįmanomybės priežastį ir pasekmę vienu metu, apie tai, kad tokia pasaulyje negali būti vieno izoliuoto, prieš esamą tvarką sukilusio veikėjo, nes svarbiausia čia yra grupinė, darniai išsiderinusi visos prie stalo susėdusios genties savijauta. Tarkime, bet kurioje rimtesnėje Čechovo dramaturgijos studijoje akcentuojama: pati pjesių struktūra, dialogų kūrimo principas lemia, kad aktoriai privalo ne tiek koncentruotis į savo personažą, kiek bandyti aprėpti visumą. Todėl Lacascade'o pageidavimas, kad visi repeticiuose dalyvaujantys aktoriai mokėtų ne tik savo, bet ir kolegų replikas, atrodo labai pagrįstas. Kaip ir režisieriaus noras darsyk panardyti po filosofinius, psichologinius, emocinius ir kitokius žmogaus sielos slėpinius. Būtina paminėti ir laboratorinį spektaklio statymo principą – aktoriai drauge su režisieriumi ilgai gilinasi į tekstą, žaidė, klaidžiojo, ieškojo jo formų, turinio ir t.t.

Žodžiu, buvo visos prielaidos tikėtis nebūtinai tobulo, bet visais atžvilgiais gyvo meninio organizmo, kvėpuojančio teatrinio „padaro“. Atrodo, tam tikru atžvilgiu taip ir įvyko. Bet nei išankstinės aplinkybės, nei nusistatymai čia niekuo dėti, nors jų šiuo atveju buvo (per)daug ir įvairių – pradedant nuo realioje ar iliuzinėje atmintyje įsitvirtinusio Eimunto Nekrošiaus spektaklio, kuris jau beveik virto tam tikru mitologiniu „idealiųjų prieštvaninių laikų“ provaizdžiu ir daro poveikį net tiems, kurie anuometinio „Dėdės Vanios“ nematė, gal apie jį net neskaitė. Lacascade'o spektaklį bandoma palyginti ir su mūsų kultūros kontekste susiformavusiu „čechovišku kanonu“, ir su minėtu idealu (o jis *a priori* yra galingesnis). Tokia situacija nėra nei unikali, nei netikėta, o juo labiau nėra „alibi“. Tačiau ji vis dėlto taip paveikė spektaklio suvokimą, kad negalima jos nutylėti. Turiu omeny ne tik komunikaciją tarp scenos ir žiūrovų salės, bet ir aktorių santykį su savo

vaidmenimis, su visuma, su režisieriaus pasiūlytomis spektaklio kūrimo aplinkybėmis – ko gero, rezultatą labiausiai nulėmė būtent vidinės, kūrybinės komunikacijos slenksčiai.

Man atrodo, kad prancūzų režisierius, lietuvių aktoriai ir trečias „posėdžio dalyvis“ – lietuvių publika visiškai skirtingai suvokia šiuo atveju esmines sąvokas: kas yra aktorinis ir režisūrinis teatras. Tie skirtumai yra logiški, paveldėti, nulemti teatrinės ir kultūrinės genetikos. Jie ir parodė, kad kiekvienas kūrinys labai priklauso nuo įvairių terpių, kontekstų ir kitų su DNR susijusių dalykų, nesvarbu, ko viltųsi fenomenologai.

Lacascade'as pasiūlė, jo manymu, aktorinę prigimtį labiausiai išlaisvinančias aplinkybes, pjesės kodą išgrynino iki tam tikros lygties, kone matematiškai aiškios psichologinės, emocinės, dinaminės schemos. Kaip kone matomiausią, vos ne vienintelį vizualiai akivaizdų režisūros įrankį pasitelkė erdvę, labai paprastai, be ypatingų profesinių įmantrybių padalijo ją į konceptualius plotus, išvedžiojo mizanscenų kryptis, nubrėžė esminį spektaklio vektorių nuo šoninių žiūrovų salės durų iki avanscenos, kulisų link ir gilyn – nuo linijinio išsidėstymo palei ilgą stalą iki beveik šachmatinės gardelės (ji apima visą sceną ir nuveda prie galinės plokštumos, spektaklio finale atsiveriančios kaip „penktoji siena“). Todėl paveikiausiu finalo elementu (aplenkiant tekstą – chrestomatinį Sonios himną stojiškai laikysenai) tapo erdvinės proporcijos, formuojančios galingą figūros ir plokštumos mastelių kontrastą. Su erdve sietina ir laiko kategorija – ilga spektaklio pradžios scena prie stalo pavertė avansceną laukimo-užuomazgų-lūkesčių-iliuzijų plotme. Tai įdomi čechoviškos pauzės parafrazė. Be chrestomatinės šios pauzės funkcijos (apie ištylimus esminius dalykus ir skambančias „stygas“), ji įgauna dar vieną – tuščio laiko – reikšmę. Laikas tuščias tol, kol į prasminę erdvę patenka visi elementai, visos psichologiškai geometrinės Čechovo figūros. Tik tada laikas pajuda finalo link įtvirtindamas savo paradoksaliai dvejopą prigimtį – jis ir tiesinis, ir cikliškas tuo pat metu. Tiesinis ir tarsi vienakryptis „vietiniame“ spektaklio laike ir absoliučiai ciklinis, nuolatos pasikartojantis pačios teatro prigimties, begalinių interpreta-

„Dėdė Vania“. Režisierius – Eric LACASCADE. Spektaklio scena

cijų, be perstojo kylančių ir nusileidžiančių uždangų, atverčiamų ir užverčiamų knygų kontekste.

Aktorių užduotis šiuo atveju, manyčiau, buvo įžengti į šias struktūras su visomis žmogiškosiomis ir profesionaliomis savybėmis, tiek užgyventomis anksčiau, tiek suformuotomis analizuojant, improvizuojant, žaidžiant, dirbant ir fantazuojant „Dėdės Vanios“ ilgoje repeticijoje. Visas individualias kokybes turėtų vienyti kūrybos bendrystė – tiek visiems bendras tekstas, erdvė, tam tikro rezultato, tikslo siekis, tiek čechoviškas psychologizmas ir režisieriaus nuostata suteikti aktoriams visų geriausias kūrybos sąlygas. Ir štai čia kažkas nutiko: vietoj sodrių paveikslų matyti su didesne ar mažesne scenine ir žmogiškąja patirtimi, daugiau ar mažiau tvirta ranka brėžiami vaidmenų eskizai. Užuoat kūrę pilnakraujus pavidalus, aktoriai pasitenkina dvimačiais siluetais, nors nepasakytum, kad scenoje justis profesinis abejingumas (paprastaiariant, neatrodo, kad tvyrotų „chaltūros“ kvapas). Nieko panašaus tikrai nėra, bet nuo pat pradžių personažai, jų santykiai ir bendras spektaklio prasmės laukas primena tam tikrus ženklus – nuorodas į kažką. Tai tarsi žemėlapis, kurį braižė daugybė rankų, kad padėtų orientuotis tam tikroje kažkur esančioje

meninėje tikrovėje, kur nėra aiškių koordinatų, ar kad paskaitytų dokumentą apie tai, kas išnyko kadaise.

Meninė tikrovė, kuri toms schemoms suteiktų gyvybės, taip ir nesusikuria. Pradedami kilti schematiški siužeto lygmenų klausimai: kodėl Želtuchinas (Tomas Rinkūnas) kažko *tarsi* tikisi iš Serebriakovų ir jaučia apmaudą dėl sesers Julijos (Aurelija Tamulytė), kodėl apskritai čia atsirado šie personažai iš ankstyvos Čechovo pjesės „Miškinis“, kurios jis pats nemėgo, kam spektakliui reikalinga Orlovskio (Gediminas Girdvainis) ir

jo sūnaus Fiodoro (Paulius Tamolė) santykių linija, o Julijos ir Fiodoro ar Julijos ir Sonios? Svarbiausia – kodėl Sonia *tarsi* myli Astrovą (Dainius Gavenonis), o jis dar labiau *tarsi* myli Jeleną Andrejevną (Irina Lavrinovič), nors gerokai stipriau ją niekina, ir kodėl Ivanas Voinickis (Vaidotas Martinaitis), tik truputį mažiau ją niekinantis, vis dėlto jaučia jai aistrą, kuri visiškai nieko nereiškia nei jam pačiam, nei Astrovui, nei Jelenai Andrejevnei, nei Soniai, nei Serebriakovui (Arvydas Dapšys). Koks tada apskritai yra dėdė Vania, kokia ir kas yra Voinickaja (Airida Gintautaitė), koks yra Astrovas? Bėda ta, kad tokių klausimų apskritai neturėtų kilti jokiam čechoviškame spektaklyje. Jeigu jų kyla, viskas subyra tarsi kortų namelis, nes pažeidžiamas esminis pjesės sandaros principas. Juk Čechovo personažai atiskleidžia tik per santykį su kitais, tačiau jis, tas santykis, atlikdamas esminį tektoninį vaidmenį, vis dėlto turėtų būti tarsi neregimas, virsti psichologine, emocine duotybe. Lacascade'o spektaklyje visa tai gerokai šlubuoja.

Bandau spėlioti, kodėl taip įvyko. Manyčiau, režisieriaus vidinė nuostata, suformuota jo kultūrinės ir teatrinės aplinkos, paskatino esminių ryšių tvėrimą patikėti patiems aktoriams. O šie iš visos įvairiasluoksnės,

taip pat skirtingos (kai kuriais atvejais net mokyklų atžvilgiu) savo patirties to paties tikėjosi iš režisieriaus. Ko gero, tikroji jų laisvė atsiskleidžia autoritarinėse konceptualiose teatro „santvarkose“, nulemtose išorinės formos ar vidinės režisūrinės dramaturgijos (tai iš esmės nesvarbu) ir aprėpiančiose absoliučiai visus spektaklio elementus. Nenoriu pasakyti, kad tokia aktorinė prigimtis visiškai atmeta savarankiškumą,

individualumą, priešingai – tik taip jis yra išlaisvinamas. Kai kurios (ypač grupinės) „Dėdės Vanios“ mizanscenos rodo, kad šiuose svarstymuose esama tiesos. Pavyzdžiui, tam tikra simptomine nostalgija padvelkė naivoka, studijų eskizus primenanti, kiek infantili Želtuchino pasveikinimo scena, kai visi chorą traukia prancūzišką dainą ir šoka. Nežinau, ar ji atsirado iš aktorių pasiūlymų ir etiudų, ar buvo įkvėpta režisieriaus, – tai nėra svarbu. Ar gali būti taip, kad aktoriai, kurdami tarsi savarankiškai, griebiasi tam tikrų režisūrinio teatro klišių ir bando imituoti tokią sceninę tikrovę, kuri jiems atrodo gyvesnė? Ar gali būti, kad norėdamas visavertiškai išgyventi tokį svarbų Voinickio charakteriui ir visai pjesei monologą, Vaidotas Martinaitis nepasiklioję stipria, individualia aktorine savo įtaiga, todėl kaip pagalbininko, kaip ženkle prireikė iš viršaus krintančio vandens stulpo, nors čia jis – visiškai svetimkū-

Astrovas – Dainius GAVENONIS, Jelena Andrejevna – Irina LAVRINOVIČ

D. Matvejevo nuotr.

nis? Tokių inkluzų „Dėdės Vanios“ audinyje yra bent keletas, ir iš pradžių atrodo, kad jie – vos ne vieninteliai režisūros (mūsų supratimu) pasireiškimai, bet vėliau suprant, kad iš tikrųjų yra visiškai priešingai.

Čechovas kaip lygtis arba Čechovas kaip žemėlapis neskamba nei novatoriškai, nei anachronistiškai, ir nėra už ką nei tos lygties, nei to žemėlapio „išmesti“ iš sąlyginio, bet galingo „kanonų sandėliuko“. Ten juk galima rasti dar ne to. Tik gaila, kad neįvyko mūsų teatrinei kultūrai gyvybiškai svarbus dialogas su nekrošišku mitu apie kvepalų buteliukus, sunkias kasas, veidą už padidinamojo stiklo ir vyrą po kėde. Matyt, tikėjimės bent vieno tokio dialogo žodžio, ir tai iš tikrųjų yra simptomas. O gal reikėjo tikėtis pauzės ir žiūrėti sau virš galvos aktorių akimis?

Bye, bye, love...

■

LYGINAMOJI EKVILIBRISTIKA IR INSTITUCINĖ KRITIKA

Atvejo studija, arba Kodėl elektroninės muzikos festivalis „Jauna muzika“ nėra toks, koks, mano manymu, galėtų būti, lyginant su kuo nors kitu, tačiau galbūt straipsnis yra net visai ne apie tai...

Beveik prieš metus Vaidas Jauniškis *Kultūros baruose* paskelbė labai įdomų, išsamų, kupiną konstruktyvių įžvalgų ir platų akiratį atskleidžiantį straipsnį apie festivalius. Tiesa, apie didžiuosius, tuos, kurie išveda žmones į gatves, gaivina ne tik miestų kultūrą, bet ir ekonomiką, formuoja ir atspindi kultūrinį kontekstą ir tendencijas, be to, bent iš dalies užsiima savotišku „meno kalbos“ vertimu į aktualios kasdienybės retoriką (nesileisdami į ypatingus kompromisus turinio atžvilgiu). Tačiau šiomis eilutėmis besimezgantis dialogas su minėtu straipsniu nebuvo sąmoningas. Pagal pirminį pasiūlymą šis tekstas turėjo būti elektroninės muzikos festivalio „Jauna muzika“ recenzija. Bet tapo aišku, kad tai bus ne recenzija, o festivalio kaip institucinio, procesualaus, kontekstualaus ir kitaip „vyksmiško“ dalyko vizija, reprezentacinių jo aspektų kritika. Esu konstruktyvios kritikos šalininkas ir apie kontroversiškus dalykus nuoširdžiai neturiu nuomonės, priimu juos su visu daugialypių jų (ir savo reakcijų) sudėtingumu. Remiuosi Micheliu Foucault (amžiną jam atilsį), o jis sako: „Autorius mirė.“ Toliau vyksta „automatinis rašymas“ – tam nuteikia bevardėje sąmonėje susiklosčiusi išpūdžių ir įžvalgų visuma, gerosios intencijos ir skaudantis kritinis protas. Šiame ambicijų ir įtakos zonų pasidalijimo (ypač kultūros baruose be kabučių) krašte turbūt tik taip ir įmanoma pasakyti ką nors tikra. Tiesa, kartais dar padeda sabotuotas redakcinis prierasas: „Už straipsnio turinį atsako redakcija.“

Visų pirma reikėtų, be abejo, pripažinti tą tik iš pirmo žvilgsnio naiviai skambančią aksiomą, kad festivalių gali būti visokių. Taigi ir tokių, koks dabar yra „Jauna muzika“. Tačiau žmogiškosios patirties (estetinės, kultūrinės, intelektualinės, emocinės ir, žinoma, seksualinės) turtas ir skurdas turi savo matą – tai būtinybė dalykus lyginti vienus su kitais. Niekam ne paslaptis, kad tai yra viena iš kertinių sąmoningumo, o su juo – ir kultūros egzistavimo, prielaidų. Dalykus, netgi tokius subjektyvius ir neapčiuopiamus kaip menas ir kultūra, lygindami vienus su kitais, daugiau ar mažiau sąmoningai konstruojame tam tikras verčių sistemas, paremtas sutartinėmis arba diskutuojamomis vertybėmis. Šis straipsnis yra kaip tik tokio lyginamojo pobūdžio. Nors šį kartą kur kas labiau asociatyviai, bet ir vėl ateina man į pagalbą Michelis Foucault su savo veikalu „Diskurso tvarka“ ir leidžia jaustis dar labiau užtikrintai – juk ką tik įvardijau straipsnio tikslus ir metodus! Štai kokių įžangų reikia institucinės kritikos žanro straipsniams. Kodėl? Paklauskite tų, kurie ilgai tuo užsiima, po to viską meta ir išeina dirbti, pavyzdžiui, į reklamos agentūrą arba į Jungtinių Arabų Emyratų avialinijas (Lietuvos menotyros istorijoje yra buvę ir tokių atsitikimų), po to vėl grįžta, vėl meta ir t.t. Na, bet dabar jau tikrai imkime reikalo.

Su kuo tarptautiniame kontekste būtų galima palyginti elektroninės muzikos festivalį „Jauna muzika“? „Smegenų šturmo“ metodu pateikiu pirminį kandidatų sąrašą: Rygos eksperimentinės muzikos festivalis „Ska-

numiesz“, Helsinkio nonkonformistinio audiovizualinio meno festivalis „Avanto“ (jau nebevyksta), Berlyno skaitmeninės kultūros festivalio dalis – elektroninės muzikos programa „Club Transmediale“, pasaulinis Portugalijos leidybinių platformų festivalis, „Atlantic Waves“ Londono šiuolaikinio meno institute ICA, elektroninės muzikos festivalis „Sonar“ Barselonoje, daugelis kitų, ir, žinoma, desertui – šių metų Europos kultūros sostinėje (priminsiu negirdėjusiems, pamiršusiems arba vis dar negalintiems patikėti – Vilnius šiemet irgi yra Europos kultūros sostinė) Lince vykstantis medijų kultūros, technologijų ir meno festivalis „Ars Electronica“. Smegenų šturmas baigtas – rūšiuojame logiškai.

Neturėdamas nei noro, nei galimybių plačiau aptarti išvardytų festivalių specifikos, pasakysiu tik tiek, kad tarp jų yra aiškiai išsiskirianti grupė – medijų meno ir kultūros festivaliai (tiesa, pasirinkę gana įvairius sinonimus iš esmės tam pačiam reiškiniui įvardyti). Aišku, medijų kultūros festivalis Lietuvoje teoriškai beveik neįmanomas. Tą galima padaryti nebent taikant savotišką okupacijos strategiją – reikia arba užimti „Lietuvos“ kino teatro pastatą ir įkurti ten „Pro-Testo“ laboratoriją, arba partizaniškai nutiesti laidą iš miško į Šiuolaikinio meno centrą, kaip buvo padaryta per tarptautinės naujųjų medijų laboratorijos ciklo RAM (*Re-Approaching New Media*), vykusio 6-iose Skandinavijos, Pabaltijo valstybėse ir Baltarusijoje 2004-aisiais, Vilniaus sesiją. Tokia „okupacija“ paprastai būna pasmerkta vienkartinės dozės, eksperimentinio įvykio, nesusiklosčiusios infrastruktūros arba daugmaž nusisėkusio testo (jei teismus dėl „Lietuvos“ irgi laikysim sėkme) lemčiai. Todėl logiška, nors ir ne visai sąžininga, kad šių vyksmų rezultatus irgi okupuoją, t.y. nusavina, jų iniciatoriai – Nomeda ir Gediminas Urbonai neįvykusius lokaliuosius medijuotų tinklų scenarijus išplukdė į tarptautines erdves, bet, anot sovietinių laikų lietuviškos estrados šlagerio, nesudegino tiltų sugrižti... Ekvilibristika ganėtinai įmantri ir postmoderni – nuoširdžiai pritariu, kad ji tikrai verta nacionalinės premijos už medijų meno propagavimą Lietuvoje (ją, tą premiją, N. ir G. Urbonai gavo 2007-aisiais). Premija, įteikiama paties Prezidento, stebint kultūros ministrui,

be abejo, yra visai neblogas medijų meno propagavimo pavyzdys – net galima tikėtis, kad po kokio dešimtmečio medijų meno situacija iš tikrųjų pasikeis. Kas tie dešimt metų medijoms šiais plačiaploučiu optinių srautų interneto laikais? Kaip mano tėtis viename savo eilėraštyje rašė: „Juk ne žodžiai svarbu / Ne karšti bučiniai / Svarbiausia meilėje – laukti.“ Medijoms laukimas, pasirodo, yra ne mažiau svarbus.

Žinoma, ne viskas taip blogai. Kartais ir Lietuvoje nudžiugina netikėtos tęstinės iniciatyvos – pavyzdžiui, medijų festivalis „Enter“ Šiauliuose, suburiantis ne tik regiono auditoriją, bet ir medijų kultūra besidominčius menininkus, teoretikus, studentus. Arba jau nebevykstantis multimedia meno festivaliu vadintas „Centras“ – tapęs nepriklausomos meninės raiškos traukos centru, ilgalaikė iniciatyva, kėlusi kritiškus klausimus apie medijų ir technologijų reikšmę, paskirtį, fenomenus. Tiek turinio, tiek statuso atžvilgiu šie festivaliai gali būti laikomi savotiškais inkubatoriais, katalizatoriais, sprogstamaisiais užtaisais, kur „profesionalaus“ ir į institucinį diskursą giliai šaknis įleidusio meno nusistovėjusios, kanoninės formos netampa šešėliu, metamu ant to, kas nepatikrinta, ir eksperimentuojant ieškoma platesnio horizonto. Be to, kas yra bent kartą buvęs tiek „Centre“, tiek „Enter“, negalėjo nepajusti tikrai festivalinės jų auros.

Kita svarbi straipsnio įžvalga yra tai, kad niekas iš niekur paprastai neatsiranda. Šis turbūt už Niutoną gerokai ankstesnis dėsnius puikiai galioja ir elektroninės muzikos, ir apskritai viso šiuolaikinio meno reiškiniams. Kad tam tikras diskursas taptų aktualus, o ne fasadinis, trafaretinis ir lozunginis, reikia bendruomeninės (nepriklausomai nuo bendruomenės dydžio) erdvės, kur galima diskutuoti ir dalytis patirtimi. Čia svarbi „kritinė masė“ (kalbant sociologiškai), „edukacija“ (kalbant švietėjiškai), simboliniai mainai (kalbant postmoderniai ir bendruomeniškai) ar agora (kalbant Antikos kalba, t.y. „pilietiška“ artikuliuojant savo poziciją aikštėse, viešose ir atvirose erdvėse). Ir čia man svarbūs trys pavyzdžiai iš asmeninės patirties.

Helsinkyje į kūrybinę studentų laboratoriją „Clicks, Cuts, and Critical Noises“, rengiamą kaip „nonkonfor-

Miguelio AZGUIME'o elektroakustinės operos „Salt Itinerary“ scena. Jauna muzika. 2006

mistinio“ meno festivalio „Avanto“ programos dalis, patekau perskaitęs Vilniaus dailės akademijos Tarptautinių ryšių skyriaus skelbimą. Tai intensyvi keleto dienų programa studentams iš viso pasaulio. Prisiklausiau apie garsus ir garso instaliacijas, prisižiūrėjau ekstremalių performansų prostitucijos tema, sužinojau, kaip azijietės merginos *mangos* stiliumi punktyru apibrėžia akių vokus, išgirdau Arthuro iš Norvegijos pasakojimą, kaip per gaisrą žuvo jo tėvai, kaip jis klajojo su cirko trupe: „Mačiau, kaip kardų rijiko gerklėje atsispindi prožektorių šviesos apšviestas kardo galas...“ Lankiausi režisieriams broliams Kaurismäkiams priklausančiame „Moskva Bar“, nuėjau į didžiulėje uoloje įrengtą liuteronų „Temppelaukio“ bažnyčią, kur visai neseniai buvo grojusi garso menininkė Kaffe Mathews, o tąsyk klausiausi choro, kuris gyvu apsupties efektu (choristai sustojo po vieną aplink visą auditoriją) suteikė sukrečiančių ne tik estetinių, bet ir sakralinių potyrių. (O gal tai buvo jau kitąkart Helsinkyje? Tokie įvykiai neturi datų.) „Clicks, Cuts, and Critical Noises“ tada pamačiau Marko Raidperės videokūrinių „10 vyrų“, sužavėjusį visus be išimties. Vilniuje jį matėme gerokai vėliau, po keleto metų, Raidperės, laimėjusio „Hansabanko“ (dabar „Swedbank“) meno prizą, parodoje. Į visą „Avanto“ programą žvelgiau kiek kitu žvilgsniu, nei žvelgtų turistas, net jei jis labai išprusęs šiuolaikinio meno, video-

meno, kontrkultūros ir garso meno srityje.

Kitąsyk Helsinkyje, medijų meno festivalyje „PixelAche“, dalyvavau radijo meno kūrybinėje laboratorijoje „Particle Wave“. Mane pakvietė Australijos menininkė Jodi Rose, su kuria, dar būdamas studentas, susipažinau medijų laboratorijoje RAM6 ir kuri įrašinėja kalbančius tiltus visame pasaulyje. Vaikščiojome po miestą, skenavome garsus, kalbėjomės apie vizualiųjų menų „turinį“ ir medijų menų „formatą“, bendravome su Suomelinės salos gyventojais, kvietusiais užėiti į „Second-Hand“ parduotuvę, su pankais, sutūpusiais prie „Kiasma“ šiuolaikinio meno centro, – jiems, beje, atidaviau blo-

ką mėlynų LM cigarečių (tikrai atidaviau – jie sakė, kad neturi pinigų, o aš neturėjau kur dėti, be to, mes tarsis susidraugavome). Darėme improvizuotas kūrybines sesijas, aptarinėjome eksperimentinio ir nepriklausomo radijo koncepcijas, klausėmės vieni kitų įrašų ir radijo laidų...

Na ir Lincas – festivalis „Ars Electronica“, kur savarankiškai kėliau kvalifikaciją, nusiųstas Nacionalinės dailės galerijos Informacijos centro (žinoma, pats pasiprašęs). Tai įvyko 2008-aisiais, pats *Ars Electronica* centras (kaip ir pusė Linco centro) buvo remontuojamas prieš prasidedant Europos kultūros sostinės metams. Festivalis pasirinko „Naujosios kultūros ekonomikos“ temą. Jo, gyvuojančio jau beveik tris dešimtmečius, infrastruktūra tiesiog pavydėtina: žemėlapyje surandi 19 vietų, kuriose kas nors vyksta. Pagrindinė iš jų – *Brucknerhaus*, arba „Operhausas“, pernai tapęs pagrindine festivalio būstine. Jame tilpo viskas, ką tik galima, o Lietuvoje net neįmanoma, įsivaizduoti: diskusijos įvairiausiomis festivalio temomis, internetinės platformos (iš laimėtojų įstrigo nepriklausomos žiniasklaidos tinklas „Pasaulio balsai“ ir „Pacientai kaip aš“ – visokiausiomis ligomis sergantys žmonės konsultuojasi tarpusavyje, gali pasitarti su gydytojais. Visas internetines bendruomenes galima rasti festivalio tinklalapyje www.aec.at), orkes-

trų koncertai su reikalingomis ir nereikalingomis vizualizacijomis, eksperimentinės – akustinės ir elektroninės – muzikos koncertai, derinantys postavangardinę, akademinę ir laisvos improvizacijos estetiką, institucijų prezentacijos ir kt. „Lentos“ meno muziejuje matyta provokatyvi slovenų medijų ir vizualinio meno paroda, ypač drastiški kūno ir technologijų santykių analizuojantys performansai, net privertė pašiurpti odą. Viena iš salių buvo skirta eksperimentinės ir klasikinės muzikos koncertams, o viršutiniame aukšte rodyta austrų XX a. dailės klasiko ekspresionisto Oskaro Kokoschkos paroda. Centre „OK“ buvo eksponuojamos interaktyvios garso meno, medijų meno instaliacijos, konceptualūs videodarbai su išplėtotą medijų meno projektų dokumentacija, vyko kino peržiūros. Linco centrinėje aikštėje įsikūrė Austrijos radijo ORF1 studija, *Brucknerhaus* operos teatre veikė tarptautinė kūrybinė radijo laboratorija. Prie Dunojaus skambant Alvino Currano „Krištolinėms psalmėms“ buvo galima pasijusti kaip „Rothko koplyčioje“, ištirpusioje po atviru dangumi. Multikultūrinėje paupio erdvėje susipažinau su amerikiečiu, kuris elektroniniame pašte pasirašo „no one“, ir papasakojau jam apie *graffiti* ant sienos netoli Vilniaus Šiuolaikinio meno centro *Your life becomes more and more of adventure* („Tavo gyvenimas vis labiau ir labiau tampa nuotykiu“). Po kurio laiko jis parašė, kad vienas jo draugas kažkur Lenkijoje nuolat matydavo panašų užrašą ant sienos, dviračiu važiuodamas į darbą, tačiau užrašas „lūžo per sienos kampą“, todėl tai, kas parašyta kitoje pusėje, perskaitė tik po keleto mėnesių. Prisimenu nuotaiką, apėmusią, kai pėsčiomis (Linco tramvajaus linijos buvo remontuojamos) žingsniavau namo per kiek neįprastą rajoną ir išvydau vietinių paaušlių muštynes. Pasak Th.S. Ellioto, „Palydėkite mane; / Vakaras po debesų mase – / Tarsi eteriu migdomas ligonis; / Ten gatvės velka tuštumą lyg naštą...“ Gana prieštaringi jausmai tąsyk mane apėmė...

Šiais trimis pavyzdžiais noriu atskleisti, kaip aš įsivaizduoju festivalį – tai tam tikra infrastruktūra, susitikimų platforma, idėjų mainai, šventė ir net šventės nuobodulys, vietų, erdvių ir žmonių įvairovė, miesto arterijų ar galerinių erdvių gyvybė. Festivalis yra ir

edukacija – subtilia ir nedespotiška šio žodžio prasme. Tačiau grįžkime prie lietuviškų aktualijų.

Kai pasirodė Rūtos Goštautienės sudaryta knyga „Muzika kaip kultūros tekstas“, buvo džiugu dėl neabejotinai naujų vėjų lietuvių muzikologijos diskurse, kai diskutuojama iš įvairių perspektyvų. Tai tikrai svarus įnašas į šios srities studijas. Tačiau džiaugtis kol kas ne labai yra kuo – retas kuris profesionalus diplomuotas muzikologas gali bent su patenkinama kompetencija operuoti knygoje „Muzika kaip kultūros tekstas“ pateiktomis paradigmomis, jas kritiškai analizuoti, taikyti ir interpretuoti. Dar kebliau yra dėl tų paradigmų, kurios ir į šią knygą nepapuola. Ar kartais nėra taip dėl to, kad, užuot aktyviai įsitraukusi į tarpdisciplinines diskusijas, muzikologų gildija (su gana retomis išimtimis), išsigandusi ar įbauginta menamų ir ne itin įsisąmonintų grėsmių, stengiasi išsaugoti institucinį *status quo*? Todėl atokiau nuo naujų vėjų laikosi tiek edukacinės institucijos (turiu omeny trypčiojančią vietoję Lietuvos muzikos akademijos edukacinę struktūrą bei mokymo metodus), tiek ir profesiniai luomai (turiu omeny Kompozitorių sąjungą kaip legalizacijos lakmuso popierėlį, suteikiantį teisę „kompetentingai“ kalbėti apie muziką, kone rotacijos būdu skirstyti paramą projektams, formuoti kultūros politiką muzikos srityje). Tiesa, vadybinių sugebėjimų „įsisavinti“ lėšas, atrodo, nestinga – tai rodo ne tik „profesionaliai nepriekaištingas“ „Jaunos muzikos“ veidas, tarsi avangardiškai užmerktomis akimis nešantis naujovių vėliavą (kviečiami tikrai įdomūs atlikėjai iš užsienio, įsileidžiamas ir vienas kitas Filharmonijos salėse negirdėtas elektroninės muzikos kūrėjas be diplomo). Tačiau po festivalio, tarsi po vienkartinio spragtelėjimo, niekas nesikeičia nei „kritinės masės“, nei edukacijos, nei mentaliteto požiūriu. Kultūros žurnaluose garbūs muzikologai toliau diskutuoja apie „embrioninę“ elektroninės muzikos stadiją Lietuvoje (tiesa, diskusija *Muzikos baruose* publikuota 2005-aisiais, taigi „jau ne vakar“), pamiršę „postkeidžinės“ (suprask, „neakademinės“) linijos elektroninės muzikos tradiciją Lietuvoje, o gal apie ją tiesiog nieko nežinodami ir nenorėdami sužinoti dėl tų pačių neartikuliuotų baimių. Kaip straipsnio autorius, negaliu sakyti, kad esu visiškai

Medijų meno festivalio Enter 6 teorinė konferencija. Šiauliai. 2008

nešališkas, nes pats aktyviau ar pasyviau stengiuosi prisidėti prie garso meno ir elektroninės muzikos diskurso plėtotės Lietuvoje, todėl galiu daugiau ar mažiau atsakingai pareikšti: tas embrionas vienu galvose jau spėjo išaugti į didelį monstrą, kitų galvose tragiškai žuvo dėl persileidimo, trečių galvose spėjo klonuotis į negimusius, bet užaugusius savo brolius ir seseris, ir taip toliau. Tačiau kai kas vis tiek jaučiasi turįs galią autoritetingai pasakyti, kokios stadijos esama... Dėl embriono, subjektyvia savo nuomone, sutikčiau tik lygindamas mūsų būklę su tuo, kiek šie kontekstai išplėtoti svetur. Tačiau argi įmanoma, kad jie išsiplėtotų pas mus, esant tokioms atšiaurioms kultūrinės segregacijos, dėl kurios apima arogancija ir susergama amnezija, sąlygoms?

Vis dėlto atrodo, kad vilčių yra. Festivalis „Druskomanija“, nors iš esmės skirtas šiuolaikinės muzikos studentų kūrybai, šiemet, susijungęs su kūrybinių laboratorijų ciklu „Procesas“, įnešė tikrai gaivių vėjų. Atviros kūrybinės laboratorijos, tarpdisciplininės konferencijos (turiu omenyje pernykštę studentų konferenciją „Meno tinklas“), bendruomenės (bet ne užda-

ros) jausmas, įdomi naujosios kartos kompozitorių kūryba ir, kaip atrodo, nekonservatyvus, neangažuotas ir nesiauras požiūris į „profesionalumą“ – tai požymiai, leidžiantys teigti, kad einama, subjektyviai mąstant, teisinga kryptimi ar bent jau atsidurta pozityviame dabarties ir ateities perspektyvų susikirtimo taške.

Provokacinis tonas, pačiam autoriui su pasigėrėjimu trinant rankas, jau pasiekė apogėjų. Kadangi, priminsiu, autorius yra miręs, tai šią natą galima tęsti iki galo. Panašių paralelių tarp kultūros laukuose tarpstančių galios kolizijų matau ir daugelyje kitų sričių.

Tad, kalbėdamas bent jau apie

kultūros sektorių, atrodo, galiu drąsiai dėkoti Dievui už krizę: gal bent jos šešėlyje „biurokratinės chaltūros“ (lozungas „Europos chaltūros sostinė“ jau seniai tapo šešeline Vilniaus reklama) buksuojantys mechanizmai, atjunkyti nuo nuolatinio donoro – finansinio motyvo ir galios žaidimų aikštelės – susivoks turintys kritinę ir, kas dar labiau neįtikėtina, kūrybišką savimonę. Žinoma, to negali tikėtis iš mašinų, to visada gali tikėtis tik iš žmonių, kuriems laisvai apsispręsti galbūt padės suvokimas, kad ir tie finansai menki, ir sustabarėjusių institucijų galia nedidelė, primenantį vaikų žaidimų aikštei tinkamą smėlio (arba oro) pilį. Tegyvuoja festivaliai...

Atomazga: straipsnį laikyti „laisvamanišku“ (*pensée libre*) kūriniu. Ir turėti omeny skolintą autoriaus poziciją, kad „Menas yra taip, kad galėtų jo ir nebūti“ (Tomas S. Butkus, www.varioburnos.com). O muzikologai, muzikai, šiaip garsams ir būsenoms jūsų gyvenime senu papratimu linkiu skaidrių tonų. ■

LATVIJOS KULTŪROS KANONAS

Pavyzdys – Danija

Europos valstybės XXI a. pirmajame dešimtmetyje suskubo kurti nacionalinius kultūros kanonus. Lyderėmis tapo Skandinavijos šalys, kurių kultūros politika ypač aktyvi. Tokie kanonai suteikia kultūrai daugiau galios vienyti visuomenę, ugdo toleranciją, pagarbą tautiniams savitumams, skatina bendradarbiavimą tarp kultūrų.

Kanonas yra tam tikras kultūros politikos etalonas arba modelis, padedantis įvertinti tai, kas vertingo, ilgaamžiško sukurta įvairiose srityse. Kanonas, atskleidžiantis nacionalinės tapatybės esmę, tampa institucionalizuota kultūros atmintimi.

Kurti nacionalinės kultūros kanoną sumanė Danijos kultūros ministras Brianas Mikkelsenas 2004 m. Kultūros vertybių atrankai buvo sudarytos septynios ekspertų grupės. Įgyvendinto projekto rezultatai paskelbti knygoje su multimedijų diskais, ji išleista 175 tūkstančių egzempliorių tiražu, iš jų 150 tūkstančių padovano-ta švietimo ir kultūros įstaigoms. Dabar danai rengia Demokratijos kanoną.

2005-ųjų rugsėjį Istorijos ir kultūros kanoną pradėjo kurti Nyderlandai. Čia diskusiją dėl jo būtinybės sukėlė plūstantys imigrantų srautai ir susirūpinimas, kad atvykėliai ne daug ką žino apie Nyderlandus, o tai apsunkina jų integraciją į šią daugiatautę valstybę – jau aktualus tapo klausimas, ką reiškia būti Nyderlandų

gyventoju. Istorijos ir kultūros kanonas, aprėpiantis aštuonias sritis, buvo sukurtas 2006-aisiais, jis pateiktas interneto portale, išleista ši vertingą projektą apibendrinanti knyga. Objektų ir asmenybių sąrašą papildė literatūros ir muziejų nuorodos, bendrosios švietimo temos.

Švedijos liberaliosios Tautos partijos deputatė Cecilia Wikström, remdamasi danų patirtimi, 2006-aisiais pasiūlė sukurti Literatūros kanoną, esą tai skatins švedus labiau skaityti knygas. Regis, šis pasiūlymas taip ir liko pasiūlymu, nes daugiau informacijos apie tai nėra.

Šiomet kovą savo Kultūros kanoną baigė kurti Latvija. Iškiliausių ir žymiausių meno kūrinių ir kultūros vertybių sąvadą, atspindintį visų laikų ženkliausius tautos pasiekimus, sudarė septynios ekspertų grupės, kiekviena iš jų nustatė savo srities vertybių atrankos kriterijus. Po ilgų svarstymų ir diskusijų į Latvijos kultūros kanoną buvo įrašyta 99 nacionalinės vertybės iš architektūros ir dizaino, kino, literatūros, muzikos, scenos, vizualiųjų menų ir tautos tradicijų. Kultūros kanoną pradėjo kurti 2007-ųjų pabaigoje, mūsų kaimynai rėmėsi Danijos patirtimi.

Latvių kanono ištakos, galima sakyti, glūdi žymaus poeto, eseisto Imanto Zieduonio 1991 m. išstartoje frazėje: „Kurie latvių sukurti dalykai galėtų būti laikomi etalonu?“

Panašių bandymų būta ir leidybos baruose – leidykla *Jumava* surengė apklausą, kad atrinktų 33 knygas, ku-

rios turėtų būti kiekvienos latvių šeimos bibliotekoje. Laikraštis *Latvijas Avīze* sudarė 100 žymiausių Latvijos asmenybių sąrašą.

Poetas Uldis Bērziņis ragino, užuot svarsčius, kuriuos kūrinius vertėtų vadinti kanoniniais, išsiaiškinti, kurie iš jų daugumai latvių jau yra tokiais tapę.

Latviai sudarė Kultūros kanoną, kad pakeltų nacionalinės kultūros prestižą, žmonėms suteiktų daugiau žinių apie Latvijos meną ir kultūrą, suaktualintų primirštas vertybes. Be to, susistemintą esminę informaciją yra lengviau skelbti tarptautiniu lygmeniu. Kanonas formuoja šiuolaikišką požiūrį į pamatines kultūros vertybes, jas kaip tikras, pavyzdines, siūloma įtraukti į švietimo programą. Latviai, o ir mes, lietuviai, nereitai atsiduriame paradoksaliaje padėtyje: puikiai žinome, kas yra Picasso, Michelangelas, Egipto piramidės, tačiau mūsų atminties „saugykloje“ nėra kai kurių iškiliausių nacionalinės kultūros asmenybių, reikšmingiausių faktų.

Latvijos kultūros kanono diskursas yra labai platus ir jau sukėlė įvairių vertinimų, prieštarų nuomonių, abejonių. Ypač karštai diskutuota dėl 14 literatūros pozicijų „išsifravimo“ ir ženklų sistemos, kuri charakterizuotų visą latvių literatūrą. Pasak literaturologo ir eksperto Gunčio Berelio, ką nors įtraukti į kanoną reiškia paversti kūrinių dogma, neginčytina vertybe, o autorių – „nenuvainikuojama“ asmenybe: „Jeigu kultūroje kas nors įdiegiama kaip išskirtinė vertybė, tai savaime sukelia priešišką reakciją. Esu tvirtai įsitikinęs, kad Latvijos kultūros kanono, kai toks bus sukurtas, bent pusė sąrašo man atrodys visiškai kvailas ir nepriimtinas, tikriausiai panašiai mąstys ir kiti žmonės. Neginčytinas vertybes verta įdiegti vien todėl, kad dėl jų būtų pradėta ginčytis. Savo ruožtu vienintelė Kultūros kanono prasmė būtų tikėjimas, kad atsiras, kas jį paneigtų. Šiuo atžvilgiu esu nusiteikęs skeptiškai – niekas nė nemėgins jo nugincyti, o juo labiau neigti. Ekspertai gali kanonizuoti gražiausias kvailys, bet kyla pagrįstų įtarimų, kad, svarstymus apie dabartinę kultūros situaciją perkėlę į viešąją erdvę, nesulauksime jokios reakcijos – iš viso to išeis šnipštas.“

Kanono rengimas – gana subtilus dalykas. Vieni įrodinėja, kad į sąrašus nepateko kur kas reikšmingesnės asmenybės ir kūriniai, negu tie, kurie buvo „įamžinti“. Kitiems atrodo, kad į tokį kultūrinės atminties kanoną nederėtų įtraukti gyvų kūrėjų. Kad ir kokia būtų požiūrių įvairovė, kanoną reikėtų vertinti kaip susitarimą dėl kultūros paveldo tam tikru laikotarpiu, ateityje jis bus koreguojamas, tikslinamas, papildomas. Juk ir didieji pasaulio stebuklai nuolat kanonizuojami iš naujo. Kultūros kanonas yra ne sustingusių vertybių saugykla, o vienas iš bukinančios masinės kultūros priešnuodžių.

Ką latviai pripažino vertybėmis?

Tautos tradicijos. Pagrindinė vertybė – liaudies dainos, kaip latvių kultūros tapatumo pagrindas. Jos simbolizuoja šios baltų tautos kultūros savitumą ir senumą. Dainose sutilpo dainavimo būdas ir pasaulio suvokimas, mitologija ir estetinė jausena. Garsioji Dainų skrynia – milžiniška liaudies dainų kartoteka, surinkta Krišjano Barono, 2001 m. buvo įrašyta į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą.

Šiame skyriuje ekspertai išskyrė kankles ir kankliavimą, tautinius drabužius, dainų šventes, Jonines, ruginę duoną, tradicinę suitų ir lybių kultūrą ir kt.

Vizualusis menas. Čia daugiausia pozicijų skirta XIX a. pabaigos–XX a. pradžios menininkams Janiui Rozentalui, Vilhelmui Purvyčiui, Johanui Valterui, skulptoriui Karliui Zalei su jo sukurtais reikšmingiausiais nacionalinės valstybės simboliais – Brolių kapų ansambliu ir Laisvės paminklu Rygoje. Janis Jaunsudrabinis įrašytas net dviejose kanonizuotų vertybių grupėse: kaip dailininkas už „Baltosios knygos“ iliustracijas ir kaip šios meniškos knygos teksto autorius.

Scenos menas. Niekam nekilo abejonių dėl Eduardo Smilgio dailės teatro, 1920–1960 m. puoselėjusio scenos meno tradicijas ir išugdžiusio garsiąją aktorijų plejadą Viją Artmanę, Harijų Liepinį, Eduardą Pavulą.

Scenos meno turinį 1967–1981 m. reikšmingais psichologiniais, charakteriniais veikalais papildė Alfredo Jaunušano vadovaujamas Nacionalinis teatras, kon-

ceptualia režisūra pasižymėjo Adolfo Šapiro Jaunimo teatras.

Kanoniniais faktais pripažinta pirmoji latvių profesionaliame teatre Janio Rainio „Ugnies ir nakties“ inscenizacija, XX a. antrosios pusės dramaturgo Pėterio Pėtersono poezijos teatras, 1956 m. įkurta Rygos pantomima, Aleksandro Lembergo šokio naujovės Rygos balete.

Muzika. Kai muzikos ekspertai buvo apkaltinti, kad į sąrašą įtraukė mažai kam žinomus kūrinius, muzikologas Orestas Silabriedis atkirto: „Manychiau, tai reiškia tik viena – muzikos bare kaip ir anksčiau esame palyginti mažiau apsišvietę negu kituose menuose.“ Į profesionalumo aukštumas pakilęs Emilio Darzinio „Melancholiškas valsas“ – psichologinio simbolizmo pradžia latvių muzikoje, emocionali Lūcijos Garūtos kantata „Dieve, tavo žemė dega“ – Latvijos Trečiojo atgimimo dvasingumo simbolis ir šalies firminis ženklas pasaulio scenose. Greta jų Jazepas Vituolas su pagrindiniu dainų švenčių akcentu – balade mišriam chorui „Šviesos pilis“, Alfredo Kalninio vokalinės miniatiūros, iškiliausia Latvijos šiuolaikinės populiariosios muzikos asmenybė Raimondas Paulas.

Literatūrą reprezentuoja ne pavienės knygos, o iškili asmenybės drauge su savo tekstais, kurie nėra izoliuoti nuo bendro kultūros konteksto. Čia lietuvių skaitytojams gerai pažįstami vardai ir kūriniai: jau minėtas Jaunsudrabinis su trilogija „Aija“ ir „Baltąja knyga“, Janis Rainis, Aleksandras Čakas, Ojaras Vacietis, Uldis Bērzinis su išskirtinio stilistinio braižo poetiniais kūriniais, broliai Kaudzyčiai ir jų „Matininkų laikai“, Regina Ezera su fantasmagorija „Neregima ugnis“ ir aiškia stilistine nuoroda ateities prozai, Imantas Zieduonis su savitomis epifanijomis ir t.t. Į šį kontekstą įterptas kalbininko Karlio Miulnbacho „Latvių kalbos žodynas“, kuriuo naudojasi visi indoeuropiečių kalbų tyrinėtojai.

Paskutiniame ekspertų atrankos etape iš sąrašo iškrito Aspazija, Albertas Belas, Andrejus Eglytis, Janis Ezerinis, Visvaldis Lamas, Andrejus Pumpuras, Eduardas Veidenbaumas, Margeris Zarinis, Martinis Zyvertas ir kiti žymūs meninio žodžio meistrai. Deja, į keturiolika pozicijų visų talentingų rašytojų nesutalpinsi.

Architektūra ir dizainas. Šiame sąrašė yra ir Rygos senamiesčio siluetas su ryškiausiomis dominantėmis – Rygos pilimi, Šv. Petro, Šv. Jokūbo, Duomo bažnyčiomis, Rundalės pilis Žiemgaloje, Salaspilio memorialas. Tarp iškiliausių yra ir pirmasis vietinis architektas Kristofas Haberlandas, ir Gunaras Birkertas su novatoriškais JAV architektūros plėtros pavyzdžiais, ir Andris Kronbergas, rekonstravęs Rygos oro uostą, pagal regiono estetiką renovavęs vertingus istorinius pastatus.

Įvardyti ir savičiams latvių dizaino pavyzdžiai (1936–1937 m. mažiausias novatoriškiausias fotoaparatas „Minox“, XX a. II pusėje gamintas mopedas „Rīga 12“), ir nacionalinė valiuta.

Kinas. Atspirties tašku pasirinktas pirmasis latvių filmas „Lačplēsis“. Kanonizuotas ir šių dienų kontekstui artimas, didelį rezonansą pasaulyje sukėlęs, preciziškai prisilietęs prie gyvenimo aktualijų Jurio Puodnieko filmas „Ar lengva būti jaunam?“ (1986).

Tai, kuo iš tikrųjų galima didžiuotis

Latvijos kultūros akademijos Kultūros sociologijos ir vadybos katedra 2008 m. rugsėjį – 2009 m. sausį atliko tyrimą, kaip Latvijos jaunimas supranta Kultūros kanoną. Bandyta nustatyti, ar jauni žmonės domisi ekspertų sudarytais kultūros vertybių sąrašais, ar jie apskritai jaučia autentiškų tradicijų poreikį.

Buvo apklausta apie 750 respondentų. 88% jų teigė, kad Latvijai labai reikalingas toks Kultūros kanonas ir pabrėžė būtinybę vertybes asociatyviai sieti su Latvijai reikšmingais istorijos tarpsniais, gyvenimo būdo specifika. Dažniausiai buvo minimos Dainų šventės, liaudies dainos, Lyguo, Kalėdos Laisvės paminklas, kalba.

Kultūros kanono globėja Latvijos nacionalinio meno muziejaus direktorė Mara Lacė pabrėžė: „Kas norės sužinoti daugiau apie Latvijos kultūros pagrindus ir į juos įsigilinti, tam Kultūros kanonas šią galimybę suteiks. Kanonas iškelia tai, kuo iš tikrųjų galime didžiuotis, ir papaiškina, kodėl.“ ■

IŠ DIPLOMATIJOS ŠEFO STASIO LOZORAIČIO LAIŠKŲ, RAŠYTŲ KARO METAIS (1942–1945)

[20]

Roma, 1944. X. 28

[P. Žadeikiui]

Aukštai Gerbiamas

Ponas Ministeri ir Mielas Kolega,

Tamstos VIII.18 laiškas gautas čia X.18, o X.26 atėjo Tamstos laiškas iš V.27 su priedais – biuleteniais lietuvių ir anglų kalbomis. Nors pastarosios žinios ir senos, bet mums jos labai įdomios, nes liečia Amerikos lietuvių gyvenimą bei veiklą.

Šiaip gi mes Romoje žinių neturime nei iš Lietuvos, nei iš kitur, nes sąjungininkams atėjus į Romą kažkodėl pairo mūsų prietelių susisiekimas. [...] Rugsėjo gale gavome p. Balučio laišką, rašytą VII.10, su kuriuo atsiuntė nuorašą savo įteiktos p. Edenui (29) notos [apie siekį išvengti bolševikų teroro Lietuvoje pasikartojimo]. Nota, beje, suredaguota labai gerai.

Aš lig šiol nerašiau nei Tamstai, nei p. Balučiai todėl, kad šituo keliu, kuriuo dabar siunčiu, nebuvo galima, o paštu naudotis nenorėjau. Be to, pašto susisiekimas iš čia į JAV ir į D. Britaniją teleistas prieš porą savaitių. [...]

Bolševikų vasaros ofenzyvos akivaizdoje vienas aktualių ir svarbiųjų mūsų uždavinių buvo daryti pastangų, kad anglosaksai sulaukytų bolševikus nuo tero-

ro bei deportavimų Lietuvoje. Kaip matau, visi mūsų Pasiuntiniai veikė šita prasme. [...]

Kaip Tamsta matai iš pridėtų nuorašų, visuose tuose dokumentuose buvo prašyta, kad Lietuva būtų administruojama ne vien bolševikų, bet tarpsąjunginės kontrolės komisijos, anglosaksams dalyvaujant, kaip kad yra Italijoje. Vatikane p. G[irdvainiui] buvo pažadėta veikti jo prašyta prasme. [...] Pažymėtina, jog paskaitęs tą raštą, p. Tittman [JAV laikinasis reikalų patikėtinis prie Šv. Sosto] pastebėjo: „*C'est ce que nous voulons*“ (30).

P. Girdvainis yra nuolatiniame kontakte su *Segreteria di Stato* (31), atsilankydamas tenai beveik kas šeštadienį.

Aš iš savo pusės prašiau audiencijos pas Popiežių, kuris priėmė mane VII.24. Mano *expose* (32) Popiežiui lietė du dalyku: a) mirtiną pavojų, gresiantį Lietuvai, ir prašymą imtis priemonių apsaugoti Lietuvą nuo bolševikų teroro, b) konstatavimą, jog Lietuvos nepriklausomybės bei gyvybės klausimas tėra dalis komplekso, kurį sudaro gresianti iš bolševizmo pusės visai Europai, o ypač katalikiškiems kraštams, katastrofa.

Apie pastarąją mano išvedžiojimų dalį šiuo tarpu Tamstai smulkiau nerašau, taupydamas vietą. Parašysiu vėliau. Kai dėl pirmosios gi dalies, tai atkreipiau Šv. Tėvo dėmesį į tai, kad vienintelis būdas apsaugoti Lietuvai nuo fizinės mirties yra ta aukščiau minėtoji tarpsąjunginė kontrolės komisija. [...] Aš pabrėžiau, kad niekad lig šiol visoj savo ilgoj istorijoj lietuvių

tauta ir Lietuvos bažnyčia nestovėjo prieš tokį pavojų, kaip tas, kuris gresia dabar. [...]

Popiežius klausė labai atidžiai, susimąstęs, retai mane tepertraukdamas. Turėjau išpūdį, kad jis visą dalyką tinkamai įvertina visais atžvilgiais. Dėl mano pateiktojo prašymo pareiškė: „*Nous ferons tout ce qui est dans Notre pouvoir pour aider Notre chere Lithuanie*“ (33). Audiencija baigėsi, suteikiant palaiminimą Lietuvai ir man pačiam.

Turint galvoje, kad bolševikams nesunku atspėti, kuriais reikalais aš einu pas Popiežių, tą faktą, kad „*L'Osservatore Romano*“ (34) paskelbė apie tą audienciją, tenka laikyti tam tikru žestu Lietuvos atžvilgiu.

Visa tai pranešu konfidencialiai, kaip tokiais atvejais dera. Audiencija, čionykštėms taisyklėms einant, buvo ilga, nes tęsėsi apie 25 minutes.

Toliau aš maniau esant naudinga parašyti tais pat reikalais laiškus [svarbiems] asmenims, atsilankiusiems Romoje [...]

Kad p. Churchill į laišką neatsakė, stebėtis nėra ko daug. Kokia jo padėtis, matome iš debatų parlamente. [...] Westminsterio Arkivyskupas [mons. Griffin, gavęs VIII.1 d. laišką] pakvietė mane pas save ir klausinėjo smulkiau apie padėtį Lietuvoje. Kai aš, dėstydamas bolševikų elgesį Lietuvoje, pasiklausiau: „Ar Jūs D. Britanijoje žinot, ar galit sau įsivaizduoti, kaip elgėsi bolševikai per pirmąją Lietuvos okupaciją ir kaip elgiasi dabar?“, mons. Griffin atsakė: „Mes tai žinome, žinome labai gerai“. Baigdamas pasikalbėjimą, jis pažadėjo, grįžęs į Londoną, tuoj padaryti pas savo vyriausybę reikalingus žingsnius.

Šitas – nepalikimo bolševikams laisvų rankų Lietuvoje – klausimas šiandien yra dar aktualesnis, dar daugiau degamas. Todėl manau, jog būtų reikalinga, kad Tamsta ir p. Balutis įteiktumėt notas (ar memorandumus) atitinkamoms vyriausybėms, o taip pat savo kolegoms kitų Suvienytų Tautų ir neutralių valstybių atstovams, kaip savo laiku buvo padaryta su nota dėl Lietuvos atsisakymo priimti Vokietijos reikalavimą pulsti Lenkiją. [...]

Iš Tamstos atsiųstųjų biuletenių aš matau, kad mūsų organizacijos [Amerikoje] supranta viešosios opinijos

reikšmę mūsų bylai. Juo daugiau bus apeliuojama į opinią, vyriausybės, atskirus asmenis, organizacijas, juo geriau.

Europoje, beje, viešosios opinijos dar nėra, nėra ir vyriausybių įprasta to žodžio prasme, nes dar nėra civilės drąsos bolševikų atžvilgiu.

Vokietijoje yra desėtkai tūkstančių lietuvių, išvežtų į darbus ir daug pabėgusių nuo bolševikų teroro. Reikėtų tad (jei dar nepadaryta) prašyti JAV ir D. Britanijos vyriausybės, kad atsiradus tiems žmonėms sąjungininkų kariuomenės užimtose Vokietijos srityse, jie būtų traktuojami kaip Lietuvos Respublikos piliečiai, o ne kaip Sov. Sąjungos ar sovietinės Lietuvos piliečiai, ir ypač kad jie nebūtų atiduoti sovietų žinion ar verčiami išvažiuoti okupuoton Lietuvon ar į Sov. Sąjungą. Jie turėtų būti globojami Amerikos bei D. Britanijos R[audonojo] Kryžiaus. [...]

[Amerikoje] naudinga laikas nuo laiko [apie mūsų politikos žingsnius] orientuoti mūsų organizacijų vadovybes, didžiųjų laikraščių redaktorius ir šiaip visuomenės veikėjus bei asmenis, turinčius svorio visuomenėje. Aš savo laiku būdamas Kaune, kas penktadienį orientuodavau „L. Aido“, „XX Amžiaus“ ir „L. Žinių“ redaktorius apie mūsų užs. politikos klausimus bei darbus. Rezultatai buvo geri. Ir, pažymėtina, nebuvo nė vienos nediskrecijos.

Apskritai imant, reikėtų laukti, kad, pav., „Dirvos“ redaktorius, būdamas painformuotas konfidencialiai, ar ir kas daroma, pav. Romoje, vargiai berastų reikalinga dėti p. Kugio Mugio straipsnį. O antra vertus, jei jis, žinodamas, kas daroma, laikytų reikalinga mūsų veiklą patobulinti ir pakritikuoti, tai duotų jau konkrečių patarimų, nuo kurių pačiai mūsų bylai ir mums patiems būtų tik naudos. [...]

Jūs Amerikoje, turbūt, nė neįsivaizduojat gerai, kurio laipsnio yra pasiekusi Europoje komunistų įtaka, Sov. Sąjungos ingerencija į kitų valstybių vidaus reikalus ir jos šantažas. Jei dalykai ir toliau taip plėtosis, kaip lig šiol, tai greitai laiku sovietų vyriausybei nereikės vartoti tokių priemonių, kaip gen. Kutipovo pagrobimas, o pakaks paprašyti tokį ir tokį poną išduoti kaip karo nusikaltėlių. O greta to juk visados palieka galioje supa-

prastinta bolševikų procedūra: perskelti kiaušą. [...]

Dėkodamas už laiškus, siunčiu, kartu su p. G[irdvainiu], geriausių linkėjimų Tamstai, Tamstos bendradarbiams ir visiems mūsų pažįstamiems.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(29) *Anthony Edenas – tuometinis D. Britanijos užsienio reikalų sekretorius*

(30) „*Mes kaip tik to ir norime*“ (pranc.)

(31) *(Vatikano) Valstybės sekretoriatu* (it.)

(32) *trumpas išdėstymas* (pranc.)

(33) „*Mes padarysime viską, kas mūsų galioje, kad padėtume mūsų brangiai Lietuvai*“ (pranc.)

(34) *oficialus Vatikano laikraštis*

[21]

Roma, 1944. XI. 16

[P. Žadeikiui]

Aukštai Gerbiamas

Ponas Ministeri ir Mielas Kolega,

Šį laišką rašau kiek vėliau kaip kad buvau minėjęs savo paskutiniame laiške, nes buvau susirgęs – staiga čia atšalo, o bute beveik šalčiau ir drėgniau kaip lauke. Po influencos (35) gavau visokių nesmagumų su dantiomis, o ypač su žandikauliu.

Kybartų aktų (36) nuorašų nebuvo lig šiol Tamstai pristatęs todėl, kad, viena, esant čia vokiečių okupacijai niekad negalėjome būti tikri, kad mūsų paketai, nors ir rimtų žmonių vežami, nebus kokių SS pagrobti ar pavogti. Antra, maniau, kad apie tų aktų turinį tikriausiai busi Tamsta tiksliai painformuotas paties a. a. p. RP (37).

Dabar, pasikeitus sąlygoms, t. y., nesant daugiau vokiečių pavojaus, kartu su šiuo laišku siunčiu po vieną p. Min. Girdvainio paliudytą Kybartų aktų nuorašą. Artimiausia proga nuorašus pasiųsiu ir p. Min. Balučiai. P. Dr. Šaulys turi savo paties paliudytus nuorašus.

Kai dėl aktų konstitucingumo (Tamstos laiškas iš V.27), tai dėl p. Balučio nuomonės pasisakyti negaliu, nes nežinau, kokia ji yra ir kuriais argumentais pagrįsta. [...]

Šiaip gi padėtis Konstitucijos atžvilgiu yra šitokia.

Kad Respublikos Prezidentas skiria ir atleidžia Ministerį Pirmininką (str. 97), kad šitie jo aktai nereikalingi kontrasignavimo (str. 74) ir kad RP sergant ar esant užsieny, jį pavaduoja MP (str. 71), yra aišku iš cituotų straipsnių. Lygiu būdu yra aišku, kad nesant Konstitucijoje atitinkamiems aprėžimams, RP turi teisę skirti MP žmogų, kuris paskyrimo akto pasirašymo metu yra už Lietuvos sienų. Galop, neginčytina yra, jog nei RP, nei MP, išvažiavę į užsienį, nenustoja būti RP, *respective* MP. Palieka tad ištirti klausimas, ar RP ir MP turi teisę, pagal Konstituciją, eiti savo pareigas, būdami užsieny. Pabrėžiu – pagal Konstituciją, taigi mūsų vidaus teisės atžvilgiu; ar ir kuriomis sąlygomis atitinkama užsienio valstybė gali sutikti, kad jos teritorijoje būdamas RP ar MP atliktų savo galios veiksmus, yra kitas klausimas.

Kai dėl Ministerio Pirmininko, tai Konstitucija iš viso nenustato jokių aprėžimų. O kai dėl Respublikos Prezidento, tai einant str. 71, RP esant užsieny, jį pavaduoja MP. Šis nuostatas tačiau neturi prohibityvės reikšmės, tai nėra draudimas išvykti į užsienį. Jo tikslas tėra patikrinti, kad RP esant užsieny ir dėl to negalint materialiai atlikti kai kurių savo pareigų, neatsirasų spragos Valstybės organų veikime. Tą spragą užpildydamas, str. 71 vis dėlto neatima iš RP, esant jam užsieny, ir neperduoda MP visų RP pareigų, o tik jų dalį, kurios, kaip pasakyta aukščiau, RP materialiai atlikti negali. Kitas gi savo pareigas RP vykdo, nors ir būdamas užsieny.

Šita konstrukcija matosi aiškiai, sugretinus kalbamąjį str. 71 su str. 72, kuris nustato, kad tik RP mirus ar atsisistatydinus, MP pareina visa jo galia. Nors šiuo atveju pakanka turėti omeny vien tik Konstitucijos tekstą, pravartu vis dėlto prisiminti, kad svarstant Konstitucijos projektą, ta diferenciacija tarp dalinio RP galios delegavimo str. 71 atveju ir pilno – str. 72 buvo ne tik įvesta sąmoningai (kiekvienas teisės nuostatas, kaip žinoma, pirmiausia turi būti laikomas įvestu sąmoningai, tam tikram tikslui), bet jai buvo teikiama daug reikšmės ir ji buvo įvesta tam, kad RP, sirgdamas ar būdamas už-

sieny, vis dėlto turėtų teisę daryti tam tikrus ir, būtent, pagrindinius, svarbiausius savo galios veiksmus. [...]

(Šia proga yra pažymėtina, jog p. Merkio aktas /ar bolševikų pateiktas kaip neva p. Merkio aktas/, kuriuo Ministeriu Pirmininku buvo paskirtas Paleckis, buvo ne tik priešingas Konstitucijai, bet ir visiškai priešingas iš viso sveikam protui. Ministeris Pirmininkas, nors ir pavaduojąs RP, kito Ministerio Pirmininko skirti negali.)

[...]

Labai ačiū už viską, ką Tamsta darai mano kelionės reikalui. Visas šitas dalykas turi štai dar kokią specifią ir nemalonų aspektą. Italijos padėtis yra tokia, kad jos negalima pavadinti net nepastovia lygsvara, nes nėra itališkų veiksmų, kurie galėtų atsverti ar balansuoti komunistų įtaką bei organizaciją. [...] ([Beje, dar viena] konfidenciali žinia yra šita: buv. Italijos pasiuntinio Lietuvoje p. Amadori sūnus yra komunistų partijos narys.) Šitokiomis aplinkybėmis, vienintelis veiksnys, atsveriantis Italijos komunistus ir sudarantis kliūtį komunizmui, yra anglosaksų kariuomenė. [...] Turint, be to, galvoje tą aplinkybę, kad karo nusikaltėlių sąvokos sudarymas suteikia Maskvos vyriausybei pretekstą veikti prieš bet kurį jai nepatinkamą žmogų ir daryti spaudimą dėl tokio žmogaus į bet kurią svetimą valstybę, tenka bijoti, kad tokiems „liaudies priešams“, kaip mano kuklus asmuo, gali grėsti daug įvairių pavojų. Netoli ieškant, mano atsisakymas perduoti Pasiuntinystę, be abejo, yra čekos „teisinių“ ištirtas bei klasifikuotas. [...]

Daug geriausių linkėjimų, taip pat ir nuo p. Girdvainio.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(35) *gripo (it.)*

(36) *Šiais aktais atgaline data (1940.VI.15) Prezidentas Antanas Smetona atleido iš pareigų Ministrą Pirmininką Antaną Merkį ir visą jo sudarytą Vyriausybę ir paskyrė Stasį Lozoraitį Ministru Pirmininku, pavesdamas jam pavaduoti Prezidentą*

(37) *Respublikos Prezidento A. Smetonos*

[22]

Roma, 1944. XII. 18

[Pulk. K. Griniui]

Aukštai Gerbiamas ir Mielas Ponas Pulkininke,

Savo laiške p. Min. Girdvainiui iš IX.16 Tamsta buvai malonus paminėti mane su žmona. Labai ačiū už šitą atminties ženklą.

Kad esame gyvi ir sveiki, tai Tamsta jau žinai. Kaip gyvename, turbūt, dalinai matai Tamsta ir iš laikraščių, kitos gi dalies, mūsų taip sakant privatinio aspekto, žinoma, tenai nematyti. Bet rašyti apie tą aspektą neapsimoka, juo labiau vis dėlto dar negyvename kaip Severurallager'ų ar dabartinę Lietuvą žmonės gyvena. Krizių esame pergyvenę ne vieną, bet opiausios krizės dar nesame matę: ji dar tik artinasi, toji aršiausia krizė. [...]

Tamsta teisingai sakai, kad ne viskas, kas rašoma ir kalbama, atspindi tikrąją padėtį. [...] Galop, tikrovė atspindi tame, kad kasdien matom ant sienų ir tvorų

Stasys Lozoraitis (dešinėje) su Niujorko arkivyskupu, kardinolu Francis'u Josephu Spellmanu 1949 m.

Šios publikacijos I dalyje, KB nr. 4 (p. 54) įsivėlė klaida – po šia nuotrauka nurodyta, kad Lozoraitis kalbasi su vyskupu P. Bučiu.

šimtus užrašų: „Tegyvuoja Stalinas“ ir nematau nė vieno užrašo, kuris minėtų apie Churchillį ir Rooseveltą. O juk, beje, ne tik ant tvorų bolševikai garbinami.

Mūsų klausimą gali išspręsti tik demokratijų karas su Sov. Sąjunga arba jos subyrėjimas. Kiek girdžiu iš žmonių tenai buvusių ir kiek pats pažįstu maskolius, jokia logika jų vidaus gyvenimui nepritaikoma. Tad nesiiimu spręsti, ar ir kada sovietai gali sugriūti. [...] Man, kuriam nuo 1923 metų teko nemažai turėti reikalo su Vokietijos *Drang'u* (38), yra pagrindo bijoti, kad [anglosaksų] konfliktas su Sov. Sąjunga bręs dar lėčiau, kaip brendo su Vokietija. Žinoma, sovietų ekspansija yra daug daugiau dinamiška bei universali, kaip nacionalsocialistų, kurių pavojus tebuvo paremtas kariškomis, t. y. mechaninėmis ir paviršutiniškomis, priemonėmis. Todėl sovietų ekspansionizmas turėtų greičiau privesti prie radikalaus interesų susikirtimo. Bet, antra vertus, turiu kai kada įspūdžio, kad lig šiol nuolaidumas sovietams auga proporcingai jų pretenzijų brutalumui. Lygiagrečiai gi didėja, bent Europoje, dezorientacija bei demoralizacija. [...]

Tačiau, kad ir kaip tamsi atrodytų [Lietuvos] padėtis, išvada tegali būti viena: juo daugiau sunkumų bei pavojų, tuo daugiau turi būti pasiryžimo nepasiduoti, dirbti, kovoti, kelti aikštėn daromas Lietuvai skriaudas ir pavojų, kuriame ji atsidūrė. Aš čia laikausi tokios taktikos, kad, jei net ir žinau, kad koks politikas ar šiaip veikėjas negalės ar nenorės reaguoti į mano kreipimąsi, aš vis tiek kreipiuosi į jį žodžiu ar raštu, nes manau, jog šiuo tarpu, *faute de mieux* (39), reikia bent, kad kiek galima daugiau žmonių žinotų, ką mano lietuviai. Reikia bent, kad mūsų balsas nenuiltų.

Todėl Informacijų Centro [Niujorke] įsteigimas yra labai svarbus dalykas taip pat ir nurodytu atžvilgiu. Aš džiaugiuosi, kad Tamsta apsiėmė vesti Biuro užs. politikos dalį. Jūsų darbas yra svarbus dar todėl, kad Europoje (ar bent Italijoje) yra lengviau padėti kokią žinią į spaudą, jei ji paimita iš JAV leidinių, o ypač – iš laikraščių. [...]

Priežasčių, iššaukusių Europos bolševizaciją, yra daug, k. a. 1939 metų sutartys su Vokietija, įvedusios Sov. Sąjungą į didžiąją politiką, Raudonosios armijos ėjimo pirmyn įspūdis, 1942 metų Londono sutartis, karo veiksmų padaryti nuostoliai, milijonai žmonių be darbo ir be pastogės, bėdas, nuolatinis sąjungininkų smilkinimas bolševikais kaip

tariamais demokratijos gynėjais, tylėjimas apie bolševikų žiaurumus, panaudojimas partizanų tam tikriems karo tikslams, kai kurių valstybių tendencija lošti Maskvos korta savo padėčiai anglosaksų atžvilgiu sustiprinti (Badoglio, de Gaulles), bendravimas su komunistais vidaus politikoje ir t. t. Ir, žinoma, kaip visados – pačių bolševikų propaganda, geriausiai organizuota, lanksčiausia ir budriausia. [...]

Labai svarbi yra ta aplinkybė, kad jau šiandien bolševizmo jungas tiesioginiai gresia kokiems 70 milijonų žmonių, jei skaityti tik Sov. Sąjungos kaimynus nuo Suomijos per Lietuvą ligi Graikijos. Jų tarpe Baltijos valstybės ir Suomija visados turėjo gerą imunitetą komunizmui, o kitur, kaip girdžiu iš Balkanų, bolševikų simpatikus ar abejinguosius labai greitai imunizuoja bolševikų okupacija. [...]

Man labai gaila, kad lig šiol vis dar nepavyksta nuvažiuoti į Ameriką. Aš nenustuju tačiau vilties, kad daromos Amerikoje pastangos pasiseks ir kad ligi to padėtis nepasikeis taip radikaliai, kad mane galėtų išduoti sovietams kaip liaudies priešą, *criminel de guerre* (40) ir iš viso kaip nesimpatingą veidą. [...]

Kartu su žmona ir p. Min. Girdvainiu linkiu Tamstai ir poniai Grinienei visa ko geriausia šventėms ir naujiems metams. Širdingai spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(38) *veržimasis, spaudimas* (vok.)

(39) *nesant geresnio* (pranc.)

(40) *karo nusikaltėlį* (pranc.)

[23]

Roma, 1944. XII. 20

[Prof. K. Pakštui]

Aukštai Gerbiamas Ponas Profesoriau,

Atsidarant šiokiai tokiai perspektyvai susisiekti su Amerika, noriu pasiųsti Tamstai daug geriausių linkėjimų.

Aš tikiuosi, kad, nežiūrint visų nelaimių, Tamsta ne-

nustojai tos savo energijos, kuria senais gerais laikais reaguodavai į aktualiuosius klausimus arba, kas svarbiau, tam tikrus klausimus padarydavai aktualiais.

Žinių apie Lietuvą teturiu šiuo tarpu tiek, kiek duoda laikraščiai ir radio. Bet ir be tikslesnių informacijų nesunku žinoti, kad padėtis Lietuvoje turi būti dar baisesnė, kaip 1940 m. birželio mėnesį. Mes čia beldžiamės į visas duris, atdaras ir uždarytas, bet kas iš to, jei norint į sovietus paveikti, reikia parodyti jiems kumštį, vienokį ar kitokį, tikrąjį viešosios nuomonės kumštį, o tam dar nematyti pasiryžimo.[...]

Šiaip ar taip, kiekvienas [į Vokietiją] iš Lietuvos pasitraukęs nuo teroro bus reikalingas pagalbos. O greta šito klausimo yra dar reikalas jau iš anksto rūpintis, kad tie žmonės, atsidūrę anglosaksų užimamose Vokietijos dalyse, nebūtų perduodami sov. vyriausybės žinion ar verčiami „grįžti“ į Lietuvą per Vorkutlager'į. Tas pats saugumo klausimas jau yra aktualus tiems lietuviams, kurie yra sąjungininkų paimti nelaisvėn iš vokiečių kariuomenės bei jos pagalbinių organizacijų.

Deja, mūsų padėtyje, bent iš čia žiūrint, jokios prašaitės nematyti. Priešingai, aukų skaičius auga ir pavojus didėja. [...]

Šitą laišką siunčiu per pažįstamą (41), kurį esu prašęs tarpininkauti, jei Tamsta kada panorėtų man parašyti.

Siųsdamas labai gilios pagarbos žodžius, širdingai spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(41) P. Žadeikį

[24]

Roma, 1945. I. 12

[Dr. A. Valiukėnui]

Aukštai Gerbiamas ir Mielas Ponas Daktare,

Po ilgos pertraukos noriu mėginti vėl su Tamsta susi-

siekti, deja, šį kartą – labai liūdnomis sąlygomis. Žinios apie bolševikų siautimą Lietuvoje patvirtina, prašoksta pesimistiškiausią baimę, kurią mes visi esame reiškę dėl naujos bolševikų okupacijos. 1942 m. aš buvau kreipėsis į Rooseveltto asmeninį atstovą M. Taylorą, kuriam, be ko kita, išdėščiau, koks mirtinas pavojus grės Lietuvai, jei bolševikams pasiseks vėl mus okupuoti. Dabar mes beldžiamės į visas duris, atdaras ir pradaras. P. Min. Girdvainis nuolat informuoja Vatikaną, gaila tiktai, kad pastarojo įtaka neina taip toli, kaip reikėtų.

Visa bėda tame, kad bolševikams tėra prieinami tokie argumentai, kaip stiprus sudavimas kuolu per galvą. Gi to kuolo šiuo tarpu ir nėra. Europoje nėra nė viešosios opinijos, kuri galėtų ar bent norėtų paveikti į bolševikus. O mums, deja, nėra laiko laukti. [...]

Būčiau labai dėkingas, jei Tamsta malonėtų pasiteirauti ir mane painformuoti [ar VLIK'as, priimdamas tam tikrus savo sprendimus, žinojo apie Kybartų aktus]. Kaip Tamsta matai iš klausimų charakterio, prašomos žinios reikalingos orientacijai, o žemiau aš bandysiu išdėstyti, kodėl pati orientacija atrodo reikalinga.[...]

Dėl padėties aiškumo pažymiu, kad minėtais Kybartų aktais R[respublikos] Prezidentas [Ministru Pirminku] paskyrė mane ir kad šitas paskyrimas buvo sukėlęs tam tikrą pasipriešinimą, t. y. opoziciją dėl to, kad mano asmeniui esant nepriimtina vokiečių vyriausybei, jis, buvo man pranešta, galėjęs pakenkti mūsų bylai Berlyne 1940–41 m. m. Be to, aš buvau nepriimtinas aktyvistams (42). [...]

Mūsų kovoj su sovietais svarbu yra veikti į pasaulio opinią, o tam tikslui sovietų neteisybei ir neteisėtumui reikia priešpastatyti mūsų teisę bei mūsų pozicijos teisėtumą. Viena pirmųjų sąlygų tokiomis aplinkybėmis yra stengtis išlaikyti valstybės organų tęstinumą, einant, žinoma, tais teisės nuostatais, kurie buvo galioje iki okupacijos. Kiek tai svarbu, matosi kad ir iš to fakto, kad bolševikai pirmiausia stengėsi panaudoti mūsų pačių teisės nuostatus aneksijai užmaskuoti. [...]

Aš žinau, kad Lietuvoje būta nemažos opozicijos 1938 m. Konstitucijai, manau tačiau, kad šiandien, okupanto primetamos santvarkos ir priespaudos akivaizdoj, visi turėtų atsistoti ant mūsų paskutinės Konstitu-

cijos pagrindo ir būtent tam, kad parodytų, jog lietuviai yra tiek vieningi pasipriešinime okupantui, kad net tie, kurie Lietuvos santvarkos nelaikė gera, demokratiška ir teisėta, ją gina nuo svetimo kišimosi tol, kol patys laisvai galės ją pakeisti. [...]

Yra aišku, kad visa mūsų akcija turi turėti kuo demokratiškiausią charakterį. Laikytis šito dėsno mums yra ne tik lengva, bet ir savaime suprantama, nes mūsų tauta yra ir buvo tiek savo dvasia, tiek savo gyvenimo pasireiškimuose viena demokratiškiausių pasaulyje. Akcijos demokratiškumo atžvilgiu VLIK'o vaidmuo buvo (ir tikiuosi bus) didžiai naudingas. Manau vis dėlto, kad, pav., valdžios tęstinumo klausimu evoliucija, jei ji būtų pripažinta reikalinga, turėtų ir galėtų eiti Konstitucijos pagrindu. Sakau – galėtų – todėl, kad mano įsitikinimu geri lietuviai visados susitars, ypač dėl to, ar įgaliojimus veikti Lietuvos gerovei suteikti viešam ar kitam asmeniui.

Kalbant apie demokratiškumą, tenka atsiminti, jog ten, kur pretenzijų reiškia bolševikai, jis yra labai menkas ginklas apsiginti. Pavyzdys: Suomija. O kur bolševikai pretenzijų nereiškia, ten žmonės gali miegoti nors ir nelabai demokratiškai, bet užtat ramiai. Pavyzdys: Portugalija. Todėl yra didelis klausimas, ar ir kada didesnio demokratiškumo galima siekti konstitucingumo kaina.

Dalykas turėtų kitokios reikšmės, jei jis būtų svarstomas nors daliai Lietuvos teritorijos esant mūsų valdžioje. Tada nuovados viršininkas, *de facto* valdąs Pilviškius, galėtų būti svarbesnis kaip Ministeris Pirmininkas, paskirtas *de jure*, bet reziduojantis, taip sakant, ant mėnulio. Bet šiandien padėtis juk yra tokia, kad ar vieną, ar kitą imsi M[inistru] Pirmininku, ir vienas, ir kitas bus lyg ant mėnulio ir nė vienas negalės, bent šiuo tarpu, sudaryti vyriausybės, kuri veiktų; o tam lyg nevertėtų išeiti iš Konstitucijos ribų. [...]

Nors šitame dalyke figūruoja mano asmuo, aš tikiuosi, kad nekils abejojimų dėl mano argumentacijos objektyvumo [...]. Antra vertus, noriu čia pabrėžti tai, ką daug kartų esu sakęs saviesiems ir svetimiesiems, būtent, kad nors ir nežinojau VLIK'o sudėties, visados turėjau ir turiu visišką respektą tiek pačiai įstaigai, tiek ją sudarantiems žmonėms, kurie, būdami nuolatiniam pavojui, su pasišventimu ir

atsargiai bei išmintingai veikė Lietuvos gerovei. [...]

Linkėdamas Tamstai ir visiems Berlyne visa ko geriausia ir širdingiausia, spaudžiu ranką.

Tamstos

[Parašas:] S. Lozoraitis

(42) *Turimas omenyje Lietuvių aktyvistų frontas* ■

Stasys Lozoraitis 1955 m.

Post Scriptum. Berengiant laiškus spaudai, knygynuose pasirodė nauja knyga „Diplomatas *par excellence* Kazys Lozoraitis“ (sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė), kurioje atskleidžiama daug įdomių faktų ir apie Stasį Lozoraitį vyresnįjį, ir apie visą šeimą.

Laiškų rinkinį parengė Rimantas MORKVĖNAS

LAISVĖS KOVŲ POEZIJA

1 940 metų birželį Lietuvą okupavo komunistinės Rusijos kariuomenė. Tais pat metais prasidėjo ir laisvės kovos, kurios tęsėsi hitlermečiu ir per visą antrąją sovietmetį iki 1990 metų.

Nepriklausomybė atgauta ne tik aktyvių laisvės kovotojų (partizanų, rezistentų) aukomis, krauju, kančiomis, bet ir pasyvia visos tautos kova, solidarumu su aktyviais kovotojais, parama jiems. Pasyvieji kovotojai dėl to irgi smarkiai nukentėjo nuo okupantų.

Laisvės dvasia visą laiką pleveno patriotų širdyse. Pagaliau susiformavo galingas Atgimimo sąjūdis, nušlavęs okupacinę valdžią.

Svarbus pavergtos tautos ginklas buvo pagrindžio spauda, kėlusi tautiečių rezistencinę dvasią. Dalis tos spaudos yra išlikusi. Joje fiksuoti laisvės kovų žygiai ir nuoskaudos. Joje skelbti idealai nepaseno, jie tinka ir dabartiniame nepriklausomybės dienų gyvenime. Juk mažoms tautoms dėl laisvės visada reikia budėti.

Pagrindžio spaudoje, natūralu, dominavo operatyviausi žanrai – publicistika ir eilėraščiai. Daugiausia eilėraščių paskelbta partizanų, rezistentų spaudoje. O kai kurie poetai rado būdą persiųsti dalį savo eilėraščių pro „geležinę uždangą“ į užsienio lietuvių laisvąją spaudą.

Parinkau pluoštą anoniminių ar slapyvardžiais pasirašytų eilėraščių. Daugelio jų autoriai nežinomi, bet tų kūrinių nevalia užmiršti – juk tai laisvės kovų autentiški paminklai.

Anoniminiai ar neiššifruotais slapyvardžiais bei kriptonimais pasirašyti kūriniai po kurio laiko, kai nebelieka vilties išaiškinti jų autorius, tampa tautosakos kūrniais.

Albertas RUZGAS

Be parašo

LIETUVAI

...Nudraskė viesulas viršūnė Tavo
Iškriko paukščiai iš lizdų.
Likai iš skausmo susvyravus
Su tūkstančiais gilių žaizdų.

Ir stovi tu pagairėję vėjo
Pajuodus liūtyje rudens,
Lyg niekados nebūt šlamėję
Tau medžiai pasakų rudens.

Bet ir tokia tu mums gražiausia,
Bet ir tokia tu mums brangi.
Kada žaliuosi – mes neklausiam,
Nors matom – pumpurus rengi.

Ateis pavasaris ir vėl pavėsiui
Tu duosi lapų mums naujų
Šaknis mes Tavo juk paliesim
Savuoju prakaitu, krauju.

Lietuvos partizanų *Laisvės aukuras*
(1948-05-20, be numerio)

K. GAUDENTAS
TĖVYNE MANO

Tėvyne mano, tu esi
Visų tremtinių ilgesy,
Tu rugio širdyje gyva,
Daina skambioji – Lietuva.

Juodam gimtinei arime
Ir balto beržo ošime,
Tu vyturio tyroj dainoj
Ir Kryžių kalno tylumoje.

Tu iš piliakalnių širdies,
Iš aukurų šventos ugnies...
Virš klevo žydinčių pečių
Žvelgi į mus akim žvaigždžių.

Mums sakė motina sena –
Tu – mūsų meilė ir daina!
Buvai Tu vargšė tremtinė...
Tau širdį žudo giltinė...

Bet Tu iš ašarų karčių,
Bet Tu iš tūkstančių nakčių
Vėl išsiskleisi kaip aušra,
Tu mūsų Motina gera!

Rezistentų *Aušra*, 1978, rugpjūtis

V. AUDRONIS*

LIETUVA ANT KRYŽIAUS

Aš tėviškės keleivis, tartum svetimas
Savam krašte užguitas, tremtinys.
Nyku, kai spaudžia širdį priešo letena,
Kai sielą gairina nuožmus šiaurys.

Aš nebylus kaip žiemą Nemunas,
Sukaustytas ledų grandinėmis tvirtai.
Tai toks likimas, toks gyvenimas...
Už ką, kareivi, tu kritai

Ir prie Radviliškio, ir prie Širvintų,
Ir prie Kėdainių karžygio mirtim?..
Tikėjome, kad laisvė amžiams švinta,
Kad niekas jos nebegalės atimt. –

O išplėšė ją mums kaip gyvą širdį,
Sušaudė ją prie žydinčios obels.

Ir vėl actu ir tulžimi pagirdė,
Ir šaukė, klykė: niekad nesikels!

O, Viešpatie! Nejau tiek kraujo veltui?!
Nejau, nejaugi veltui tiek aukų?!
Regiu prie kryžiaus Lietuvą prikalta
Ir papuoštą erškėčių vainiku.

Nejau į laisvę keltis nebelemta?
Nejau sunykt kaip žiedui po padu?
Išvesk mus, Viešpatie, į laisvės krantą,
Pašauk į laisvę mus vardu!

* Tikroji autoriaus pavardė Povilas PEČELIŪNAS
Rezistentų *Alma Mater*, 1979, Nr. 1

RASEINIŠKIS

LIETUVA

Kryžiais parimusi, medžiais godojanti,
Šimtmečius kenčianti, šimtmečius tylinti,
Tiekkart išduota, piršta – parduota,
Raudanti, klumpanti, vėlei pakylanti.

Kraujuos paskendo vakaro saulė...
Rytmečio žvaigždės kulkomis lijo...
Kardai kapojo, žeidė apgaulė,
Lauže liepsnojo, žaizdos negijo...

O Tu stovėjai rūsti ir liūdinti,
Brolius išleidusi, brolius palaidojus.
Kardą paėmusiėjai ir budinai
Sūnus į šventą kovą už laisvę.

Tu nenumirsi, Tu nevergausi
Brolius ir priešus žemėj užarusi...
Požemiuos pūdyti, kovų užgrūdinti
Mes Tavo vardą kaip maldą tariame:

TĖVYNE LIETUVA!

Rezistentų *Aušra*, 1983, Nr. 21

Leonas STEPANAUSKAS

KAI KALVARIJA BUVO DIDELĖ, O STARAPOLĖ–MARIJAMPOLĖ VISAI MAŽA...

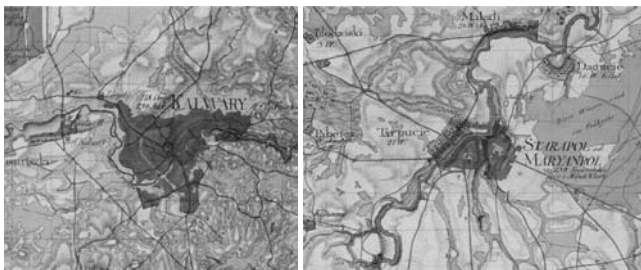
Radinys, apie kurį čia pasakoju, istorikams ne naujiena. Tik buvo būgštaujama, kad žemėlapis, kurio du fragmentai čia pateikiami, galėjo ir neišlikti. Kalbu apie retą kartografijos dokumentą, kurį šiek tiek daugiau kaip prieš du šimtus metų Prūsijos karalystės generalinio štabo nurodymu pagamino geriausi to meto specialistai. Buvo vienintelis išlaptintas egzempliorius. Šimtą metų, iki 1900-ųjų, juo leista naudotis tik „pagal paskirtį“, t.y. Prūsijos karalystės, vėliau ir Vokietijos imperijos, ginkluotųjų pajėgų reikmėms, „persipiešiant“ tik atskiras jo dalis. Pagaliau ir pats kartografo kūrinio pavadinimas viską pasako: Karo žemėlapis (*Kriegskarte*). Su data: 1795–1800 m. Žemėlapyje detalai pavaizduota Užnemunė, pavadinta Naująja Rytų Prūsija (*Neu-Ostpreussen*) – tas žemės kąsnis, kuris Prūsijos karalystei atiteko po Lietuvos ir Lenkijos valstybės paskutinio (1795 m.) padalijimo. Čia telpa ir visa šiandieninė Pietų Lietuva. Todėl Prūsijos karalystės Karo žemėlapis laikytinas pirmuoju profesionaliu dalies Lietuvos teritorijos žemėlapiu.

Gal stebina mano pasakojimo pavadinimas? Jis susijęs su autoriaus, tapusio pėdsekiu, sentimentais savo vaikystės miestams – Marijampolei ir Kalvarijai. Ypač Kalvarijai, „miesteliui ant Šešupės kranto“ (taip kalbininkas Jonas Klimavičius žurnale *Gimtoji kalba* siūlė vadinti šią vietovę), žiauriame XX a. net du kartus – per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus – nušluotą nuo žemės paviršiaus. Per stebuklą išliko tik baltoji gulbė – bažnyčia.

Senasis Karo žemėlapis yra net iš 122 dalių, pavadintų „sekcijomis“. Kiekvieno lakšto dydis – 72x50 cm. Įdomu, kaip šis kartografo kūrinys atrodytų ant sienos? Ar jis buvo kada nors taip „sudurtas“? Ne, niekad. Į talką man atėjo matematikas dr. Gintautas Grigas, apskaičiavęs, kad visam žemėlapiui eksponuoti reikėtų ne mažesnės kaip trijų

metrų aukščio ir penkiolikos metrų pločio sienos (43,92 kv.m).

Lankydamasis Kalvarijoje susipažinau su gimnazijos istorijos mokytoju Alvydu Totoriumi. Dieve duok, tokių mokytojų visoms mokykloms! Aplink jį susibūręs nemažas jaunųjų istorikų būrelis. Bendro darbo vaisiai akivaizdūs: turtingas mokyklos istorijos muziejus, renkami eksponatai, susiję su miesto praeitimi. Štai žemėlapis, pavadintas „Kalvarija ir jos apylinkės. 1808 metai. Tekstoro sudaryto Naujosios (Rytų) Prūsijos žemėlapių fragmentas“. Stebina pateikiama data. Juk jau anksčiau, 1807-aisiais, Napoleonas, žygiuodamas per nugalėtą Prūsiją, privertė prūsus-vokiečius pasitraukti ir iš Užnemunės. Ar kartografas Tekstoras yra ir didžiojo Karo žemėlapių vienas iš autorių? Aptikus nesužalotą „tikrąjį“ žemėlapi, pagal kurį buvo „piešiami“ visi kiti (jau neįslaptinti), galima kai ką patikslinti. Karo žemėlapis praverė ne vien kariškiams, bet ir Užnemunę užplūdusiems Prūsijos karalystės valdininkams. Daug kas buvo pertvarkoma (ypač žemės valdos). Matininkams, valdininkams reikėjo planų, žemėlapių. Matyt, jie buvo gaminami be atvangos, iš įsibėgėjimo – net su data, kai šios žemės Prūsijos karalystei jau nebe priklausė. Įdomus faktas, kad „leidėjai“ panašiais atvejais laikėsi tam tikrų nurodymų. Vadinamajame Tekstoro „fragmente“, palyginti su Karo žemėlapiu, irgi daug kas išnykę – dideli girių plotai, keliai per jas, gausios pelkės ir pan. Būtent tai, kas svarbu kariaunai. Štai kodėl taip įdomu apžiūrėti didįjį originalą, kuriame labai tiksliai, be jokių nuslėpimų pavaizduota Pietų Lietuva. Šitaip peršasi ir Sūduvos sostinės Marijampolės palyginimas su Kalvarija. Svarbių kelių sankryžoje įsikūręs Kalvarijos miestas nuo seno buvo svarbus LDK „pavieto“, vėliau apskrities centras. Administraciniu požiūriu jam priklausė žemės iki pat Prūsijos sienos, o kitoje

pusėje – iki Nemuno. Šiai „apskričiai“ buvo pavaldūs net keli magdeburginės teisės miestai su apylinkėmis (Alytus, Simnas, Liudvinavas, Vilkaviškis, Virbalis, na ir pati Kalvarija). Beje, ir prūsai-vokiečiai rodė „palankumą“ Kalvarijai. Mieste ant Šešupės kranto pastatė sunkių darbų kalėjimą ir kareivines, kuriose iškūrė husarų eskadronas. Rusai vėliau labai apsidžiaugė, gavę tokį palikimą! O Marijampolė? Tais laikais tai buvo tik du ne visai „sulipę“ miesteliai – Maryanpol (taip rašoma Karo žemėlapyje) prie marijonų vienuolyno, įkurto 1750 m., ir Starapol (Senapilė), pirmąkart paminėta 1736 m.

Karo žemėlapių papildantys dokumentai atskleidžia, kam buvo pavesta surinkti kartografų būrį ir vadovauti darbui. Tai stambių žemvaldžių iš Uckermarkto (šiandieninės Vokietijos Brandenburgo žemės šiaurinė dalis) stambių žemvaldžių atžala von Steinas (1747–1806), Prūsijos armijos karininkas, turėjęs „kvartirmeisterio“ laipsnį. Matyt, jau anksčiau buvo pasižymėjęs, nes 1793 m. Prūsijos karalius įteikė jam ordiną „Už nuopelnus“. Von Steinas lankėsi kareivinėse, ieškodamas specialistų ir talkininkų, kurių reikėjo labai daug. Pagal to meto galimybes jie turėjo pėstute apeiti visą teritoriją, o Prūsijai atitekęs Lietuvos ir Lenkijos valstybės plotas buvo nemažas, net 45 tūkstančiai kv.km. Viskas buvo atlikta nustatytu laiku, von Steinas už darbą gavo pulkininko laipsnį. Jam neteko pamatyti Prūsijos karalystės ambicijų žlugimo, kai vadinamoji Naujoji Rytų Prūsija buvo prarasta, – žymusis Prūsijos kartografas mirė metais anksčiau. Čia tikėtų prisiminti istoriko Edvardo Gudavičiaus žodžius: „Karininkai Prūsijos karalystėje buvo labiausiai išsilavinę žmonės.“ Pavyzdžiui, karininkas Heinrichas von Kleistas, maždaug von Steino bendraamžis, yra vokiečių literatūros klasikas.

Ant kiekvienos Karo žemėlapių „sekcijos“ nurodyta ir pasirašyta, kas atliko darbą. Kalvarijos ir Marijampolės-

Starapolės „sekcijomis“ rūpinosi leitenantas von Perille su „geografijos inžinieriumi“ Rostenscheriu, kuriam priskiriamas žemėlapių „piešimas“, ir ritmeisteris von Caselis su „geografijos inžinieriumi“ Kurzu. Šalia pasirašęs dar ir „inžinierius“ Lebauldas de Nansas, kuriam priskiriamas ir „darbas“, ir „piešimas“. Tarp išlikusių dokumentų – keli von Steino nurodymai: tiksliai žymėti miškų ir laukų masyvus, tarp jų esančius kaimus, jų išsidėstymą, kelius, net didesnius takus. Ežerai, upės, upeliai, o ypač pelkių plotai (su galimomis perėjimais), net pievos ir lankos, kur husarų arkliai galėtų pasiganyti, taip pat labai svarbūs. Žodžiu, viskas, kas žygiuojančiai ar kurioje nors vietoje apsistojančiai kariuomenei žinotina.

Prūsijos karalystės generalinio štabo Karo žemėlapyje bemaž šiandieninio 1 cm dydžio atkarpėlė atitinka „5000 žingsnių“. Priduriama: „Tai tolygu pusei mylios.“

Prūsijos kultūros paveldo saugyklų sąrašai rodo, kad dalis gausios von Steinų bibliotekos atiteko valstybei. Tai ne tik knygos, bet ir rankraščiai. Jie atskleidžia, kaip buvo ruošiamasi žemėlapių sudarymui. Užrašuose esama pastabų, kad Vokiečių ordino žvalgai dar XIV a. tyrinėjo kelius į Lietuvą (žvalgymai tarp 1384 ir 1402 m.). „Priešo“ pusė (lietuviai) darė tą patį. Matyti, kad gerai susipažinta ir su Lietuvos ir Lenkijos unijinės valstybės mėginimais „piešti“ savąją teritoriją.

Užgrobtų svetimų žemių išsaugojimui pagamin-tas Karo žemėlapis-milžinas net po šimtmečių ne mažiau įdomus ir vertingas. Iš didelės metalinės spintos su plačiais metaliniais stalčiais išėmus vieną ar kitą „sekciją“ (lakštą), atgyja praeitis. Akys pasineria į XVIII a. pabaigos tikrovę. Kiek ir kokių plačių būta miško masyvų! Žemė „neperkrauta“ keliais ir keliukais. Kai kurie ežerai ir ežerėliai platesni negu mūsų laikais. Intriguoja ir dviejų Sūduvos miestų netikėtai skirtingi dydžiai...

Pridurti tenka ir raktą į amžių slėpinį – tai Prūsijos kultūros paveldas, Valstybinė biblioteka, Berlynas (*Preussischer Kulturbesitz, Staatsbibliothek zu Berlin*). ■

Signatūra: „Q – 17030“.

Vita GRUODYTĖ

PRANCŪZAI LIETUVOS ISTORIJOJE (1009–2009)

Gilles Dutertre, *Les Français dans l'Histoire de la Lituanie*, L'Harmattan, *Mare Balticum*, 2009*Į Lietuvą niekada nevažiuojama tik vieną kartą.*

Anne-Marie Goussard

Nėra lengva rašyti istorines knygas. Reikia ne tik gerai išmanyti faktus, suvokti istorinį kontekstą, bet ir įsivaizduoti būsimuosius skaitytojus. Ypač jei aprašomuose įvykiuose susipina skirtingų tautų likimai. Į pensiją išėjęs prancūzų karininkas Gilles'is Dutertre'as, besidomintis Baltijos šalimis ir štai jau ketverius metus nuolat gyvenantis Lietuvoje, per nusistebėtinai trumpą laiką surinko daugybę duomenų apie Lietuvoje apsilankiusius prancūzus. Tai nėra vien tik svarbios istorinės asmenybės, bet istorinė amplitudė tikrai įspūdinga – nuo XIV a. Avinjone rezidavusio popiežiaus Jono XXII legatų vyskupo Bartholomėjaus ir benediktinų abato Bernardo, atvykusių su popiežiaus atsakymu Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Gediminui, iki šiuo metu aktyviai tiltus tarp dviejų šalių tiesiančių Pierre'o Minonzio, Anne-Marie Goussard, jau senokai Lietuvoje apsistojusio ir įvairiomis kultūrinėmis akcijomis vis „užsidegančio“ Patricko Liono.

Ši knyga pratęsia štai jau keletą metų truncančią „pažintinę-pedagoginę“ Dutertre'o veiklą, tuo tikslu jis įkūrė internetinį tinklaraštį „Gilles en Lituanie“, kuriuo, atrodo, domisi nemažai prancūzų. Jame paminėtas ir pradinis šios veiklos, kurią vainikuoja aptariamoji istorinė studija, impulsas – prancūzų senatoriaus socialisto Jean-Luco Mélenchono, Lietuvą kartais painiojančio su Latvija, arogantiška frazė: „Nauji nariai... Tegu eina po velnių! Lietuviai? Tu pažįsti nors vieną lietuvį? Aš – ne!“

Kam gi skirta ši Prancūzijoje išleista Lietuvoje gyvenančio autoriaus knyga – prancūzams ar lietuviams?

Viena vertus, knygą galime vertinti kaip dokumentinę medžiagą, papildančią prancūzams daugiau ar mažiau žinomų Prancūzijos veikėjų biografijas ir/arba jų veiklos puslapius tokia krašte kaip Lietuva, vis dar mažai žinomame net senatoriams, o ką jau ir kalbėti apie eilinius Vakarų europiečius. Antra vertus, į šią knygą galime žiūrėti ir kaip į labai specifiškai, per vienos tautos žmonių likimus papasakotą dviejų kraštų – Prancūzijos ir Lietuvos – tarpusavio santykių istoriją, nes autorių domina ne tik tai, ką veikė į Lietuvą atvykę prancūzai, bet ir kokią nuomonę jie susidarė apie šią šalį ir apie lietuvius.

Nepaisant tokios užmačios, „paantraštinis“ autoriaus noras išliko pedagoginis – supažindinti prancūzakalbius skaitytojus su svarbiausiais Lietuvos istorijos įvykiais. Galbūt tai lėmė Dutertre'o potraukis istorijai ir neabejotinas jo kaip istoriko talentas, o galbūt tai, kad knyga yra proginė – kaip matyti iš pavadinimo, ji skirta Lietuvos tūkstantmečiui (tai šiek tiek klaidina, nes pirmieji žinomi prancūzų keliautojai į Lietuvą atvyko tik XIV a.). Galima tik įsivaizduoti autoriaus galvos skausmus, iš paprasto biografijų rinkinio bandant padaryti dėmesio vertą istorinę studiją: aiškesnio istorinių įvykių supratimo ir jų pristatymo dėlei jis turėjo be paliovos plėsti aprašomąjį lauką į kaimyninius kraštus, o kartu ir griežtai jį apsibrėžti, kad suvaldytų medžiagos gausą. Todėl kai kur pirmajame plane atsiduria didžioji Istorija (svarbiausias įvykis būtų, žinoma, Napoleono kariuomenės žygis Rusijos link), įtraukianti jau ne tik

Lietuvą ir Prancūziją, bet ir kaimynines šalis, o kai kurie knygos puslapiai dvelkia nuo apdulkėjusių lentynų nukeltais archyviniais dokumentais, genealoginiais išrašais, kurie kada nors galbūt taps vertinga medžiaga tiems, kas norės toliau plėtoti Dutertre'o atradimus. Tarp personažų yra ir asmenų, kurie paprasčiausiai kirto Lietuvos sieną, bet mūsų šalyje neužsibuvo (kaip antai Denis Diderot ar Honoré de Balzacas, keliavę į Sankt Peterburgą ar iš jo). Autorius, tarsi užbėgdamas už akių klausimui „Ką bendro jie turi su Lietuva?“, pripažįsta, kad „tranzitiniai“ keliauninkai jokių ryškesnių atsiminimų nepaliko. Kartais nepaminimas net Lietuvos vardas, tik skundžiamasi dėl „meteorologinių sąlygų“, „prastų kelių“, „pelkėtų miškų“ „didžiulių duobių, į kurias įkritęs galėjai praleisti visą naktį“, „sulaužytų karietų“, „prastų nakvynės namų ir paniurusių šeiminkų“ (p. 111, 115).

Originalu yra tai, kad Dutertre'as į savo tautiečius žiūri iš Lietuvos teritorijos ir istorijos pusės. Kai kurių knygoje minimų prancūzų istorinį neišprusimą aprašo „neužapvalindamas nagų“, kaip sako prancūzai. Štai jo pateikta ištrauka iš François Mitterand'o 1990 m. kovo 11 d. dienoraščio: „Lietuviai viską sugadins. Jie beveik niekada nebuvo laisvi. Kai tapo nepriklausomi, jų režimas buvo diktatūra. Vargšai žmonės. Suprasčiau, jei Gorbačiovas panaudotų jėgą“ (p. 178).

Tokie pasisakymai (čia galėtume prisiminti ir nevykusį kito prezidento – Jacques'o Chiraco išsišokimą naujų Europos Sąjungos narių, „praleidusių gerą progą patylėti“, atžvilgiu) sukelia abipusio nepasitikėjimo bangas. To priežastis yra ne tik pernelyg jautri ir skausminga mažų tautų reakcija į „didžiųjų“ istorinį trumparegiškumą, bet ir vadinamosios „didžiosios politikos“ arogancija, nes istoriją, kaip žinome, „rašo“ ne maži, o dideli.

Kai kurių „didžiosios politikos“ atgarsių esama ir šioje studijoje. Pavyzdžiui, visuose konfliktuose tarp Lietuvos ir Lenkijos Prancūzija visada palaikė ne mus, o mūsų kaimynus. Dutertre'as tai žino ir atranda ne tik tokio požiūrio ištakas (į 1919 m. sausio 18 d. Paryžiaus Taikos konferenciją lenkai buvo pakviesti, o lietuviai – ne), bet ir priežastis: „Nuo to laiko (1919 m.

vasario) vyrauja teorija, kad Prancūzija buvo suinteresuota turėti sąjungininkę didelę Lenkiją, kuri pakeistų ankstesnę sąjungininkę Rusiją. [...] Niekas nenustebo skaitydamas Quai d'Orsay [Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos metonimija – V. G.] memorandumą, kuriuo Prancūzija rekomendavo sugrąžinti Lenkijai jos 1772 metų sienas, apimančias Lietuvą, dalį Latvijos, visą dabartinę Baltarusiją ir didelę dalį Vakarų Ukrainos. Tikslas buvo aiškus – sukurti solidų barjerą tarp bolševikinės Rusijos ir Vokietijos“ (p. 144).

Kita vertus, „oficialioji“ Prancūzija ne visuomet nuleisdavo akis realybės akivaizdoje. Knygoje cituojama Generolo De Gaulle'o 1960 m. Nicoje pasakyta kalba SSRS atžvilgiu: „Tai imperija, mes tai žinome, laikanti priespaudoje (ir kokioje priespaudoje!) įvairias tautas, kadaise užkariautas carų, o neseniai – jos pačios [...]: Lenkiją, Čekoslovakiją, Vengriją, Rumuniją, Bulgariją, Albaniją, Estiją, Latviją, Lietuvą, Prūsiją, Saksų kraštą ...“ (p. 166)

Knygos skaitymas įtraukia. Ne todėl, kad būtų labai įdomūs personažai – yra visokių, bet todėl, kad stebina autoriaus istorinė kompetencija, mokėjimas glaustai išdėstyti esmę ir istorinis objektyvumas (jei tik toks gali egzistuoti) su polinkiu į proletuvišką subjektyvumą. Ir nors istorinis kontekstas atsiduria tarytum aprašomų personažų biografijų paraštėse, keliomis detalėmis autorius kartais sugeba atskleisti daugiau nei kitas visu traktatu.

Štai du pavyzdžiai. Prūsija visai Europai yra vokiška. Ir jau seniai. Mažai kas žino, kad Prūsija yra baltiška (kai kurie, tiesa, yra girdėję apie „Rytų Prūsiją“), o dar mažiau numano tikrąją jos vardo kilmę. Vienu sakiniu pasakydamas, kad XIII a. pabaigoje Teutonų ordinas, išnaikindamas vietinius Prūsijos gyventojus ir paskui save atsivedamas vokiečius kolonistus, pasisavino ne tik jų žemes, bet ir jų krašto – Prūsijos – pavadinimą (p. 22), autorius sustato dalykus į vietas. Kita detalė – šiuo metu vėl aktualios diskusijos apie lietuvių dalyvavimą žydų žudynėse Antrojo pasaulinio karo metais. Autorius, puikiai suvokdamas, kad „tiesiog“ (suprask, įgimtas) antisemitizmas neegzistuoja, bando apibūdinti kontekstą, kuriame aukos buvo ne tik žydai, bet ir lietuviai: „Nors

ir išsaugodami savo tradicijas, Lietuvos žydai susižavėjo socializmo ir sionizmo idėjomis. Kai 1940 metų birželio vidury Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą, žydai nusprendė, dėl akivaizdžių priežasčių, kad SSRS yra mažesnis blogis negu eventuali nacių Vokietijos galimybė užkariauti Lietuvą, taigi dauguma patikėjo laisvę ir brolybę žadančia propaganda. Kita vertus, žydai sudarė labai matomą sovietinės administracijos dalį, pavyzdžiui, kariuomenėje ir politinėje policijoje (NKVD ir NKGB), ką dauguma lietuvių suvokė kaip išdavystę“ (p. 155).

Nuolat atsižvelgdamas į abi puses – ir lietuvių santykiuose su vokiečiais, ir su rusais, ir su lenkais, ir su prancūzais – Dutertre'as labai profesionaliai išvengia dviejų pagrindinių spąstų, kurie gresia apie kitos šalies istoriją rašantiems istorikams: tendencingai paryškinti vienos tautos dorybes, o kitos blogybes, ir nepastebėti savo ginamai teorijai arba „kuriamam istoriniam paveikslui“ nenaudingų, nors ir menkų, faktų ar detalių. Priešingai, susidaro įspūdis, kad autorius ieško kaip galima daugiau pasakyti apie Lietuvą ten, kur dauguma ir nuo seno kalba tik apie Lenkiją ir lenkus, Vokietiją ir vokiečius, Rusiją ir rusus. Bet ne visuomet ir jam tai pavyksta. Ne dėl nežinojimo, o dėl objektyvių priežasčių – šaltinių trūkumo. Štai vienas jo aprašytas lietuvių ir lenkų sutapatavimo pavyzdys: „Napoleono laikais susikūręs Lenkų legionas, sudarytas iš tuo metu, po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo, į Prancūziją emigravusių lietuvių ir lenkų, veikęs visus 18 Napoleono valdymo metų kaip Lombardijos Respublikos armijos padalinys, nepateikia jokių duomenų apie tikslų lietuvių karių skaičių“ (p. 84).

Užsieniečiams, girdėjusiems apie Memelį, bet nežinantiems Klaipėdos, arba žinantiems Tilsit, bet nežinantiems nei Tilžės, nei Sovetsko, labai pravers autoriaus pedantiškumas – knygoje pateikti tiek istoriniai, tiek nauji miestų, kaimų ir vietovių pavadinimai. Teritorinis preciziškumas tiesiog stebina. Jis mini, pavyzdžiui,

XVI a. Europos žemėlapis

Plotel/Platelius, esančius Žemaitijoje/Samogitie, Lietuvos Šiaurės Vakaruose. Be dvigubų ar trigubų pavadinimų būtų sunku suprasti, kad, pavyzdžiui, „1918 m. sausio 11 d. prancūzų belaisviai nešildomais vagonais buvo atvežti į Kaišiadoris (Koschedary) ir į Žaslius (Zosle), o po to pėsčiomis per sniegą buvo nuvaryti iki Mijaugonių (Milejgany)“ (p.139). Šios vietovardinės detalės gali tapti išties neįkainojamu šaltiniu tiems prancūzams, kurie ieškos savo giminių pėdsakų, pavyzdžiui, Normandijos–Nemuno eskadrilės narių, kurie nuo 1944 m. liepos 15 iki lapkričio 21 d. pabuvojo Mikountani/Mikuntėnuose, Antonovo/Antanave (Kauno pietvakariuose), Sredniki/Sredninkuose (prie Aukštadvario) ir Didvije-Sterki (Didvydžiuose)“ (p. 160). Jiems nereikės kaip Napoleonui klaidžioti po Lietuvą su žemėlapiais, kuriuose prancūziškai transkribuoti lietuviškų vietovių pavadinimai tampa tikru galvosūkiu.

Nors atskaitinis geografinis knygos taškas yra tai besiplečianti, tai susitraukianti tūkstantmetė Lietuva, tiesą sakant, apie lietuvių kasdienybę ir pačius lietuvius mažai ką sužinome. Vyrauja dvi visiškai skirtingos nuomonės – arba labai teigiama, arba labai neigiama. Štai Lenkijos karalienė Jadvyga (Edwige d'Anjou), būsimoji

Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos žmona, siunčia į Lietuvą vieną iš savo riterių, kad šis įsitikintų, ar būsimasis jos vyras „turi žmogaus pavidalą, o nėra apžėlusis, žiauri ir necivilizuota būtybė. Kaip pasirodė, priešingai, Jogaila buvo ypatingos švaros žmogus, kasdien prausėsi ir skutosi, ir visiškai negėrė alkoholio“ (p. 33). Arba štai XVI a. į Lietuvą atvykę prancūzai „pripažįsta, kad ši tauta savo mandagumu ir maloningumu pralenkia visas kitas“ (p. 35). O Vilniaus universitete darbavęsis prancūzų mokslininkas Jeanas Le Laboureur giria Jonušo Radvilos „vakarietišką išsilavinimą, jo prancūzų kalbą, ir net grynai prancūziško stiliaus mąstymą“. Sužinome taipogi, kad „Radvila į Prancūziją važiuodavo nusipirkti drabužių“ (p. 53).

Vertinimų dvilypumą bene geriausiai atskleidžia prieštaringa prancūzų karininko François-Paulino Dalairaco, XVII a. pabaigoje atvažiausio į Lenkiją ieškoti darbo ir apsilankiusio Lietuvoje, nuomonė. Viena vertus, jis žavisi „Vilniaus architektūra ir Lietuvos gamta“, antra vertus, rašo, kad „viešnagė nyki, žmonės mažai bendraujantys, jiems rūpi tik vyno ir ištvirtavimo malonumai, o ir pats kraštas nepatrauklus, atšiaurus akiai, su smėlynais, pelkėmis, akmenimis, prastai pastatytais kaimais ir laukinės išvaizdos gyventojais“ (p. 51, 52).

Kai kur, įtardamas, kad tautiečių pasakojimai neautentiški, objektyvumo dėlei Dutertre'as perspėja skaitytojus, kad tai gali būti tiesiog atpasakota tuomet vyravusi nuomonė, bet ne asmeninis keliautojų patyrimas. Įdomu, kad „vyravusi nuomonė“ dažniausiai būdavo gana prasta.

Kas domisi istorija ir turi šios knygos autoriui prilygstančią aistrą detalėms, sužinos, pavyzdžiui, kodėl Prosperas Merimée, niekada nebuvęs Lietuvoje, parašė „Lokį“, kaip po Nepriklausomybės įsisteigė IKI parduvusių tinklas, kad Lietuvoje yra lankęsis kultinės prancūzų mašinos „Mehari“ sukūrėjas arba kad rusų filosofas Berdiajevas turėjo lietuvių ir prancūzų kraujo.

Dutertre'o istorinė studija atskleidžia ne tik dviejų šalių istorinius ryšius, bet ir visą senąją Europą vienišančius politinius, mokslinius, kultūrinius santykius. Kas, pavyzdžiui, galėtų patikėti, kad mūsų prie Berzinos prancūzų pusėje pagrindinį vaidmenį suvai-

dino lenkai, o rusų pusėje – prancūzai (p. 99), arba kad 1918 m. Nepriklausomybę paskelbusioje Lietuvoje atsidūrė 600 civilių prancūzų belaisvių, kuriuos (galbūt) saugojo prievarta į vokiečių kariuomenę paimti maždaug 650 Elzaso regiono vyrų (p. 140). Susidaro įspūdis, kad autorius, vien iš smalsumo pradėjęs kataloguoti Lietuvoje apsilankiusius savo tautiečius, rašydamas pats negali atsistebėti Europos, kaip bendro istorinio ir kultūrinio vieneto, dydžiu. Jis ne tik atranda žmonių tarpusavio santykiais jau seniai sukurtą Europą, bet ir ja žavisi, kaip tas Normandijos-Nemuno eskadrilės pilotas, kuris, apsilankęs išlaisvintame Vilniuje su „plačiomis grįstomis gatvėmis, šaligatviuose pasodintais medžiais, gražiais gotikinio stiliaus namais“, be „jokių *izbų* nei kupolų“, sušuko: „Mes atradome Europą, *mūsų* Europą!“ (160).

Skaitant šiuos aprašymus, negali nesusidaryti ir kitas įspūdis – Lietuva daugelį šimtmečių buvo tik pereinamas kiemas iš kairės į dešinę, iš dešinės į kairę. Ne tik jos gyventojai lietuviai vis kur nors „išsilydydavo“, kaip minėtame Napoleono kariuomenės Lenkų dalinyje, bet ir pati Lietuva vis kažkur pranykdavo, arba visa, arba gabalais. Todėl lyg vandens ženklai popieriuje iškyla klausimas: kas sudaro tokio istoriškai ir geografiškai nestabilaus krašto tautinę tapatybę? Bendri jos gyventojų charakterio bruožai – mokėjimas prisitaikyti prie pačių nepalankiausių kontekstų, kantrybė išsaugoti kalbą, gebėjimas apsiginti tada, kai ir šalies vardo nebelieka? O gal lemia tokios, atrodytų, nereikšmingos kasdieninio gyvenimo detalės, kaip lietuvių panelių pomėgis XVII a. namuose auginti „prijaukintas baltas peles rožiniais vyzdžiais“ ir „slėpti jas krūtinės iškirptėse“ (p. 121), XVIII a. „lietuvių bajorų polinkis išgertuvėms, lėbavimui ir dvikovoms“ (p. 122) ar po XIX a. Vilnių „laisvai bėginėjančios kiaulės“ (p. 78). Galbūt į lietuvių tapatybės mozaiką tilptų ir toks klausimas: kodėl Lietuvoje tiek šimtmečių nebuvo gerų kelių, užieigų, svečių namų, o XIX a. pradžioje Maltos ordino nariai, Vilniuje išsinuomoję viešbutį, rado kėdžių, sofų, stalų ir veidrodžių, bet nerado lovų... ■

Lietuvos šalies žmonių padavimai. LXIX

KAI „ŽVAIGŽDĖS“ IMA MĄSTYTI

Viskas, ko reikia geram festivaliui – nuogi papai ir „alus“, – sėkmės formulę išdavė garbingi festivalio „Be2gether“ svečiai švedai, prasmingai pasivadinę „Clawfinger“. Sunkiasvoris, t.y. daug patyręs, lengvojo popso aprašinėtojas Ramūnas Zilnys iškart sumojo, kas lėmė šiemetinių purvo vonių (daugiau tiesiogine negu perkeltine prasme) Norviliškėse sąlyginę nesėkmę: „Krūtininių apnuoginti merginos neskubėjo“, – liūdnai konstatavo jis. Toks gero festivalio esminis trūkumas galėjo atsirasti dėl 3 priežasčių:

a) dėl to, kad VEKS parėmė „Be2gether“ visai menka – tik trijų ketvirtadalių milijono litų suma. Palyginę ją su 1,2 mlrd., kuriuos toks ROMANAS Abramovičius išleido naujai jachtai įsigyti, suprasime, kad valstybės parama tokiam Klimkevičiui yra tiesiog nulinė. Už tokius pinigus net neapsirengsi ir jau, žinoma, nenusirengsi!

b) todėl, kad toks DIDŽIULIS Jurgis su visa grupe TWNKL atsisakė plano groti vienomis trumpikėmis – bijojo šalto lietaus, o gal ledinio Jennings žvilgsnio. Mat ši, perskaičiusi laikraščiuose, kaip jos vyras giriasi prieš festivalį apsirūpinęs dideliu kiekiu prezervatyvų, juos konfiskavo, maža to, į Norviliškes atvyko pati, matyt, irgi norėjo *be2gether*. Suprantama, dviese per lietų, be sargio ir dar su žmona – tai pernelyg didelis išbandymas DIDŽIULIO kalibro „žvaigždės“ silpnų nervų fanėms. Na, bet, kaip liaudis sako, pagal Jurgį ir trumpikės, *pardon*, fanikės, t.y. saldžios šlovės kepurė.

c) todėl, kad apibuko ir svajonių gyvanašlio Marijono šlovė, – į tiesų kaip šautuvo vamzdis klausimą TAIP arba NE, anot gandonešių, jam vis dažniau atsakoma neigiamai.

Žinoma, lazda turi du galus: šiemet penktadienį į bendrą „tūsą“ su atlikėjais „iš viso pasaulio“ (!) Norviliškėse, viena vertus, susirinko dukart mažiau žiopių negu į tokį pat penktadienio „blūdą“ pernai, antra vertus, dukart daugiau negu į Islandijos gulbės Bjork (irgi „veksinį“) koncertą pačiame Vingio parke. Viena vertus, tarp publikos sumažėjo lietuvių, antra vertus, padaugėjo baltarusių. Reikia manyti, ilgainiui vienų ir kitų skaičius sparčiai vienodės, kol kurį nors penktadienį Norviliškėse jų susirinks po 50% tiek lytiniu, tiek politiniu, tiek tautiniu atžvilgiu, t.y. vienam lietuviui teks viena baltarusė ir atvirkščiai.

Tokia visais atžvilgiais nepelninga padėtis rodo, kad masinės komercinės kultūros „žvaigždyne“ atsiranda vis daugiau juodųjų skylių. TV „žvaigždės“ net visai užgeso, dabar įsijungi televizorių, o ten – ištisinis prieštvainis, t.y. pasibaigusio sezono pradžios, *superkaku*. Net ir televizinių smegenų žmogus negali susigaudyti, ar čia pabaigos pradžia, ar jau galo pabaiga.

Ačiū Dievui, negęsta bent politikos „žvaigždės“. Rolando giesmė dabar skambės jau ne tik virš bakūzių samantų – su cirku ant ratų (tamsuoliai taip pakrikštijo Europarlamentą, klajojantį tarp Briuselio ir Strasbūro)

jis išdidžiai gastroliaus po visą Europą. „Pinigai geri, už butą užmoka, skaniai maitina, ko daugiau žmogui reikia?“ – Briuselio kopūstas, *pardon*, Rolando ginklanešys Imbrasas taip šviesiai, *sans soucis*, įsivaizduoja savo darbą minėtame valdžios organe. *Vilniaus dienos* žurnalistei jis net pasigyrė, kad jau moka už ją daugiau angliškų žodžių, matyt, Pakso nuotykius ir žygius penkerius metus aprašinės ne tik muzikų (žemaičių ir Lietuvos) kalba.

O tų nuotykių gali būti labai įvairių – pavyzdžiui, Rolandas P. siaurame EP koridoriuje susitinka Vytautą L. ir kas tada? Arba su Viktoru U. bando sudėti Rubiko kubiką taip, kad visos trys pusės (ne tik Lietuva su Latvija, bet ir Estija) išeitų vienodai raudonos. Latviai, reikia pripažinti, šioje rinkiminėje kovoje nurungė lietuvius ir delegavo į europarlamentą patį Alfredą Rubiką (neišmanėliams paaiškinsiu, kad tai Marxas su Engelsu, Leninas su Stalinu ar net pats Burokevičius su Jermalavičium kartu sudėjus, t.y. viename asmenyje). Arba, pavyzdžiui, Rolandas P. didvyriškai stoja į nelygią filosofinę kovą su Leonidu Doniečiu arba Doniškiu (seku kalbininkų rekomendacijomis – Aleksandrą Nevskį jie liepė vadinti Neviečiu arba Neviškiu, taigi logiška sulietuvinti ir Donskį). Beje, jis vienintelis kaip tikras vyras – be priekaištų, be pykčio – pagarbus žmonos atžvilgiu ir į Briuselį vyks su ja, o visi kiti tiesiai šviesiai pareiškė, kad, Viktoro U. žodžiais tariant, į Tulą nesivež savo „samovaro“.

Darbą Europarlamentas pradės nuo klastingo išdavystės klausimo – išduoti europarlamentarą Viktorą U. Lietuvos teisėsaugai ar jo neišduoti. Aš patarčiau to nedaryti, t.y. nieku gyvu neišduoti, – cirkui ant ratų reikia ne tik Berlusconi mis Italijos, bet ir Lietuvoje prijaukintos Rusijos meškos, bent kol valdžioje Medvedevas. Be to, kas mums iš to, jeigu jį išduos? Ten žmogų išlaikytų ES, o čia turėsime patys jį maitinti, apgyvendinę Lukiškėse, ir dar klausytis, kaip oligarchas, nutvėręs gitarą, vėl graudžiai guodžiasi:

A na Kanarach

lučše čem na narach.

Jau girdėjome! Negi ir vėl klausysimės tokio seklaus turinio skundų? Mąstykime globaliai ir opti-

mistiškai. Antai Lietuvos Dalia didžiu balsu iš visos širdies užtraukė:

Atsigavo rinkos,

kai mane išrinko!

Ir trinkelėjo kumščiu premjerui per pakaušį, sako, net niekuo dėtos Paksienės kolonos Turniškėse nugriuvo.

Nors grafo-melo-manas Tomkus iš visų pakampių ir toliau varsto Lietuvos Dalią ne tik tulžingais žvilgsniais, bet ir trijų pirštų kombinacijomis, kompromituojamai šūkaudamas „Rot front“, vis tiek nesustabdys upės bėgimo – rinkos iš tikrųjų ima rodyti kažką panašaus į gyvybės ženklus (jau minėtas ROMANO Abramovičiaus pavyzdys yra tikrai įkvepiantis, tarsi sakytų Obamai su Sarkozy: nesijaudinkit, broliai, prabangos perprodukciją priglauš motina Rusija).

Pradėjo globaliai mąstyti ne tik politikos, bet ir popso „žvaigždės“. Antai viena iš jų (pavardė redakcijai žinoma – tai Džordana Butkutė) aiškiai ir nedviprasmiškai suformulavo, kas yra tikroji blogio ašis, gilioji Pandoros skrynia: „Jei čia būtų ne Lietuva, o Amerika ar bent jau Rusija, daugelis žurnalistų gautų mažiausiai 15 metų griežto sušaudymo.“

Štai ką reikia vietoj Greičiaus kuo greičiau paskirti Aukščiausiojo teismo pirmininke! Vengdami „griežto sušaudymo“ žurnaliūgos patys savo noru išsiskirstys runkelių kapliuoti.

Jei taip atsitiktų, liūdnei mąstė eksžurnalistas Rokas, tai tapęs eksparlamentaru (esama niūrių tokio pobūdžio prognozių!) jis nebegalės sugrįžti ir į profesinę terpę! Todėl savo noru nuėjo į televiziją, kad, kol dar nevėlu, dėl visko pats prisipažintų: su kuo geria, su kuo meilę tveria, paminėjo ir kitas nusikalstamas pastarojo meto veikas. Tuo nuogu atvirumu ir atgaila jis pirmasis apdairiai pradėjo gudrią *būsimų (!)* Europarlamento rinkimų kampaniją, o mes, žiūrovai, pagaliau pamatėme nors vieną tikrai naują (iš)pažintinį šou TV senienų muziejuje, kuriame dulka dar aną sezoną nulaužyti „žvaigždžių“ nagai ir įstatyti ragai... ■

Tiesiai iš cirko ant ratų
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2009. 6 (535)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Eastern and Western European Histories Were Overviewed in Vilnius.

The review of 22 European Meeting of Cultural Journals, prepared by the editors of *eurozine* is presented. We believe that a glimpse at a distance – from Vienna will enable our readers to have a better view of the event and its importance. The annual meetings are always friendly and stimulating, but meeting in Vilnius was exceptional from the point of view of the quality of reports, hospitality of the hosts and the atmosphere of events, the authors of the overview claim (page 2).

Martin M. SIMECKA. ***Still not free. Why post-'89 history must go beyond self-diagnosis.*** The dissident generation of the 1970s and 1980s produced a body of work unprecedented in Czech history. Yet its monumentality stands in the way of an uncompromised interpretation of the communist past, argues Martin Simecka (page 6).

Virginijus SAVUKYNAS. ***Precedent of Gintaras Beresnevičius. The idea of Grand Duchy of Lithuanian in the Context of Globalization of the XXI century.*** One of the most unexpected ideas – revival of the Grand Duchy was lately introduced by religious scholar, mythologist Gintaras Beresnevičius. Of course, the project is utopian, but many ideas look like utopias. Could anybody dream of Lithuanian independent state in the beginning of the XIX century? Those who were interested in Lithuanian antiques were mocked by the educated “elite” of those days. But those people who were considered marginals – it were them who created modern Lithuanian nation and state. Thus the idea of reviving colorful historical region looks more and more realistic (page 9).

Jūratė MARKEVIČIENĖ. ***Chronic Alexis of Lithuanian Official Heritage Protection or “What I Do Not Understand – Does Not Exist”.*** On the ideological level hardly anyone doubts in the need of heritage protection. International conventions are signed, national laws are adopted, institutions – established. Thus goals should also exist. The question of heritage is always a question of values. But does Lithuanian state have common policy and strategy toward heritage? Do all institutions aim at the same things? Is there a unity of goals of the state and society? (page 13).

Audrius DAUKŠA. ***The Price for Being Superficial.*** One of our biggest problems – it is not the new rich who aim to satisfy all they desire, but that many of us want to become like them. The real problems is that not knowing is not an excuse in “knowledge society”. The sleep of the mind manifests in numerous forms and in superficiality as well (page 24).

Valdas SELENIS. ***About “Search for Lithuanians in Lithuanian History” and National Policy.*** The search for Lithuanians still seems to be important.

It is worthwhile to think how this “plea”, “program” or “declaration” came into being in the historical scholarship between the two world wars. On the other hand we need national code of identification in the times of globalization. Marius Ščiavinskas raised a question in Kultūros barai whether only “internal” renewal of Lithuanian historiography, methodological shifts urged to “find Lithuanians in Lithuania”. The author comments on these ideas (page 26).

Herkus KUNČIUS. ***Shadows in Versailles.*** The second part of the play. Continued from issue no 5 (page 31).

Kristina STANČIENĖ. ***Devil and Angel Now and in the Old Times.*** About exhibition of painter Augustinas Savickas (page 47).

Eglė JUOCEVIČIŪTĖ. ***National Gallery Will Not Negate and Hide the Past.*** The way how we understand our past says a lot about the present and is important for future. The Lithuanian National Gallery that is being built, will become a filter of modern Lithuania. Its numerous collections, research center, information center with library and mediateque – all these enable to implement new policy of museum. This institution has a goal to form an understanding of Lithuanian modern art, because so far it does not exist in the level of museums (page 49).

Kęstutis ŠAPOKA. ***Wounds of Neris Embankment.*** Three sculptures – “Two-storyed” by Mindaugas Navakas, “Half-hill” by Robertas Antinis Jr., and “Arch of Embankment” by Vidas Urbanavičius – created heated discussions, however, the negative reaction of society dominated. It seems these places became wounds. Leaving pure aesthetics behind we could agree with prime minister Andrius Kubilius that these sculptures stimulated a valuable discussion (page 53).

Daiva ŠABASEVIČIENĖ. ***Radicalism of Conservatism.*** Review of Alexander Gribojedov’s “Woe from Wit”, staged in Russian Drama Theater by Jonas Vaitkus (page 59).

Kęstutis ŠAPOKA. ***Migrating Identities.*** I chose the exhibition “Migrating Identities” Swiss Art Now, the opening of CAC reading room, “Atelier van Lieshout” and installation by Dainius Liškevičius in Vartai Gallery not because this is “cheaper and quicker”, but because they are all connected and as if continue each other, writes the critic (page 63).

Vladas KALPOKAITĖ. ***The Maps of Chekhov’s Region.*** The French director Eric Lacascade who staged Chekhov’s “Uncle Vania” in Oskaras Koršunovas theater knows Chekhov’s canon and attempts to destroy them. Long

studies, research in theory and practice preceded. While working with one of the most interesting and original Lithuanian theater companies, Lacascade suggested the circumstances that according to him liberate the origin of the actor (page 66).

Tautvydas BAJARKEVIČIUS. *Comparative Equilibristics and Institutional Criticism*. Why the festival of electronic music "Jauna Musica" is not like it could be in comparison with other festivals of contemporary music in Europe (page 70).

Arvydas VALIONIS. *Canon of Latvian Literature*. European states started to create national literary canons in the first decade of the XXI century. The leadership was taken over by Scandinavian countries that have an active cultural policy. Developing such canons provides culture more power to unite society, to educate tolerance, to maintain respect for national peculiarities and foster co-operation between cultures. The author comments on canon of Latvian literature (page 75).

From the letters of Stasys Lozoraitis, written during the war (1942-1945). Continuation of publications of letters by Stasys Lozoraitis, Sr., the head of Lithuanian diplomacy in exile (see, Kultūros barai, issues no 4 and no 5). "I found copies of letters in Rome, archives of Lozoraitis family that are now moved to Vilnius. Most of them were written to his colleagues, diplomats or persons close to them. The chief of diplomacy wrote many letters to non-Lithuanians – foreign politicians, editors of newspapers. These letters were written in French, German, Italian, Polish. Because of war censorship, Lozoraitis wrote letters in German to Kazys Škirpa in Berlin. Continued from issue no 5 (page 78).

Poetry of Fights for Freedom. The independence was regained not only due to the activities of freedom fighters (guerilla, resistants), but also passive resistance of the whole nation, solidarity with active fighters. Underground publications were an important factor as well. Part of these publications survived. Many of these publications contained poems. Researcher of press Albertas Ruzgas collected a number of poems, that are anonymous or signed under invented names. Their anonymity should not make us to forget them (page 85).

Leonas STEPANAUSKAS. *When Kalvarija Was Big and Starapolė-Marijampolė Very Small...* Findings about which I tell is no news to historians. However, there were reservations that the map – two fragments of which are provided here – could not have survived. I have in mind a rare document of cartography, drafted more than two hundred years ago by the best specialists of Prussian state military. The War map of Prussian kingdom was considered the first professional map of the Lithuanian territory (page 87).

Vita GRUODYTĖ. *French in Lithuanian History (1009-2009)*. Review of the book by Gilles Duterte "Les Français dans l'Histoire de la Lituanie" (L'Harmattan, Mare Balticum, 2009) (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *When "stars" start to think*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2100 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Tatiana ZHURZHENKO

The geopolitics of memory (En) (Et) (Lt)

The controversy around the statue of the Soviet soldier in Tallinn in April 2007 provided a striking demonstration that memory politics is less about the communist past than about future political and economic hegemony on the European continent.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Isolde CHARIM

Historical myths new and old (De) (En) (Fr) (Lt)

Surrounding the sixtieth anniversary of WWII were arguments that the suffering of eastern Europe goes unacknowledged. By implication, the memory of the Holocaust is a hegemonic discourse within the EU, rather than its binding principle. Here, a new myth is in the making: victimhood divorced from political context.

Vaidas JAUNIŠKIS

The flood of festivals (En) (Lt)

Illness, cure, everyday life

For those who existed behind the Iron Curtain, it was hard even to imagine arts festivals, writes Vaidas Jauniškis. But over the past two decades, festivals have flooded eastern Europe as if they were the new religion.

Karl SCHLÖGEL

Places and strata of memory (En) (De) (Lt)

Approaches to eastern Europe

The idea of 1989 as an annus mirabilis is too crude; rather, it was the result of a long incubation period that took a different course in each Eastern Bloc country. Karl Schlögel asks whether it is too soon to start talking of a „common European history“.

Romualdas OZOLAS

From unidimensional to multidimensional thinking (En) (Lt)

The European tradition of abstract thought as mastered by Kant must show the way in thinking about the State, argues Romualdas Ozolas, a founder of the Lithuanian Sąjūdis movement. [Lithuanian version added]

Daniela STRIGL

Literary perspectives: Austria

Anything but a „German appendix“ (En) (Lt)

Austrian novelists are still referred to as Germans despite recent critical and commercial success. From the new narrative „miracle“ to the darkly humorous „writer's novel“, Daniela Strigl finds a contemporary Austrian scene at the top of its game. [Lithuanian version added]

Almantas SAMALAVIČIUS

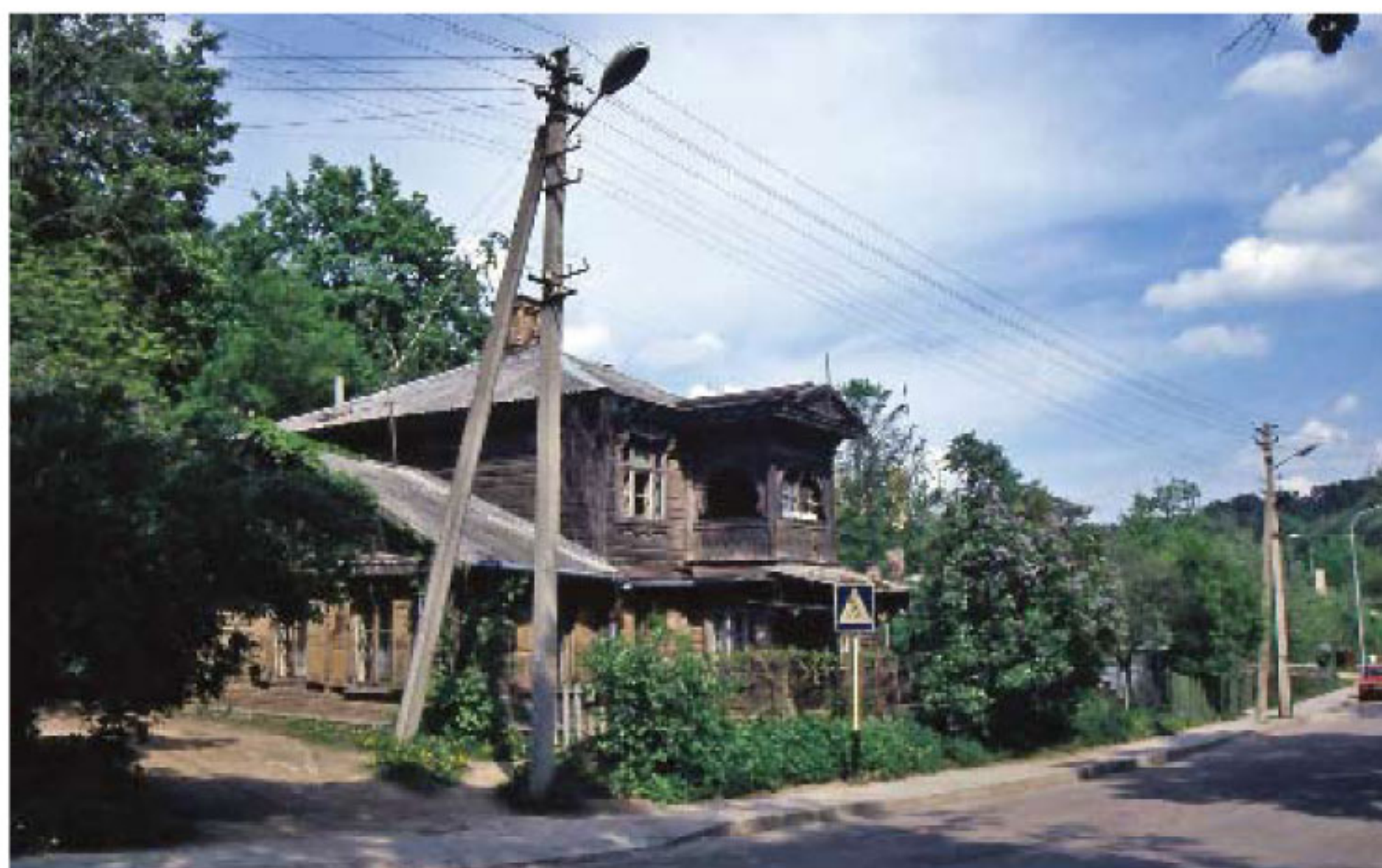
An amorphous society (En) (Lt)

Lithuania in the era of high post-communism

“High post-communism” in eastern Europe is defined by efforts to control collective memory, political discourse dominated by abstract concepts, and the cult of entertainment – a view from Lithuania.

Archeologiniai radiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje, Valdovų rūmų kieme 2007 m. vasarą. XV-XVII amžių mūrinių pastatų ir rieduliais grįsto kelio liekanų dalis pašalinta dėl naujų statybų, o kita dalis užpilta. Jūratės Markevičienės nuotrauka.

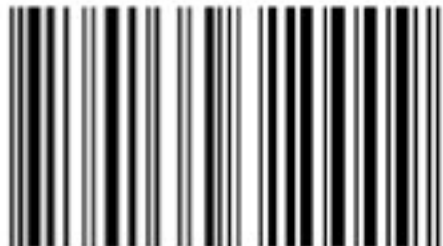

Poetų apdainuotas
senasis Užupis.
Polocko gatvė.
1994 m.
Jūratės Markevičienės
nuotrauka

Straipsnį „Lėtinė oficialiosios paveldosaugos aleksija, arba „Ko nesuprantu – tai neegzistuoja“ skaitykite p. 13

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2009. Nr. 6 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009